

2001

Trinkov koledar

KULTURNO DRUŠTVO
IVAN TRINKO
ČEDAD

TRINKOV KOLEDAR za leto 2001

Izdalo in založilo kulturno društvo "Ivan Trinko" - Čedad

Zanj: predsednik Marino Vertovec

Registriran na sodišču v Vidnu dne 29.12.1998 št. 30

Tisk: Juliagraf (Premariacco - UD) 2000

Uredili: Živa Gruden, Iole Namor (odgovorna urednica), Lucia Trusgnach

Slika na platnici: Serafino Loszach

Likovni vložek: SERAFINO LOSZACH; Moreno Miorelli: Serafino Loszach (fotografije: Luca Laureati)

Prevodi: Živa Gruden, Dušan Udovič, Damijan Visentin

Uredniška pomoč: Alessandro Bergnach, Marina Cernetig, Daniela Lauretig

Izdajo je omogočilo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

KULTURNO DRUŠTVO

IVAN TRINKO

ČEDAD

Trinkov
koledar
2001

koledarju na pot

trinkov

koledar

ZAKON ŠTEV. 482: NJEGOVA POT SE JE ZAČELA V FURLANIJ

Januarja 2000 je stopil v veljavo zakon za zaščito jezikovnih manjšin v Italiji. Italijanski parlament je zakon, ki je sedaj poznan po svoji številki kot "zakon 482", odobril novembra 1999, predsednik republike pa ga je podpisal v decembru, ko je bil zakon tudi objavljen v uradnem listu.

Tako se je končala dolga zakonodajna pot uresničevanja šestega člena italijanske ustave, ki določa, da "republika s posebnimi določili ščiti jezikovne manjšine". Ta pot se je začela prav v Furlaniji, saj moramo med idejnimi očeti tega zakona navesti številne furlanske parlamentarce. Zagotovo sta bila to Mario Lizzero in Loris Fortuna, ki je bil v osemdesetih letih tudi prvi poročevalec tega zakona v ustavni komisiji. Kasneje so se s tem vprašanjem ukvarjali številni drugi poslanci, kot na primer Baraccetti in Silvana Schiavi Fachin, ki je bila prav tako poročevalka. Vendar je minilo še mnogo let, preden je bil zakon dokončno sprejet. Struktura zakona pa je ostala v bistvu nespremenjena.

To bi lahko kdo imel za zadostno dejstvo za trditev, da je zakon neprimeren oziroma slab, ker je besedilo staro več kot dvajset let. To pa ni res: nasprotno, ta zakon je, s popravki, ki so bili vanj vnešeni v zadnjem času, zelo moderen zakon, ker obravnava vprašanje zaščite manjšin široko, demokratično, brez prisile, pa vendar na način, ki omogoča zaščito jezikovnih manjšin, seveda pod pogojem, da slednje same želijo to zaščito.

O zakonu samem je bilo že mnogo napisanega, zato na tem mestu ne bomo več obnavljali besedila. Raje bomo poudarili stebre, na katerih sloni ta zakon in ki odpirajo široke perspektive zaščite jezikovnih manjšin v Italiji.

Prvi steber je določitev zaščitenih jezikov in ozemlja, na katerem so zaščiteni. Tu je postopek dvojen: zakon namreč vsebuje seznam zaščitenih jezikov (med katerimi je tudi slovenščina), ne določa pa ozemlja, ampak to odločitev prepušča krajevni ravni, to je občinam in pokrajinam. To tudi pomeni, da je postopek izvajanja zakona dinamičen in da verjetno zaščita manjšin ne bo začela veljati za vse ob istem času; poleg tega pa to pomeni, da za vse manjšine obstaja odprta opcija za uveljavitev pravic kasneje, če sedaj za to časi še ne bi bili dozoreli.

Drugi steber tega zakona je "paket" določil, ki zadeva šolstvo. Eden glavnih problemov vseh manjšin v Evropi je poučevanje manjšinskega jezika v šolah. Šola je, poleg družine, osnova za ohranjanje jezika oziroma za prenos jezika na mlade rodove, zato je poučevanje jezika v šoli eden osnovnih pogojev za zaščito manjšin. Zakon tu vsebuje osnovna načela, ki zagotavljajo možnost pouka jezika manjšin, vendar tudi v tem primeru pušča staršem svobodo iniciative.

Tretji steber zakona je velika decentralizacija. Danes si ni mogoče predstavljati, da bi država sama določala, kaj morajo narediti dežele, občine in pokrajine in česa ne smejo; zakon zato daje tem ustanovam dejanske možnosti ukrepanja, odpravlja vse ovire, zaradi katerih je bilo v preteklosti prepovedano občinam, pokrajinam in deželam, da so se ukvarjale z zaščito manjšin, vendar jim ne ukazuje ničesar. Tudi v tem primeru je država stopila na pot decentralizacije in ohranila zase samo nadzor.

Zaradi vsega tega bo tudi izvajanje zakona počasnejše in marsikdaj bolj zapleteno; vendar pa bo tako izvajanje odražalo želje in zahteve zainteresiranega prebivalstva. Tudi tu je ohranjeno načelo, da je pripadnost neki manjšini

sad svobodne izbire vsakega posameznika in da ne more biti nobena zaščita učinkovita s prisilo.

Ob vsem tem se seveda postavlja vprašanje, kako bo zakon vplival na Slovence v Videmski pokrajini. V začetku, ko je Loris Fortuna pisal besedilo, so Slovenci v Italiji ocenili, da bi moral za slovensko manjšino v Italiji veljati poseben zakon. Sam Fortuna je večkrat svaril pred tem, češ, "vzemite sedaj to, potem pa se boste borili dalje". Seveda je Fortuna takrat mislil, da bo okvirni zakon sprejet v nekaj mesecih. V tem se je motil, ni pa se motil, ko je ocenil, da bo okvirni zakon odobren pred zakonom za zaščito slovenske manjšine. Še več, zakon za zaščito Slovencev se v besedilu, ki ga je odobrila poslanska zbornica, sklicuje na zakon 482, kar pomeni, da je dopolnilo okvirnega zakona. To pa ima za posledico nujnost, da se Slovenci že sedaj poslužujejo možnosti, ki jih daje okvirni zakon.

Pobuda nekaterih občin Beneške Slovenije, ki so že sprožile postopek za vključitev v območje, ki bo zaščiten z zakonom 482, je torej pozitivna in hvaljevredna. Vključuje se v prizadevanja države, da zaščiti jezikovne manjšine po modernih evropskih kriterijih in z določili, ki dajejo manjšinam perspektive obstoja in razvoja.

Zato zaslužijo te občine in njihovi upravitelji vso podporo prebivalstva in organizacij, ki se ukvarjajo z zaščito manjšine. S svojo pobudo so dokazale voljo, da zaščitijo svoj jezik in svojo kulturo, ne v nasprotju z državo, ampak zato, ker prav italijanska država želi na ta način zaščititi jezike in kulture, ki so skupno bogastvo vseh državljanov.

Bojan BREZIGAR
predsednik Evropskega biroja za manj razširjene jezike

POZITIVEN ODGOVOR TUDI NA PROBLEME SLOVENSKE MANJŠINE

S posebnim zadovoljstvom se odzivam na prijazno vabilo društva Ivan Trinko iz Čedad, da pozdravim Trinkov koledar 2001, najstarejšo slovensko periodično publikacijo v Nadiških dolinah, in posebej spregovorim o zakonu "482" in njegovih izvršilnih normah.

Omenjeni zakon se po mojem lepo vključuje na pot dialoga in sodelovanja ter predstavlja pomemben inštrument, saj uradno priznava jezikovne manjšine v Italiji, še posebej furlansko in slovensko, ter priznava tudi eno neodtujljivih človekovih pravic, pravico do uporabe lastnega jezika tudi v odnosu do institucij.

Mislím torej in želim, da bo mogoče z zakonom "482" in z njim povezanim izvršilnim pravilnikom pozitivno odgovoriti na probleme slovenske manjšine, kot tudi na probleme drugih manjšin v naši državi, v pričakovanju, da se sklepe zakonodajni iter "okvirnega zakona" v senatu. Zakon "482" daje v svojem 3. členu pristojnost pokrajinam, da na zahtevo občin določijo teritorialno območje, na katerem gre aplicirati določila jezikovne zaščite. Goriška pokrajina je že 9. marca lani pozvala župane na njenem teritoriju, naj ji dostavijo ustrezne napotke, z namenom, da bo izvajanje zakona celotno, popolno in kar se da hitro.

Zakon "482" predstavlja torej prvi pomemben korak, ki ga bo sicer mogoče v

bodoče tudi izboljšati, a ki že zdaj ubira nasprotno smer glede na nacionalizem, ki se pojavlja na našem ozemlju in ki ga po drugi strani, kot se zdi, skušajo oživljati v drugih evropskih državah, ne nazadnje v Avstriji. Naše generacije morajo biti danes bolj kot kdajkoli prej sposobne, da dokončno premagajo in izkoreninijo ta nezgodovinska stališča, iz katerih še vedno črpajo življenjske sokove tista čustva nestrpnosti in ksenofobije, ki so vedno predstavljala osnovno premiso za ideološke konflikte, ki so potem postajali politični, družbeni in končno tudi vojaški. Pomenljivo je po mojem tudi to, da bo publikacija, ki ji počaščen prinašam pozdrav obsoških ljudi, predstavljena ob Dnevu emigranta - zato da se danes, v času relativnega blagostanja, spomnimo, da so to blagostanje, ta naša civilizacija in naša svoboda tudi in predvsem sad žrtve tolikih med našimi starši, ki so bili prisiljeni, da so v drugih deželah, med drugimi "brati" iskali možnost zagotovitve dostojnega življenja zase in za svoje družine.

Vsem našim ljudem brez razlike, naj govorijo italijansko, furlansko ali slovensko, lahko izrazim iskreno voščilo, naj bi znali ta novi zakonski inštrument uporabiti kar najbolje in s tem potrdili in utrdili duh prijateljstva, sodelovanja in bratstva med narodi.

Giorgio BRANDOLIN

Predsednik Goriške pokrajine

LA LEÇ N. 482/1999, UN PIÇUL PAS INDENANT

Il fat plui impuartant de leç 482/1999 al è il ricognossiment legâl de esistence des minorancis lenghistichis storichis dentri dal Stât talian. Par une vore di chestis minorancis si trate dal prin ricognossiment de bande dal Stât. Chest fat, dibessôl, al permet ai furlans di avalêsi di ducj i derits lenghistics di caratar personâl espression dai derits dal om (par esempi doprâ la sô lenghe tai procediments penâi). A rigôr la leç e varès vût di ricognossi lis "nazionalitâts" storichis e no lis "minorancis" storichis. Ma chest erôr terminologjic al è comprensibil par vie che la Constituzion e cjacare di "minoranze linguistiche". (La Constituzion spagnole, impen, e fevele coretamentri di "nazionalitâts storichis").

La seconde consequence impuartante e je che cumò l'Italie e pues firmâ e ratificâ la Cjarte europeane des lenghis minoritaris o regionâls. Al è l'inizi di un procès che al pues puartâ lis nestris lenghis a un status avuâl di chel des lenghis europeanis plui tuteladis, tant che il Catalan, ma soredut che al met i lôr derits tune suaze di derit internazionâl (cheste e je simpri la miôr garanzie).

Al tierç pont o metarès lis misuris concretis pe salvaguardie des diversis lenghis des nazionalitâts storichis. Su chest pont o podin dî di jessi ancjemò

lontans dal obietîf minimâl. La tutele providude de leç e je debule e culturâlmenti aretrade. Par plui, la leç e je dificile di meti in vore par vie che e je fate mâl sot l'aspiet tecnic. L'iter parlamentâr de leç al è stât lunc e ingredeât; il test al è lât indenant e indaûr par plui legisladuris, cul risultât che cuant che al è stât finâlminti aprovât, nol jere plui in linie cu lis riformis che intant a jerin stadis introdusudis tal mont de scuele, de universitât e des autonomiis locâls. Par esempi, âts aministratîs che – tal câs gjenerâl – a son stât simplificâts des leçs di riforme e di semplificazion burocratiche, te leç 482/1999 a son ancjemò providûts inte lôr viere forme "complicade". (La propueste di regolament atuâtif al cîr di comendâ chestis sturturis, almancul in part).

La leç 482/1999 e dà ai Comuns chescj assums: 1. la propueste di inclusion dal propi teritori (o di part) intal teritori de minorance; 2. la possibilitât di doprâ la lenghe tutelade intai siei orghins politics (Consei, Zonte, ..); 3. la possibilitât di meti a disposizion de int tescj normatîfs inte lenghe; 4. introdusi la lenghe tutelade intai siei ufizis tant che lenghe di lavôr.

In linie di principi, almancul pal furlan i ponts 2, 3 e 4 a podevin jessi metûts in vore ancje prime de leç, su la fonde dal articul 11 bis de leç regionâl n. 15/1996 e dal befel legislatîf n. 9/1997 (lis normis di atuazion dal statût di autonomie de Region). Purpûr la leç statâl – e soledut i siei regolaments – a jûdin une vore a risolvi lis cuestion pratichis de introduzion dal furlan inte amministrazion publiche (metipen: il valôr dai âts fats te lenghe locâl, l'incuadrament dal personâl bilengâl, ...); in plui la leç statâl e proviôt finanziaments par cheste ativitât (in particolâr par paia il personâl) su la fonde di un program anuâl di inizativis pe introduzion de lenghe inte amministrazion publiche che ogni Comun dentry dal teritori lenghistic al varà di fâ.

O fâs nome un esempi su lis implicazions dai sclariments operâts de leç, in cont de validitât dai âts par furlan. Lis procuris de Republiche di Udin e Tulumieç a àn permetût ai Comuns la celebrazion dai matrimonis civîi par furlan (a Udin son stât za plui di cualchidun).

Il Comun di Udin al à za aprovât in Comission (e in curt ancje in Aule) il test dal regolament su la tutele e il disvilup de lenghe furlane e la discipline de politiche lenghistiche comunâl. Cun chest regolament dutis lis gnovis possibilitâts permetudis de leç statâl (e di chê regionâl) a saran plenementri operativis tal teritori dal Comun di Udin. O sperî che altris Comuns nus vegnaràn daûr.

Sergio CECOTTI

Sindic di Udin

ZAKON ŠT. 482/1999, MAJHEN KORAK NAPREJ

Najpomembnejše pri zakonu 482/1999 je dejstvo, da se z njim zakonsko priznava obstoj zgodovinskih jezikovnih manjšin v italijanski državi. Za vrsto teh manjšin je to prvo priznanje s strani države. Že to dejstvo samo po sebi dovoljuje Furlanom, da se poslužijo vseh jezikovnih pravic osebnosti narave, ki so izraz človekovih pravic (kot je na primer uporaba lastnega jezika v kazenskih postopkih). Strogo gledano, bi bil zakon moral priznati zgodovinske "na-

rodnosti" in ne zgodovinske "manjšine". Vendar je ta terminološki spodrseljaj razložljiv z dejstvom, da ustava govori o "jezikovnih manjšinah" (španska ustava pa pravilno obravnava "zgodovinske narodnosti").

Druga važna posledica je, da lahko zdaj Italija podpiše in ratificira Evropsko karto o manjšinskih in regionalnih jezikih. To je začetek procesa, ki bo naše jezike lahko pripeljal do enakega statusa, kot ga imajo bolje zaščiteni evropski jeziki, kot je na primer katalonski, predvsem pa postavlja njihove pravice v mednarodnopravni okvir (to pa je vedno najboljša garancija).

Na tretje mesto bi postavil konkretne ukrepe za zaščito jezikov zgodovinskih narodnosti. O tej točki lahko rečemo, da smo še daleč od minimalnih ciljev. Predvidena zakonska zaščita je šibka in kulturno zaostala. Poleg tega je izvajanje zakona težavno, ker je s strokovnega vidika nedodelan. Parlamentarni iter zakona je bil dolg in zapleten; besedilo je romalo naprej in nazaj skozi več zakonodajnih dob in rezultat je bil, da se na koncu odobreno besedilo ni več skladalo z reformami, ki so bile medtem uvedene v svet šolstva, univerz in krajevnih avtonomij. Na primer: upravni akti, ki so bili v splošnem poenostavljeni z zakonom o birokratski reformi in poenostavitvi postopkov, so v zakonu 482/1999 predvideni še v stari, "komplicirani" obliki. (Predlog izvršilnega pravilnika skuša vsaj delno popraviti te pomanjkljivosti.)

Zakon 482/1999 daje občinam naslednje pristojnosti: 1. predlaganje vključitve lastnega ozemlja (ali njegovega dela) v manjšinski teritorij; 2. možnost uporabe zaščitenega jezika v političnih organih občine (svetu, odboru...); 3. možnost, da dajo ljudem na razpolago normativna besedila v tem jeziku; 4. uvedbo zaščitenega jezika kot delovnega jezika v njihovih uradih.

Načeloma bi lahko vsaj Furlani uveljavljali točke 2, 3 in 4 že pred zakonom, na osnovi člena 11 bis deželnega zakona št. 15/1996 in zakonskega odloka št. 9/1997 (izvršilne norme statuta deželne avtonomije). Vendar državni zakon –

in predvsem njegovi pravilniki – mnogo pripomore k reševanju praktičnih problemov uvajanja furlanščine v javne uprave (recimo: veljavnost aktov v krajevnem jeziku, uokvirjenje dvojezičnega osebja...); poleg tega državni zakon predvideva financiranje teh dejavnosti (predvsem za stroške osebja) na osnovi letnega programa pobud za uvedbo jezika v javno upravo, ki jih bodo pripravile posamezne občine znotraj zaščitene območja.

Naj podam le primer o implikacijah zakonskega razjasnjenja v zvezi z akti v furlanščini. Javna tožilstva v Vidnu in Tolmeču so dovolila občinam opravljanje civilnih porok v furlanščini (v Vidnu je bilo že več takih porok).

Videnska občina je v komisiji že odobrila (in bo v kratkem to storila tudi v občinskem svetu) besedilo pravilnika o zaščiti in razvoju furlanskega jezika ter o urejanju občinske jezikovne politike. S tem pravilnikom bodo vse nove možnosti, ki jih dovoljuje državni (in tudi deželni) zakon, postale povsem operative na ozemlju videnske občine. Upam, da nam bodo druge občine sledile.

Sergio CECOTTI

Videnski župan

Z VEČJO AKTIVNOSTJO V NOVO LETO

JOLE NAMOR

Pod lansko božično jelko so manjšine v Italiji, po nekaj desetletij stalnih prizadevanj in pritiskov, dobile okvirni zaščitni zakon (štev. 482), s katerim jih italijanska država prvič priznava in tudi poimenuje. Jezikovne manjšine so le tiše navedene v drugem členu zakona, drugi so krajevni govori, ki jih seveda lahko posamezne dežele ali celo pokrajine s posebnimi sredstvi varujejo, a ne sodijo na raven jezikovnih manjšin, o katerih je govora v ustavi. Med slednjimi smo tudi Slovenci.

Leto 2000 smo torej na Videmskem začeli v znamenju velikih upanj, čeprav še vedno v pričakovanju specifičnega zaščitnega zakona za slovensko manjšino v Furlaniji-Juljski Krajini. Tudi okvirni zakon namreč predvideva vrsto konkretnih norm na ravni jezika v javnosti (toponomastika), njegove rabe v izvoljenih telesih in javni upravi, v šolstvu in na področju medijev. Najbolj dinamična se je v tem pogledu pokazala občina Špeter, ki je že januarja 2000 sprejela dokument, v katerem obvešča pokrajino Videm, da na njenem teritoriju živijo Slovenci in da želi biti vključena v območje, kjer bo veljal zaščitni normativ. Njej so sledile tudi druge beneške uprave, a do konca novembra se še nič ni zgodilo in zakon je le na papirju. Potreben je bil pravilnik, okrog katerega so se v ministrski posvetovalni Komisiji trudili med drugimi predsednik goriške pokrajine Giorgio Brandolin, videmski župan Sergio Ce-

cotti in predsednik evropskega biroja za manj razširjene jezike Bojan Brezigar, ki na teh straneh, vsak iz svojega zornega kota, osvetljujejo problematiko. Delo se je vsekakor zavleklo, a pravilnik naj bi sprejeli do konca leta.

V teh sivih, deževnih in turbnih novembrskih dnevih, ko pišemo ta prispevek, nas vse bolj obdaja potrnost in malodušje v zvezi z našim zaščitnim zakonom. Ob koncu poletja je bil sicer sprejet v poslanski zbornici, kar je nedvomno zgodovinski dogodek, a se ga nismo pretirano veselili. Skrbela nas je njegova pot v drugi veji parlamenta in naše bojazni so bile še kako upravičene, saj ni naredil v senatu niti koraka. Razprava o finančnem zakonu je tu in zakon za zaščito slovenske manjšine leži v kakem senatnem predalu, zasipan s stotinami amandmajev desnice. Vse bolj se v teh dnevih širijo glasovi o predčasni volitvah, sklepčnost je vsekakor vsakodnevni problem v senatu in naša skrb je iz dneva v dan večja.

Da je bilo naše razočaranje še večje je v začetku novembra poskrbela pokrajina Videm. Sprejela je namreč statut in to izključno z glasovi večine Pola svoboščin, v njem pa nismo Slovenci niti omenjeni. Zaman se je leva sredina (in v prvi vrsti pokrajinski svetovalec Giuseppe Firmino Marinig) trudila, da bi z vrsto popravkov odslikala celovito jezikovno, kulturno in socialno barvitost videmske pokrajine. Vsak predlog, ki je vrednotil večjezično podobo pokrajine, je bil zavržen, prav tako je bil zavržen predlog Mariniča, da bi v statut vključili seznam vseh občin z njihovim italijanskim in furlanskim oz. slovenskim in nemškim imenom.

Tako obnašanje pokrajine je z zgodovinskega in kulturnega vidika zelo sporno in odraz kulturne šibkosti njenega sedanjega vodstva, ki se je še zlasti po

smrti predsednika Melzija pokazalo v vsej svoji omejenosti. Obenem je hudo protislovno in popolnoma odtrgano od realnosti. V podkrepitev te trditve naj omenimo dvoje: 1) leta 1978 je pokrajina Videm, in to v veliki meri po zaslugi takratnega pokrajinskega svetovalca Pavla Petričiča, priredila Konferenco o jezikovnih manjšinah, na njej je bila po številu in kakovosti posegov slovenska manjšina močno zastopana; sama pokrajina je tudi izdala zbornik o konferenci, v katerem so bili vsi posegi slovenskih predstavnikov objavljeni tako v italijanskem kot v slovenskem jeziku; 2) od januarja letos so začeli kapljati na odborništvo za kulturo, pa čeprav še v pričakovanju pravilnika, dokumenti posameznih slovenskih občin, ki so zahtevale vključitev v območje, kjer bodo na osnovi zakona 482 veljale zaščitne norme za Slovence. V nasprotju s svojo tradicijo in predvsem proti volji občin vsega obmejnega pasu je pokrajina zamolčala slovensko prisotnost. Upati je, da bodo kontrolni organi zavrnili ta statut, ki je pomanjkljiv tudi glede drugih aspektov.

Ob tako omalovažujočem odnosu oblasti do nas se lahko veselimo rezultatov našega političnega in kulturnega dela. In v tem pogledu smo še najbolj ponosni na stalno rast dvojezične šole v Špetru, kjer se je letošnje šolsko leto začelo s povečanjem vpisov in je bila zato potrebna paralelka v prvem razredu. Vsi pokazatelji napovedujejo, da bo naša šola po številu še nekaj časa vodilna v našem prostoru, šolska reforma, ki se pripravlja, pa nam nudi možnost, da dvojezični pouk podaljšamo še za dve leti. Vse to nam seveda nalaga nove odgovornosti in dodatne skrbi, v tem pa je tudi perspektiva naše skupnosti.

Leto 2000 smo preživel v znamenju številnih obletnic. Najprej naj omenimo nas same in sicer desetletno delovanje uredništva novega Trinkovega kole-

darja. Po krajšem premoru je namreč leta 1991 začel ponovno izhajati, korenito obnovljen po oblikovni in vsebinski plati. V tem času nam je ponudil precej zanimivega branja, obenem pa je lepo predstavil stvarnost Slovencev na Videmskem v širšem slovenskem prostoru.

Pomembnejši je drug jubilej, in sicer 45-letnica kulturnega društva Ivan Trinko, katerega izraz je tudi Trinkov koledar. Ob drugih kulturnih pobudah smo skupaj z Novim Matajurjem in Beneško galerijo priredili fotografsko razstavo Maria Magajne "S strani Matajurja" in izdali katalog. V njem so fotografije, ki jih je fotoreporter Primorskega dnevnika posnel na koncu štiridesetih in v začetku petdesetih let, torej v času, ko so ustanovili časopis za Beneške Slovence in je nastajalo kulturno društvo Ivan Trinko.

Prav je, da omenimo tudi 50-letnico časopisa Novi Matajur, ki smo jo oktobra praznovali s srečanjem z bralci in ki predstavlja pomemben mejnik v zgodovini naše skupnosti. Danes kot včeraj je pomemben dejavnik informiranja in povezovanja slovenskih ljudi v Videmski pokrajini, prav tako je nenadomestljiva njegova kulturna in jezikovna vloga. Postopoma se je časopis vsebinsko in kadrovsko okrepil, torej so utemeljena pričakovanja, da bo še dolgo spremljal našo manjšinsko skupnost.

Za najbolj množično manifestacijo je v letu 2000 poskrbela Planinska družina Benečije, ki je z ogromno požrtvovalnega dela svojih članov izpeljala ambiciozen projekt beneške planinske koče. Slovesna otvoritev Doma na Matajurju je bila 22. oktobra, v prelepi sončni nedelji, ko se je pod vrhom Matajurja zbralo kakih dva tisoč slovenskih planincev, ljubiteljev gora in prijateljev Benečije iz vse dežele in obmejnih krajev Slovenije. Od takrat je Dom

odprt vsako nedeljo in sprejema vse, ki se s spoštovanjem približujejo našemu ambientu in naši kulturi.

Leto 2001 bo gotovo zelo pomembno za našo manjšino, začeni pri uveljavljanju pravic, ki nam jih priznava okvirni zaščitni zakona za jezikovne manjšine. Potrebna bojo vsestranska prizadevanja naših manjšinskih organizacij, dinamičnost in povečana aktivnost, zato da se bomo začeli kot Slovenci bolje uveljavljati v našem prostoru, še zlasti v odnosu do javnih uprav in državne administracije.

Zato tudi s tega vidika želim vsem nam v novem letu dosti uspehov in zadovoljstva.

trinkov
koledar

koledar

leto 2001

ljudska modrost

EMIL CENCIG

Januar

1	P	Mati Božja Marija - Novo leto	
2	T	Bazilij	)
3	S	Presveto Jezusovo ime - Genovefa	
4	Č	Angela Folinjska	
5	P	Telesfor - Simeon	
6	S	Sveti trije kralji	
7	N	Jezusov krst - Lucijan	
8	P	Severin	
9	T	Julijan	o
10	S	Aldo	
11	Č	Pavlin Oglejski, apostol Slovencev	
12	P	Tatjana	
13	S	Hilarij - Veronika	
14	N	2. nav. nedelja - Odorik iz Pordenona	
15	P	Pavel Puščavnik - Maver	
16	T	Marcel	©
17	S	Anton Puščavnik	
18	Č	Priska	
19	P	Knut - Marij	
20	S	Fabijan - Sebastijan	
21	N	3. nav. nedelja - Neža (Jana)	
22	P	Vincencij	
23	T	Hildefonz	
24	S	Frančišek Sal.	●
25	Č	Spreobrnitev sv. Pavla	
26	P	Tit - Timotej	
27	S	Angela Merici	
28	N	4. nav. nedelja - Tomaž Akvinski	
29	P	Konstanc	
30	T	Hijacinta	
31	S	Janez Bosco	

Februar

1	Č	Brigita Irska	»
2	P	Svečnica - Darovanje Jezusa	
3	S	Blaž - Oskar	
4	N	5. nav. nedelja - Andrej Corsini	
5	P	Agata	
6	T	Pavel Miki in tov.	
7	S	Rihard - Koleta	
8	Č	Hieronim Emiliani	○
9	P	Sholastika - Viljem Vel.	
10	S	Apolonija	
11	N	6. nav. nedelja - Lurška Mati Božja - Eloisa	
12	P	Eulalija	
13	T	Katarina Ricci	
14	S	Valentin (Zdravko)	
15	Č	Georgija	«
16	P	Onezim	
17	S	Silvin - Amedeo	
18	N	7. nav. nedelja - Simeon Jeruz. - Flavijan	
19	P	Konrad	
20	T	Ulrih - Elefterij	
21	S	Peter Damiani	
22	Č	Sedež ap. Petra - Marjeta Kortonska	
23	P	Polikarp - Romana	●
24	S	Lucij - Sergij	
25	N	8. nav. nedelja - debelinca	
26	P	Matilda - Aleksander	
27	T	Gabrijel - pust	
28	S	Roman - pepelnica	

Marec

1	Č	Svibert - Albin	
2	P	Simplicijan - Henrik	
3	S	Martin	)
4	N	1. post. nedelja - Kazimir - Lucij	
5	P	Janez od Križa	
6	T	Fridolin	
7	S	Felicita in Perpetua	
8	Č	Janez od Boga	
9	P	Frančiška Rimska	○
10	S	40 mučencev iz Sebaste	
11	N	2. post. nedelja - Evlogij - kvatrnica	
12	P	Maksimilijan	
13	T	Nikefor	
14	S	Florentina - Matilda	
15	Č	Klemen - Luisa	
16	P	Hilarij in Tacijan	⊕
17	S	Jedert - Patricij	
18	N	3. pos. nedelja - Ciril Jeruzalemski	
19	P	Sveti Jožef	
20	T	Klavdija	
21	S	Nikola iz Flue	
22	Č	Katarina Gen. - Lea	
23	P	Turibij iz Mongr.	
24	S	Dionizij - Sever	
25	N	4. post. nedelja - Gospodovo oznanjenje	●
26	P	Emanuel - Evgenija	
27	T	Rupert - Aimone	
28	S	Sikst III.	
29	Č	Sekund - Bertold	
30	P	Amedej Savojski	
31	S	Modest - Benjamin	

April

1	N	5. post. nedelja - Hugo	)
2	P	Teodozija	
3	T	Rihard	
4	S	Izidor	
5	Č	Vincenc	
6	P	Marcelin - Irenej Sirminski	
7	S	Janez de la Salle	
8	N	Cvetna nedelja - Ojčinca	○
9	P	Demetrij	
10	T	Ezekijel prerok	
11	S	Stanislav	
12	Č	Veliki četrtek	
13	P	Veliki petek	
14	S	Velika sobota	
15	N	Velika noč	⌘
16	P	Velikonočni ponedeljek - Bernadeta	
17	T	Anicet	
18	S	Cir	
19	Č	Teotim	
20	P	Sara	
21	S	Anzelm - Simon	
22	N	1. velik. nedelja - bela nedelja	
23	P	Jurij	●
24	T	Fidelis iz Sigmaringena	
25	S	Marko Evangelist	
26	Č	Marija, Mati Dobrega Sveta	
27	P	Cita - Hozana	
28	S	Peter Chanel	
29	N	3. velik. nedelja - Katarina Sienska	
30	P	Jožef Cottolengo	)

Maj

1	T	Jožef delavec - praznik dela	
2	S	Atanazij	
3	Č	Filip in Jakob apostola	
4	P	Florijan (Cvetko)	
5	S	Gotard	
6	N	4. velik. nedelja - Dominik Savio	
7	P	Flavij in Gušto	○
8	T	Ida - Viktor	
9	S	Pahomij	
10	Č	Antonin - Katald	
11	P	Mamert	
12	S	Leopold Mandič	
13	N	5. velik. nedelja - Fatimska Mati Božja	
14	P	Matija ap. - Lin	
15	T	Zofija (Sonia)	☾
16	S	Janez Nepomuk	
17	Č	Pashal Baylon	
18	P	Janez I.	
19	S	Ivo - Peter Celestin	
20	N	6. velik. nedelja - Bernardin Sienski	
21	P	Evthij	
22	T	Rita da Cascia	
23	S	Janez R.	●
24	Č	Marija pomočnica Kristijanov	
25	P	Urban - Beda	
26	S	Filip Neri	
27	N	Vnebohod - Veliki križ - Avguštin Cant.	
28	P	Emilij - German	
29	T	Maksim Emonski	☾
30	S	Kancij in tov.	
31	Č	Marijino obiskanje	

Junij

1	P	Justin - Klavdij	
2	S	Marčelin - Peter in Erazem	
3	N	Majenca - Binkošti - Klotilda	
4	P	Frančišek Car.	
5	T	Bonifacij	
6	S	Norbert	○
7	Č	Robert	
8	P	Medard - Viljem	
9	S	Efrem - Primož in Felicijan	
10	N	Presveta Trojica - kvatrnica	
11	P	Barnaba sodelavec apostolov	
12	T	Onofrij - Edoardo Poppe	
13	S	Anton Padovanski	
14	Č	Elizej prerok	☾
15	P	Vid - Germana	
16	S	Avrelijan - Lutgarda	
17	N	Presveto Rešnje telo - Ranierij	
18	S	Marina	
19	T	Gervazij in Protazij	
20	S	Mihelina	
21	Č	Alojzij Gonzaga	●
22	P	Pavlin iz Nole - Presveto Jezusovo srce	
23	S	Jožef Cafasso	
24	N	Rojstvo Janeza Krstnika	
25	S	Viljem	
26	T	Vigilij - Janez	
27	S	Ciril Aleks. - Hema Krška	
28	Č	Irenej - Adelja	☾
29	P	Peter in Pavel ap.	
30	S	Prvi rimski mučenci	

Julij

1	N	13. nav. nedelja - Estera	
2	P	Oton - Adeodat	
3	T	Tomaž ap. - Heliodor	
4	S	Elizabeta Port. - Urh	
5	Č	Ciril in Metod	○
6	P	Marija Goretti	
7	S	Izaija prerok	
8	N	14. nav. nedelja - Hadrijan	
9	P	Veronika Giuliani	
10	T	Amalija (Alma - Ljuba)	
11	S	Benedikt	
12	Č	Mohor in Fortunat	
13	P	Henrik - Joel in Ezra	☾
14	S	Kamil de Lellis	
15	N	15. nav. nedelja - Bonaventura (Bogdan)	
16	P	Karmelska Mati božja	
17	T	Aleš	
18	S	Fridrik	
19	Č	Aurea (Zlatka)	
20	P	Marjeta - Elija prerok	●
21	S	Lovrenc iz Brindisi	
22	N	16. nav. nedelja - Marija Magdalena	
23	P	Brigita	
24	T	Kristina	
25	S	Jakob Starejši ap.	
26	Č	Joahim in Ana	
27	P	Gorazd in Kliment	☽
28	S	Nazarij in Celzij	
29	N	17. nav. nedelja - Marta	
30	P	Peter Krizolog	
31	T	Ignacij Lojolski - Fabio	

Avgust

1	S	Alfonz M. de Liguori	
2	Č	Evzebij iz Vercellija	
3	P	Lidija	
4	S	Janez M. Vianney	○
5	N	18. nav. nedelja - Marija Snežnica (Nives)	
6	P	Jezusovo spremen. na gori Tabor	
7	T	Kajetan	
8	S	Dominik	
9	Č	Romano - Fermo	
10	P	Lovrenc	
11	S	Klara (Jasna) - Suzana	
12	N	19. nav. nedelja - Inocenc	☾
13	P	Poncijan in Hipolit	
14	T	Maksimilijan Kolbe - Alfred	
15	S	Marijino Vnebovzetje - rožinca	
16	Č	Rok - Štefan Ogrski	
17	P	Hijacint	
18	S	Helena	
19	N	20. nav. nedelja - Janez Eudes	●
20	P	Bernard	
21	T	Pij X.	
22	S	Devica Marija Kraljica	
23	Č	Roža iz Lime	
24	P	Jernej ap. (Bartolomej)	
25	S	Ludvik IX	☾
26	N	21. nav. nedelja - Genezij	
27	P	Monika	
28	T	Avguštin	
29	S	Janez Glavosek - Sabina	
30	Č	Feliks (Srečko)	
31	P	Rajmund (Rajko)	

September

1	S	Egidij (Tilh)	
2	N	22. nav. nedelja - Licinij	○
3	P	Gregor Veliki	
4	T	Rozalija (Zalka)	
5	S	Lovrenc Giustiniani	
6	Č	Eva - Zaharija prerok	
7	P	Regina	
8	S	Rojstvo Device Marije (Bandimica)	
9	N	23. nav. nedelja - Peter Klaver	
10	P	Nikolaj Tol.	☾
11	T	Emilijan (Milko)	
12	S	Marijino ime	
13	Č	Janez Križ. Zlatoust	
14	P	Povišanje svetega Križa	
15	S	Žalostna Mati Božja (Dolores)	
16	N	24. nav. nedelja - Ludmila - Kornelij in Ciprijan	
17	P	Robert Bellarmino	●
18	T	Jožef Kupertinski	
19	S	Januarij	
20	Č	Korejski mučenci	
21	P	Matej (Matevž) ap. in ev.	
22	S	Mavricij	
23	N	25. nav. nedelja - Lin - kvatrnica	
24	P	Marija rešiteljica jetnikov	☾
25	T	Avrelija (Zlatka)	
26	S	Kozma in Damijan	
27	Č	Vincencij Pavelski	
28	P	Venčeslav	
29	S	Mihael, Gabrijel, Rafael nad.	
30	N	26. nav. nedelja - Hieronim	

Oktober

1	P	Terezija Deteta Jezusa	
2	T	Angeli Varuhi	○
3	S	Evald	
4	Č	Frančišek Asiški	
5	P	Placid	
6	S	Bruno	
7	N	27. nav. nedelja - Rožarska Devica Marija	
8	P	Simeon	
9	T	Dionizij - Janez Leonardi	
10	S	Frančišek Borgia	☾
11	Č	Placida	
12	P	Serafin - Amelij	
13	S	Edvard - Gerard	
14	N	28. nav. nedelja - Kalist I.	
15	P	Terezija V. Avilska	
16	T	Hedvika	●
17	S	Ignacij Antiohijski	
18	Č	Luka evangelist	
19	P	Izak Jogues - Laura	
20	S	Vendelin - Bertilla	
21	N	29. nav. nedelja Marija - Uršula	
22	P	Marija Sal.	
23	T	Janez Kapistran	
24	S	Anton M. Claret	☾
25	Č	Krizant in Darija	
26	P	Evarist - Demetrij	
27	S	Frumencij	
28	N	30. nav. nedelja - Simon in Juda Tadej ap.	
29	P	Narcis	
30	T	Alfonz Rodriguez	
31	S	Volfgang	

November

1	Č	Vsi sveti	○
2	P	Verne duše	
3	S	Just - Ubert	
4	N	31. nav. nedelja - Karel Borom. (Drago)	
5	P	Zaharija in Elizabeta, starša Janeza Krstina	
6	T	Lenart	
7	S	Engelbert	
8	Č	Deodat (Bogdan) - Bogomir	☾
9	P	posvetitev lateranske bazilike - Orest	
10	S	Leon Veliki	
11	N	32. nav. nedelja - Martin iz Toursa	
12	P	Jozafat	
13	T	Stanislav Kostka (Slavko)	
14	S	Nikola Tavelič	
15	Č	Albert Veliki	●
16	P	Marjeta Škotska	
17	S	Elizabeta Ogrska	
18	N	33. nav. nedelja - posvetitev bazilike Sv. Petra	
19	P	Epimak in Aleksander	
20	T	Edmund	
21	S	Maver - Darovanje Device Marije	
22	Č	Cecilija	
23	P	Klement - Kolumban	☽
24	S	Krizogon	
25	N	34. nav. nedelja - Kristus kralj veseljstva	
26	P	Konrad	
27	T	Virgil - Valerijan Oglejski	
28	S	Gregorij	
29	Č	Saturnin	
30	P	Andrej ap. (Štandrež)	○

December

1	S	Eligij	
2	N	1. adv. nedlja - Bibijana (Živa)	
3	P	Frančišek Ksaver	
4	T	Barbara	
5	S	Saba	
6	Č	Miklavž	
7	P	Ambrož	Ⓒ
8	S	Brezmadežno spočetje D. Marije - adventnica	
9	N	2. adv. nedelja - Valerija	
10	P	Loretska Mati božja	
11	T	Damaz I.	
12	S	Ivana Frančiška de Chantal	
13	Č	Lucija	
14	P	Janez od Križa	●
15	S	Kristina - Silvija	
16	N	3. adv. nedelja - Adelhajda (Adelina)	
17	P	Lazar iz Betanije	
18	T	Adele	
19	S	Urban V	
20	Č	Evgenij in Makarij	
21	P	Peter Kanizij	
22	S	Frančiška Ksaverija Cabrini	Ⓓ
23	N	4. adv. nedelja - Viktorija - kvatrnica	
24	P	Sveti večer - Adam in Eva	
25	T	Božič	
26	S	Štefan	
27	Č	Janez ap. in ev.	
28	P	Nedolžni otroci, mučenci	
29	S	Tomaž Becket - David	
30	N	Sveta družina - Ruggero	○
31	P	Silvester	

LETO 2001

Leto 2001 je navadno leto, ima 365 dni, začne se v ponedeljek in konča prav tako v ponedeljek.

Februar ima 28 dni.

Cerkveno leto se začne s prvo adventno nedeljo 3. decembra 2000 in traja do prve adventne nedelje 2. decembra 2001.

Letni časi:

Pomlad: 21. marca. Sonce stopi v znamenje Oвна ob 14.04 uri.

Pomladni ekvinocij. Začne pomlad.

Poletje: 21. junija. Sonce stopi v znamenje Raka ob 8.05 uri.

Poletni solsticij. Začne poletje.

Jesen: 23. septembra. Sonce stopi v znamenje Tehnice ob 0.01 uri.

Jesenski ekvinocij. Začne jesen.

Zima: 21. decembra. Sonce stopi v znamenje Kozoroga ob 20.04 uri.

Zimski solsticij. Začne zima.

Na "poletni čas" (kazalce na uri premaknemo eno uro naprej) stopimo v noči pred zadnjo nedeljo v marcu (25. marca); na "sončni čas" pa se vrnemo pred zadnjo nedeljo v oktobru (28. oktobra), ko premaknemo kazalce za eno uro nazaj.

Premakljivi prazniki v novem letu:

Pepelnica: 28. februarja; Prva kvatrna nedelja: 11. marca; Velika noč: 15. aprila; Vnebohod: 27. maja; Majenca, Binkošti: 3. junija; Druga kvatrna nedelja, Presveta Trojica: 10. junija; Presveto Telo: 17. junija; Tretja kvatrna nedelja: 23. septembra; Prva adventna nedelja: 2. decembra; Četrta kvatrna nedelja: 23. decembra.

Leto 2001 je pod planetom Jupitrom, ki se nam kaže poleg planeta Venere najbolj jasen in svetel. Njegova luč je zelo živahna posebej o polnočnih urah, ako stoji soncu nasproti.

Jupiter je, če štejemo od Sonca, 8. planet; je 773 milijonov kilometrov daleč od Sonca, petkrat več kot naša Zemlja, in je 1414-krat večji kot ona. Da zvrši svoj tek okoli Sonca, potrebuje skoraj 12 let, 4333 dni. Na Jupitru je leto skoraj 12 krat daljše kot pri nas na Zemlji. Okoli sebe se Jupiter zasuče v 10 urah, zato so na njem kratki dnevi. Jupiter spremljajo štiri lune.

Jupitrova leta so navadno precej dobra, toda večinoma bolj mokra nego suha; zima je huda, pomlad pride pozno: žetev se včasih zakasni za cele tri tedne. Po navadi so Jupitrova leta v vsakem pogledu rodovitna.

Pomlad bo do maja meseca mokra in mrzla; od 10. do 18. maja zmerno topla in precej prijetna, potem pa do konca mokra in mrzla.

Poletje bo v začetku tudi mrzlo in mokro, v sredi pa dobro, polno neviht in proti koncu vroče.

Jesen bo od začetka do konca zelo deževna.

Zima bo imela samo malo zelo mrzlih dni, polno pa snega. Proti koncu ni snega, toda včasih razsajajo silni vetrovi.

LJUDSKA MODROST

Opravila

Bog je človeka ustvaril za delo in prav delo, če je primerno njegovim močem, je njemu za zdravje. Zmerno, človeški moči in starosti primerno opravilo vadi in utrjuje vse njegove telesne moči, pripomore, da se kri in druge limfe pretekajo po telesu in da popolnoma ne zastanejo, da želodec laže mleje, prekuhava, prebira jedila in izločuje to, kar se izpreminja v meso in kri.

Če pa zmerno delo speši in krepi zdravje, pretežka dela in opravila, ki niso človekovi moči primerna, močno podkopavajo njegovo zdravje, zelo ga slabše, vržejo na bolniško posteljo in prezgodaj spravijo pod zemljo.

Zato drži na pamet:

1. Ne bodi presilen pri delu in ne delaj kakor črna živina; kar zdaj ne moreš storiti, boš potlej storil; tvoje zdravje ti mora biti ljubše nego zaostalo delo in glej, če zbolíš, ali ti ne bo delo še dalje časa zaostalo?
2. Pri vzdigovanju imej pamet, da se ne pokvariš, skaziš, da ti križ ne izstopi ali da kaj ne pokne v tebi.
3. Matere, ne vzdigujte si nič pretežkega na glavo, da se vam kaj ne primeri in da se ne boste potem žalostile zaradi tega.
4. Če kaj težkega neseš, preliješ, tiščiš, delaš, se večkrat oddahni in počij!

5. Dekle, ki služijo pri gospodi, naj, kadar čedijo tla, večkrat pogledajo kvišku, da jim kri ne zalije možganov, da ne dobe otekline v glavo. Pa tudi gospodinje bi morale biti toliko usmiljene, da bi ob času težkega dela deklam glede hrane kaj poboljšale (kar človeške gospodinje tudi store), ne pa jih oštevale in zaničevale.
6. Čevljarji, žnidarji, žnidarce, ki se pri delu drže nekoliko naprej sključeno in jih torej rado boli v trebuhu, želodcu ali v prsih, ki se jim kri zasede in se jih rada prijema prsna vodenica, ki bljujejo kri, vsi ti naj bi včasih vstali od dela, malo hodili gor in dol, pa potem delali bolj pridno.
7. Delavci, posebno tisti, ki sede delajo, naj ne bi hodili od dela takoj hitro jest; rajši naj bi se malo izprehodili pod vedrim nebom, če je mogoče, in po jedi šli hitreje na delo.
8. Delavnice naj bodo čedne, postorne, zračne in svetle.
9. Pridnemu delavcu se izprehod ali pa počitek, kakor je že njegovo delo, prileže najbolj in mu utrdi zdravje, pa tudi izprehod in počitek mora imeti svoje meje, da zdravju ne škoduje.

Modre misli

1. Kar sem bil majhen, sem se bal starejših; kar sam odrasel, sem se začel bati mladih.
2. Mladost je kratka opojnost, starost pa dolg post.
3. Kdor si v starosti želi biti mlad, mora biti v mladosti star.
4. Za palico, ki nas bo podpirala v starosti, se moramo potruditi v mladosti.
5. Mlad si le po sebi, star po obleki.
6. Mladost živi od upanja, starost od spominov.

Smeh

Kadar povemo kaj smešnega, kar vzbudi smeh, mislim, da odpremo polno vrat, ki bi ostala zaprta zavoljo trpljenja, ki obtežuje življenje. Cerkev, kot ustanova, ni popolna in to nam dovoli, da izbruhnemo v smeh. Cerkev, ki ima v sebi ljudi, ki nismo sveti, pa smo na poti, da bi se posvetili, nam more dovoliti, da se smejemo našim človeškim slabostim.

Dokler se smejemo, mi ubogi kristjani, kažemo, da se nismo ločili od naše matere CERKVE, ampak zaupamo, da ona se more zboljšati in postati lepša, ker šala more pokazati, da CERKEV ni popolna.

Ni prave skupnosti, ni prave družbe, če manjka humor, šaljivost, ker laže prepričamo druge ljudi, če zasmehujemo sami sebe.

Drugi psalm nam pravi: "Bog, ki prebiva v nebesih, se jim smeje, in pomilovalno se jim posmehuje."

Bog se smeje, tudi mi se moramo nasmejati!

1. "Mama, al je bolan tudi dobri Bog?" vpraša Peter svojo mamo.
"Zakl?" mu odgovori mama. "Saj sem prebral v časopisu, da je Bog včeraj poklical k sebi v nebesa zdravnika Armanija iz Vidna!"
2. "Mama, – vpraša radovedni Peter, – ali je res, da mrtvi postanejo prah, tako kot pravi naš famošter vsakokrat, ko je kak pogreb?"
"Gotovo da ja, dragi Peter!"
"Mama, poglej pod mojo posteljo. Mislim, da so pod njo ostanki nekega mrliča!"

3. Na letalu, ki pelje iz Rima v Ameriko, se pelje tudi škof. Hostess ga vpraša: "Gospod škof, al bi želeli kaj piti?"

Škof odgovori: "Kako visoko letimo?" "Pet tisoč metrov!"

"Dobro! Dajte mi dva wiskija!" Malo potlej hostess spet vpraša škofa: "Ali bi želeli še kaj popiti?" "Kako visoko letimo?" "Osem tisoč metrov." "Dobro, dajte mi samo en wiskij." Tretjič hostess vpraša: "Škof, ali bi želeli še kaj popiti?"

"Kako visoko letimo?" "Dvanajst tisoč metrov."

"Ne, ne, gospa, popil sem zadosti, moj gospodar je blizu...!"

EFEMERIDE

ADRIANO NOACCO

ŽENAR

Proverbe od timpa:

Doste mlak ženarja, doste déža abrila.

Proverbe morál:

Te boj lahnò tuo, ke to pride prej, ke tuo, ke ne se čaka potem.

Naučenje te stare:

Zlijoč uje an sou, nose hude réče an večkrat škodo.

To se die:

Dološte uodo kropo = storté kej več an presiljeno.

Segnál od déža:

Sou, ke taje pousode.

Kronaka stara:

Ženarja to se seje: cezaron, salato, indivijo, luk, an se očistejo nape.

Sta viedale, ke...

Luk bori neke infecjone, an store kaláte presion arteriozo.

FEBRAR

Proverbe od timpa:

Februar mit an mlačen, velážema gleda se skrite.

Proverbe morál:

To slabe ma pernece, to prave to čuota.

Naučenje te stare:

Dobro vino store dobro kri.

To se die:

Dielate pou uode = dielate poskriuše.

Segnál od déža:

Mačak, ke se umiua mužek an nose čate hor na uho.

Kronaka stara:

Februarja, to se seje več kualetadi trau, an se skrátajo rúmale.

Sta viedale, ke...

Plante storžnjake ne vipjo manko uode koj te s perjame. Smreka an bur o bri-
na ne konsumajo manko uode koj jam o le brieza.

MÁRC

Proverbe od timpa:

Z nen marcan liep, dan abril še táko liep.

Proverbe morál:

Dan mož prečiz e močan an dečiz.

Naučenje te stare:

Prez sárca vésele, to prave je na zmota.

To se die:

Daržate dušo z zóbame = se obrieste slabo z zdraujan.

Segnál od déža:

Lastovece, ke spoliečajo zgoré tla an ta na mlake z uodo.

Kronaka stara:

Marca to se seje: cezaron, fažou, mulone, krampier, an to se obiése salám.

Sta viedale, ke...

Dna žena breja, se pride túcjana od mouhe, na rode zaries dno ženico.

ABRIL

Proverbe od timpa:

Ta buojša rosa na je ta abrilena.

Proverbe morál:

Te lieušé žbáljate koj tántate.

Naučenje te stare:

Te lieušé se potite koj kašjate.

To se die:

Rodete tiča prej koj gnezdo = začete dno rieč prej koj dno druho.

Segnál od déža:

Urane an srake, ke hlédajo se uzdihnate duarkat tou malo časo. Pepéstréle, ke uriskajo tou noči jasne.

Kronaka stara:

Abrila to se séje lédrek, trapiantá čebúlo an se utarnejo jajca.

Sta viedale, ke...

Te kuárte dan, potem koj luna pouna, pokaže temp, ko bo celo to luno.

MAJ

Proverbe od timpa:

Maj suh, žito pousode.

Proverbe morál:

Sóbece riesme, uhasnejo to hude.

Naučenje te stare:

Dna ruseca časej ne se ba neha leona.

To se die:

Žuečite benke = se déšperáte.

Segnál od déža:

Žabe, ke krakajo zjutra. Puže, ke slikajo dan pruo teha družea.

Kronaka stara:

Maja to se seje: indivijo an kapuse. Se ženejo védráne.

Sta viedale, ke...

Magle od ružena ta na imprešté, to je ta uzome s pólverjan od uohja liésou,
praskoč rieč z ouno, namazena z oujan.

JUNJ

Proverbe od timpa:

Junj marzou an moka daja lieto malo dobro.

Proverbe morál:

Horkuota od sarca hreje use an pousode.

Naučenje te stare:

Dna rieč malo vidiena na veja an ne draha.

To se die:

Letiete za soute = hledáte prite boj bohat.

Segnál od déža:

Kraue, ke se lizájo pel, an koze, ke hledájo spate pridoč ta par tej.

Kronaka stara:

Junja to se seje kapuse, to je salato s fricáme.

Sta viedale, ke...

Kake plante hišne, te boj poznane, rásto lieuše, kar pridejo pomočene sake
tiedan.

ŽETNJAK

Proverbe od timpa:

Z več déžan žetnjaka to se poberé malo potem.

Proverbe morál:

Lébertát na je ta boj vélika rédetát od svéta.

Naučenje te stare:

Dan ke ne zna, niema kuazate.

To se die:

Date ražón pijancan = miete pacienco.

Segnál od déža:

Kače, ke pretekó póte sake moment.

Kronaka stara:

Žetnjaka to se seje riepe an se počue čújte.

Sta viedale, ke...

Kafé leberá stóme od vánčum, ke réštajo mo nuotre. Specialménte, kar uzet zjutra, prez jeste, utehan z uodo.

AVOŠT

Proverbe od timpa:

Te ke kópa vinjiko avošta, napoune kliet mošta.

Proverbe morál:

Žalost renfuarcá karatar.

Naučenje te stare:

Amór od matere durá več koj dan koledar.

To se die:

Doložte dneha Paulena z nen Pierenan = se malo oživete.

Segnál od déža:

Rusece, ke redo létoč an se srenčoč, ne se ustavejo.

Kronaka stara:

Avošta to se seje ledrek an leberá svinje.

Sta viedale, ke...

Kruh pride méhan, se je boj osojen, záke sou zadarža uodo, ke potem ona darži mehno pasto od kruha.

SETEMBAR

Proverbe od timpa:

Setembar nose ta moste, ale suše zvierale.

Proverbe morál:

Če karoč masa, te fácelo razumete malo.

Naučenje te stare:

Te lieuše neha domače bližne koj neha kužina delečne.

To se die:

Daržate roke par hiše = ne tipate neč, neč.

Segnál od déža:

Močorake, ke hledajo se ulačite ta na kraje boj vesoke.

Kronaka stara:

Setembarja to se seje: spenažo, salato, indivijo, an se rujó zóbe.

Sta viedale, ke...

Vidénje lieuše to ma tou dni blizu mlade lune, štiere dni prej, ale štiere dni potem.

OTUBAR

Proverbe od timpa:

Bode suš ale omočeno, za svete Luka to ma bete usjano.

Proverbe morál:

Mož púščen nie ne meso ne riba.

Naučenje te stare:

Dna žena, dna kokoš, dna raca ne storejo žež dan marčat.

To se die:

Vežite mánko koj doi de briéškule = beté malo kalkulán.

Segnál od déža:

Kokoše, ke močno kokodekajo an ke obrisejo prah, stápatoč pernece.

Kronaka stara:

Otubarja to se seje luk, to razmote probleme.

Sta viedale, ke...

Vino, prelito z luno nouo, pride kisou an re zmoten.

NOVEMBAR

Proverbe od timpa:

Poliete sveteha Martina, potem koj tri dni, ne žež zapustjena.

Proverbe morál:

Tri réče slabe tou dno hišo: taula prazna, bača prazna an pájčene.

Naučenje te stare:

Storté tej ruseca: prej pénselj, za ne se obrieste potem.

To se die:

Potipate nébo s parstame = se čute vesou.

Segnál od déža:

Páserje, ke ne klukajo simpre boj.

Kronaka stara:

Novembarja to se seje bole, an to re spat "ad ore".

Sta viedale, ke...

Uoda od kuhanje spenázo na ma doste želieza. Kar ne marzla, na re zlo liepo za pomočite plante.

DECEMBAR

Proverbe od timpa:

Se te parue snieh pride ta na plane, malo snéha celo lieto.

Proverbe morál:

Zaklade od zemje ne báštajo za kúpíte dno uro.

Naučenje te stare:

Tri so naše defiete: storté dan tuart bratro, dielate za te druhe, uzdihnete "komédon".

To se die:

Daržate hišo obieseno = živite skrite an posebe.

Segnál od déža:

Pod, ke resta zlo moka an štantá se usušite.

Kronaka stara:

Decembarja to ulječé horé orlóí, to púste dou sépare, an uhasne lámpione.

Sta viedale, ke...

Tuo, ke to narede tou luno nouo, to niema kuáletát tej tuo, ke se narede tou te druhe lune.

naša zgodovina

trinkov

koledar

STARA BENEŠKA REPUBLIKA IN SLOVANI ŠPETERSKEGA OKRAJA

ČLANEK PETRA PODREKE

PREDSTAVLJA TARCISIO VENUTI

Uvod

Članek, ki ga tu predstavljamo, je z izvirnim naslovom "La Veçhe Republiche di Vignesie e i Slâs dal Distret di S. Pieri" v furlanščini napisal Peter Podreka, kaplan iz Ronca, in je bil objavljen v reviji "Pagine Friulane" leta 1889. Podpisal se je kot "Un slâv".

Podreko je Furlansko kmetijsko združenje nagradilo za rezultate, ki jih je v svojem kraju dosegel s sadjarstvom, pri čemer je bil tudi z nasveti vsem dober zgled.

Podreka je zbiral tudi različne dokumente, med njimi tudi takšne, ki so pomembni za zgodovino slovanskih ljudstev v Furlaniji. Izgleda, da je v sledečem članku želel opozoriti na dokajšnje število doževih odlokov v korist beneških dolin, hkrati pa je dal slutiti željo, da se odloki zabeležijo v samostojni zbirki.

Kdove, če Podrekove želje ne bo prej ali slej izkoristil kak univerzitetni študent za svojo diplomsko nalogo?

Ko je videti Slovana, medtem ko po mestu prevaža voz z lesom ali nosi na hrbtu koš s premogom ali sveženj sena, si ljudje navadno ustvarijo o njem slab vtis in se potem vsi Slovani ocenjujejo po istem kopitu: o vseh obstaja

mnenje, da so grobjani in skoraj sovražniki Domovine. Vendar so tudi med Furlani in vsemi ljudstvi ljudje, ki nimajo soli v glavi, kar je odvisno od izobrazbe, ki so jo dobili. Zato ne gre upoštevati kot predstavnikov nekega naroda ljudi, ki so nizko na socialni lestvici, temveč tiste, ki so bili deležni neke vzgoje. Čeprav so med Slovani tudi grobjani, pa so drugi, ki so lepo vzgojeni, izobraženi, zelo gostoljubni in sposobni. Med njimi se najdejo študentje semenišča in univerz v Padovi in Bologni, ki naredijo odličen vtis.

Med Slovani se najdejo strokovni izvedenci, inženirji, odvetniki, zdravniki, notarji, cenjeni duhovniki in zaslužni profesorji. Tudi vojaški komandanti so zelo zadovoljni z obnašanjem slovanske mladine, ki se kaže zvesta, ubogljiva in voljna izpolnjevati ukaze. In te značilnosti zvestobe in ubogljivosti so naši Slovani vedno imeli, ne glede na oblast, ki so ji pripadali, čeprav so drugačne rase od italijanske in govorijo prav tako drugačen jezik od uradnega.

V starih časih so se Slovani sami upravljali s svojimi upravnimi, gospodarskimi, političnimi in sodnimi zakoni. Imeli so demokratično vladno, z lastnimi župani in parlamentom, ki se je glede na potrebe sestajal enkrat ali večkrat v letu. Volili so župane in družinske glavarje, ki so sestavljali Sosednjo, ta pa se je sestajala v vsaki vasi, na trgu ali okrog kamnite mize. Ko so bili leta 1421 priključeni stari Beneški republiki, je ta modro potrdila Slovanom vse privilegije in starodavne pravice. In ne samo to, dodala jim je še nove pravice in si tako zagotovila njihovo trajno zvestobo. Dala jim je avtonomijo in neodvisnost, poleg tega pa jim je zaupala varstvo meja "ob preservatione gentium barbarorum".

Iz nespodbitnih dokumentov, ki jih je zbral in objavil odvetnik Carlo Podrecca v svoji knjigi *La Slavia italiana*, izhaja, da so bila z doževim odlokom dne 16. julija 1455 potrjena doževa pisma z dne 15. novembra 1450, s katerimi so bili Slovani oproščeni prispevka v lesu in davka na ladje.

Podobno izhaja iz doževega odloka iz leta 1492: "ut illos exemptos conserva-

ri voluimus, et mandavimus ab omnibus et gravedinibus, et in hoc proposito magis atque magis perseveramus".

Sedemnajstega maja leta 1532 je Svet desetih ukazal čedajskemu proveditorju (krajevni oblasti) "naj ne dovoli, da bi bili možje vasi Landar kakorkoli prikrajšani za njihove privilegije".

Doževi odloki, ki nosijo datume 31. avgust 1550, 10. marec 1559 in 12. september 1559, so nalagali namestniku Furlanije (Patria del Friuli) "naj ne obremenjuje prebivalcev dolin in naj spoštuje njihove starodavne imunitete".

V dekretu čedajskega proveditorja z dne 30. septembra 1622 je na podlagi ukazov Senata pisalo, "naj se javno ve, da so prebivalci dolin Landarja in Merse oproščeni vsakega davka".

Tako je pisalo tudi v doževih odlokih iz 29. septembra 1633, 19. maja 1635, 18. oktobra 1635, 10. junija 1636 in tako dalje. Rad bi nadalje omenil še katerega izmed drugih odlokov.

12. oktobra 1658 je senat potrdil, da ohranjajo doline privilegije in druge pravice, tako kot piše v dekretu z dne 26. septembra 1492. Modri predsedniki senata so 3. novembra 1658 odredili, "naj v duhu spoštovanja že omenjenega odloka z dne 12. oktobra nihče ne nadleguje dolin za katerokoli dajatev ali drugačno obveznost".

Dvajset modrecev senata je 18. januarja 1660 potrdilo izvršilnost prejšnjih odlokov in naložilo 500 ducatov globe proveditorju in izterjevalcem v primeru kršitve. Nadalje je dvajseterica modrecev senata 13. septembra 1660 ukazala čedajskemu proveditorju, "naj se ohranijo privilegiji dolin, tako kot jih je nešteto krat potrdil senat".

16. aprila 1663 je nov odlok potrdil prejšnjega, še zlasti pa onega iz leta 1648 in sicer, da "ostajajo ljudje Landarja in Merse svobodni in razrešeni katerekoli bremena".

Svet modrecev je 21. januarja 1665 prepovedal čedajskemu proveditorju, "da bi se kakorkoli nadlegovali navedeni prebivalci, s strani kogarkoli, in je za kršitelje predvidena kazen 500 dukatov... tako, da lahko ljudje povsem uživajo imuniteto, ki jim jo je dodelila javna Visokost".

Leta 1674, in sicer 1. marca, je bil izdan odlok v potrditev tistega iz leta 1492, ki se je vedno izvajal. Dož Zuan Cornelio je 8. junija 1715 izdal odlok namestniku Bastianu Mocenigu in tako potrdil privilegije dolin Landarja in Merse, katerim "je zagotovil trajno javno naklonjenost in pokroviteljstvo". Beneška Republika ni le dopustila tistih in drugih privilegijev ter pravic, pač pa je z odlokom z dne 12. oktobra 1658 ločila Slovane "ne le od čedajskega teritorija, pač pa tudi od Furlanije".

Osmega februarja 1660 je senat potrdil, da je treba doline pojmovati kot ločene "od Teritorija, Mesta in Furlanije. Tako so potrdili odloki, ki nosijo datume 12. marec 1662, 11. april 1663, 29. januar 1665, 6. junij 1715, 13. junij 1720 in 2. april 1788, ko jih je potrdil senat in dokazal, da je "Slavonia drugačen in ločen narod od Furlanije ter se sama upravlja".

Tako so bili Slovani dejansko avtonomni, odvisni so bili le od Republike, ki jim je zaradi njihove velike zvestobe in zaupanja vanje dodelila varstvo meja in jih je imenovala "fideles nostri incolae montanearum et convalium" (dožev odlok iz leta 1492) in jim je potrjevala privilegije "habito presertim respectu...quod illi soli, qui suis laboribus et impensis curam et onus habent custodiendi angustias illorum passum, et tenendi ipsos in ordinem et bene securos ob respectum gentium barbarorum".

V poročilu Tajnika o fevdih, ki ga je odobril odlok dne 3. avgusta 1628, je zapisano, da "med najzvestejše in najodločnejše podložnike njegove Visokosti spadajo ljudje in prebivalci dolin in podeželja, ki se jim pravi Landar in Mersa... ki mejijo z nadvojvodstvom in so vedno in ob vsaki priložnosti, še zlasti

ob zadnjih nemirih v Furlaniji, s pakti in krvjo dokazali resnično vero in gorečo vdanost do oblasti Serenissime.

Dekret z dne 9. oktobra 1659, ki ga je izdal čedajski proveditor, omenja privilegije "ob onus custodiendi angustias illorum passum, et tenendi ipsos in ordine suis laboribus et impensis".

Dožev dekret z dne 11. aprila 1663 omenja: "najzvestejše ljudi Landarja in Merse, ki živijo pri Alpah in mejijo z nadvojvodstvom" in potrjuje privilegije spričo "stalne vere in velikih bremen, ki jih prenašajo z obrambo izredno važnih prelazov v času vojne in kuge, kar delajo na lastne stroške".

Čedajski proveditor je 21. oktobra 1670 izdal odlok, s katerim se "v izpolnjevanje odlokov visokega Senata z dne 11. septembra 1666 dopušča možnost nošenja strelnega orožja ustrezne mere vsem, ki bodo stražili mejo, in v obrambo pred divjimi zvermi, vendar le v njihovem okraju in teritoriju."

Iz prošnje, ki so jo 13. avgusta 1722 predstavili čedajskemu proveditorju predstavniki Landarja in Merse, izhaja, da so Slovani z dvesto možmi varovali celotno dolgo mejno črto.

Končno se v rokopisu nadzornika dr. Stefana Tomasetigha govori o razlogu, zaradi katerega je bil izdan dožev odlok 7. aprila 1787 o izpostavitvi "dolgega in svetlega seznama slavnih meja in tolikih ran ter krvi, ki so jo v obrambo države prelili pogumni prebivalci v znanih bitkah in barbarskih vdorih; v dokaz da je bil edini davek, ki ga je bila "Schiavonia" pripravljena in sposobna plačati, davek življenja in krvi svojih pogumnih sinov, v korist države in v obrambo njenega ljubljene Princa".

PROCESIJE V KANALSKI DOLINI

MARIO GARIUP - LIUKIN IZ TOPOLOVEGA

Človek je bil in je še vedno romar. Romati pomeni hoditi, se seliti od enega kraja do drugega, iti naprej. Romar je popotnik, ki išče svoj cilj z grčavko v roki in vrečo na hrbtu.

Več romarjev skupaj sestavlja procesijo.

Prebivalci Kanalske doline poznajo romarske procesije že več kot sedem stoletij. Višarsko svetišče je še danes privlačna točka za slovenske vernike.

Pa pogledjmo bolj natančno, kako so se vršile procesije na Višarje in po župnijah Kanalske doline.

ROMARSKÉ PROCESIJE NA VIŠARJE

Večino višarskih procesij so sestavljali verniki, ki iščejo mir za svojo dušo, druge so pa nastale kot izpolnitev različnih obljub, kot sta bili preddvorska (Preddvor pri Kranju) in bovška procesija.

Valvasor že 1688. leta piše, da je s Kranjske priromala na Višarje "velika procesija".

Do prve svetovne vojne so se procesije na Višarje začenjale z Vnebohodno nedeljo, ki navadno pade meseca maja, pa tudi aprila (leta 1818 je bila 30. aprila) ali junija (3. junija leta 1886), torej z enomesečno razliko.

Na odprtju romarske sezone je bilo število romarjev odvisno od lepega ali slabega vremena in od količine snega, ki je še ostajal na Višarjah. Če je bilo vreme lepo in steze očiščene, se je stevalo romarjev, ki so prišli tudi od zelo daleč, vrtelo od 200 do 250 oseb, navadno pa so se procesiji pridružili Žabničani, ki so nesli na Višarje živež in okrepčila za romarje. Če je bilo vreme slabo ali je bil še sneg ob odprtju cerkve, je bilo prisotnih samo petdeset do sto ljudi. Od Vnebohodne nedelje do ponedeljka šeste velikonočne nedelje je na Višarje prihajalo zelo malo romarjev. Prihod romarjev je začel šele v ponedeljek pred Binkoštni.

V zgodovinski knjigi žabniške župnije se bere: *"Spomenica: Leta 1760 so se vršile na Višarjah slovesnosti četrtega stoletja svetišča ob prisotnosti prečastitega goriškega kneza-škofa Mihaela, Attemskega grofa, in krajevne- ga župnika Filipa Justa.*

Na vnebovzetje (15. avgusta) je maševal prečastiti Maria Jožef Von Rechbach, prošt krške stolnice, ob prisotnosti 24 duhovnikov. Kip Device Marije so nesli okrog višarskega brega. Drugi dan (16. avgusta), na praznik sv. Roka, je maševal preč. gospod Romano, osojski opat ob Osojskem jezeru; tretji dan, ki je bil nedelja, je maševal prečastiti pater Emilijan, podklosterski opat. Na dan vnebovzetja je bil kip Device Marije slovestno prenesen okrog višarskega brega, v spremstvu prečastitega gospoda Von Rechbacha in 25 duhovnikov, ob veselem zvonjenju in pokanju topičev, možnarjev. Številni romarji so bili blagoslovljeni s kipom Device Marije. Po nemško so pridigali trbiški dekan Valentin Tomasetti, naborješki župnik Tobija Valcher in Leonard Just, tabeljski župnik. Po slovensko so pridigali krajevni župnik in njegovi kaplani Valentin Oremsegg in Jakob Tomasetti. V italijansčini je pridigal tabeljski župnik Giacomo Vidoni iz Forgarije."

Sezona romanj se je ponavadi končala prvo oktobrsko nedeljo. Le leta 1849

se je zaključila 30. septembra in žabniški župnik Lambert Ferčnik je v letopisu svetišča kar napisal: *"Ne vem, zakaj!"*

Procesije so med potjo ali ob povratku obiskovale tudi druga znana svetišča, posvečena Mariji, Presveti krvi ali relikviji sv. Križa.

Procesij se je vedno udeleževalo veliko število ljudi, od 400 do največ 4.000. Do konca prve svetovne vojne je število obiskovalcev svetišča nihalo med 50.000 in 80.000; število obhajil pa med 15.000 in 35.000 z izjemo leta 1860; to je bila petstota obletnica ustanovitve svetišča na Višarjah in v tem letu je bilo razdeljenih 102.400 hostij.

Število romarjev je bilo zelo odvisno od vremenskih razmer. Leta 1844 so bili npr. samo štirje sončni dnevi in obisk je bil zelo slab. Včasih je prišlo do obilnih snežnih padavin, v letu 1876 na primer, ki so marsikomu prekrizale načrte, tudi če so nekateri hrabri romarji v znak pokorščine romali ob vsakem vremenu.

Meseci, v katerih so od leta 1864 do leta 1894 zabeležili največ obiskov, so po vrstnem redu obiskanosti bili naslednji: september, avgust, junij, maj, julij in oktober. Julija je bilo manj procesij, ker so bili slovenski romarji, ki so vedno bili najštevilnejši (sledili so koroški Nemci in Furlani), pretežno kmetje in so bili v tem času zaposleni s košnjo in pobiranjem pridelkov.

V oktobru pa se sezona zaključi in svetišče je v tem mesecu odprto le nekaj dni. Te statistike o prlivu romarjev in številu obhajanj je zapisoval župnik Lambert Ferčnik (1864-1887). Pred njim so zapiski precej neurejeni, precej je tudi netočnosti. Tudi za njim sta edina dva župnika, ki sta dokaj redno beležila dogodke v zgodovinsko knjigo Višarij, Natale Moncaro in Giuseppe Simiz.

Že od leta 1912 dalje je število romarjev začelo upadati bodisi zaradi povišanja potnih stroškov in hrane bodisi zaradi slabih vremenskih razmer in pa splošne verske apatije.

Odločilno pa je na to vplival izbruh prenekatere vojne, ki je preprečeval vsak prehod meje; tako se je zgodilo v vojnah 1809, 1813, 1915-1918, 1940-1945. V času med svetovnima vojnama je obisk strahotno upadel: število obiskovalcev je padlo na 10.000 letno. Po drugi svetovni vojni se je položaj nekoliko izboljšal. Do občutnega povišanja je prišlo šele leta 1954, ki je bilo Marijino leto, in v letu 1960 ob šestoti obletnici ustanovitve svetišča; v tem letu je začela delovati tudi žičnica, ki je spremenila sam pomen romanj.

Nova oblika prevoza je pospešila priliv obiskovalcev, ki danes že presegajo število 50.000.

Materializem in potrošništvo današnjega časa sta globoko načela starodavno vlogo svetišča, tako da so danes Višarje predvsem turistična točka. Z gotovostjo lahko torej trdimo, da je zlato obdobje romanj na Višarje bilo med leti 1818-1839, z edino poznejšo izjemo v letu 1860, ki je bilo za svetišče jubilejno.

Po prvi svetovni vojni so za odprtje svetišča določili 24. junij ob prazniku Sv. Janeza Evangelista, datum zaprtja pa je ostal nespremenjen: prva nedelja v oktobru.

Procesije so prihajale tudi iz zelo oddaljenih krajev, romarji so pešali tudi po devet dni kot na primer tisti iz Gorice, Solkana ali tisti iz Štejske (Obersteiner), ki so po osmih dnevih hoje v šestdesetih prišli na Višarje 26.7.1860. Romarji so hodili po deset ali štirinajst ur dnevno, na ramenih so imeli optarne koše, na glavah pa košare ali široke rute, v katere so spravili hrano in perilo. Najrevnejši so pri sebi imeli le nekaj kruha ali pogače, žejo pa so si gasili v studencih in potokih, ki so jih srečevali na poti.

Dogajalo se je, da so jih med potjo hudobneži zasmehovali; govorili so, da se tako potepajo, ker nimajo volje do dela. To se je zgodilo romarjem iz vasi Radiše (Radsberg), Medgorje (Mieger), Gozdanje (Köstenberg), Strmec, Bistri-

ca (Feistritz), Gorje (Göriach), Št. Pavel (St. Paul), ki so se jim leta 1907 tako rogali Trbižani.

Romarji z vzhoda so prihajali z najrazličnejšimi prevoznimi sredstvi. Z zgraditvijo železnice v Kanalski dolini romanja niso bila več tako pogosta, pa tudi romarjev je bilo manj tudi zato, ker se premožnejši, ki so prej denarno podpirali manj premožne s tem, da so nase sprejemali finančno breme procesije, niso več tako pogosto udeleževali romanj. Vožnja z vlakom je bila hitrejša, cenejša in udobnejša.

Ob koncu leta 1800 so procesije slabele tudi zato, ker ni bilo več vodičev, ki bi bili pripravljeni poslušati prošnje in pritožbe romarjev in nase sprejemati sitnosti, ki jih je tako romanje prinašalo.

Vsaka procesija je imela svojega spremljevalca ali vodiča, ki je vse v podrobnostih organiziral, zato da je romanje potekalo v najboljšem redu. Romarji so se tem vodičem radi podrejali. Le enkrat se je zgodilo, da se je vodič izgubil. To se je zgodilo leta 1901 s t.i. procesijo v Clauzetto. Vodič je iz vzrokov, ki jih lahko vsakdo razume, nekoliko zaostal za skupino, ko pa jo je dohiteval, je zgrešil pot.

Opomba iz leta 1886 pravi, da so imeli vodiči s Koroške navado zbrati čim večje število romarjev, tako da so jim lahko prodajali svete podobice in od tega nekaj zaslužili.

Po napornem vzpenjanju so se romarji ustavljali pri drugi kapeli nad planinami in od tu dalje so začeli z molitvijo rožnega venca vse do tretje kapele, približno sto metrov od svetišča. Tu so se zopet ustavili. Vodič je šel naprej in o prihodu romarjev obvestil duhovnika oskrbnika svetišča, pomenila sta se glede nekaterih formalnosti, dogovorila sta se za ceno vseh storitev in šele tedaj so veselo zadoneli zvonovi romarjem v pozdrav. Vodič se je skupaj z duhovnikom, to je bil ponavadi v pluvial oblečen oskrbnik, vrnil k romarjem.

Najštevilnejše in najpomembnejše procesije so bile deležne posebnega spremstva in pozornosti; tak romarski "paket" je obsegal še dva duhovnika, oblečena v dalmatike, nato *asperges* ob vstopu v cerkev, orglarja, ki je igral, strežnike, ki so stregli, mežnarja, ki je uredil cerkev, spovednike in pridigarje. Glavni mašnik, ki je stal natančno na "kamnu" ali pa na nekoliko dvignjeni točki, imenovani "kancelj" (kanzel) ali prižnica, je romarje na kratko pozdravil in jim izrekel dobrodošlico, jim razložil vse, kar morajo narediti zato, da bo na romanje posvetilno vplivalo nanje, nato je ob njegovem znaku procesija krenila proti svetišču. Za križ, ki so ga nosili strežniki, so se postavile deklice, včasih lepo oblečene v narodne noše, na glavah pa so nosile vence, spletene iz rož. Za njimi je šla zastava, prapori, ki so jih potem v cerkvi zataknil v za to nalašč pripravljene opore ob klopeh, nato duhovniki, pevci in nazadnje možje in žene. Med potjo so peli litanije Matere Božje, ki so jih po vsakih treh vzklikih prekinjale kratke Marijine pesmi, "odpevi", ali pa so molili rožni venec.

Iz vsega tega je bil sestavljen t.i. *sprejemni obred*, za katerega je očitno, da so ga morali plačati, in v zgodovinski knjigi svetišča je, vsaj od leta 1802 dalje, podroben obračun o tem, kolikšen je bil dobiček ob vsaki procesiji, zraven dobimo še zanimive opombe z grajo tistih, ki so plačali premalo ali pa sploh niso plačali. Te opombe so sicer zgovorne, nikakor pa ne žaljive in se omejujejo na prislov "samo": "... *plačali so samo eno krono*." V knjigi "Kratka zgodovina svetišča na Višarjah", ki je bila natisnjena leta 1934, zasledimo naslednjo novico: "*Marijin kip, ki je stal v stranski kapeli sv. Ane in ki so ga nekoč romarji nosili v procesiji, je bil ob bombardiranju leta 1915 uničen*." Januarja leta 1894 je žabniški in torej tudi višarski župnik Simon Inzko dal objaviti v katoliškem časopisu *Mir* iz Celovca naslednja obvestila, namenjena ko-roškim romarjem:

1. Vsaka skupina romarjev naj bi bila deležna sprejemnega obreda, v sve-tišču pa naj bi bilo na razpolago od 4 do 7 spovednikov.
2. V primeru, da bi prišlo več manjših procesij iz različnih župnij, bi slednje morale počakati odgovornega duhovnika in se združiti v eno samo. Duhovniki, ki so spremljali procesije naj bi tudi pomagali pri spovedanju.
3. Priporočeno je bilo, naj številnejše procesije prihajajo med tednom, ker je bilo ob delovnih laže zbrati duhovnike za spoved in pogovor. Ob ne-deljah in praznikih je bila vedno velika gneča in treba se je bilo držati no-tranjih pravil. Dobro je bilo dovolj zgodaj obvestiti dekana iz Žabnic o prihodu izrednih procesij, sporočiti je bilo treba, če je procesijo spremljal eden ali več duhovnikov, zato da so lahko potem za procesije priredili iz-reden ali normalen sprejem, zato da so pripravili pridige ali pa jih niso itn. Ko so se na Svetih Višarjah odvijale velike, tradicionalne procesije, ni bilo dobro organizirati tudi manjših in to zato, ker potem ni bilo dovolj prostora za vse ne v cerkvi in ne v vasi, kjer naj bi se romarji okrepčali in odpočili.
4. Tistim, ki so se udeleževali tradicionalnih procesij in se pri tem več kot 50 km daleč peljali z vlakom, skupina pa je imela vsaj 450 oseb, je bil pri-znan 50% popust. Če je skupina štela manj kot 450 romarjev in je bila vožnja krajša od 50 km je bil 50% popust priznan, če se je plačalo več kot 153 gld. To je bilo v veljavi bodisi za normalne kot tudi za izredne vlake, kot je vodstvo železnic iz Beljaka že sporočilo celovškemu ordina-riatu s pismom z dne 21. 10. 1893. Prednost bi vsekakor vedno imeli trgov-ski vlaki in tisti, ki bi prevažali vojsko. Priporočeno je bilo, naj se izstopi v Žabnicah in ne na Trbižu, ker je s Trbiža do Žabnic tričetrt ure hoje.
5. Kdor je romal na Višarje, je dobil odpustke, ki jih je leto prej podelil papež Leon XIII.

Leta 1902 je bilo v celovškem Miru zapisano, da so procesije res zelo lepe in

da romarji pobožno molijo in pojejo. Komaj pridejo do svetišča, padejo na kolena in se tako po kolenih premikajo vse do oltarja, posvečenega Mariji, ter ga obkrožijo medtem ko zvonovi na vso moč zvonijo.

S svečami razsvetljena cerkev, polna romarjev, lesketajoč oltar, glasno mistično petje in molitve, vse to je bila očarljiva slika. Ko je bilo pobožnosti, spovedovanja in obhajanja konec, ko so nato nakupili podobice, sveče in spominke, plačali maše za pokojne ali pa v druge namene, so se romarji poslovili od svetišča s prepevanjem litanij. Do tretjega križa ali do kapele jih je spremljal eden od duhovnikov svetišča, tam pa se je od njih poslovil s kratko pridigo. Med zapuščanjem Višarij je največkrat večina romarjev ganjeno jokala.

Večina procesij je na Višarjah prebila le en dan, naslednji dan so se romarji že vračali domov, potem ko so noč prespali ali jo prebedeli v molitvi.

Do leta 1915 je bilo mogoče mejo pri Tablji prekoračiti tudi brez dokumentov s preprostim potrdilom o dobrem vedenju, ki ga je podpisal župan.

Nato je obvezno posredovanje osebne izkaznice s fotografijo in prstnimi odtisi oviralo izhod iz domače občine. Še večje težave je prinašal potni list, ki so ga morali romarji iz inozemstva nujno posredovati. Te birokratske težave so zelo omejile priliv procesij.

Po prvi svetovni vojni je sovraštvo med Italijo in Avstrijo procesijam zadalo smrtni udarec. Župnik Moncaro (župnik v Žabnicah od leta 1924 do leta 1927) je po prvi svetovni vojni nekoliko naivno skušal odpreti državne meje romarjem s pismom krajevnim oblastem. 26.04.1925 je napisal pismo, ki ga je s pomočjo mons. Ivana Trinka, pokrajinskega svetovalca, posredoval prefektu pokrajine Furlanije, v katerem je sporočil, da se v župniji oziroma občini Žabnice, "*nuova terra conquistata all'Italia*" (novo ozemlje, ki ga je Italija osvojila), nahaja svetišče Višarje, ki ga je prva svetovna vojna razdejala, a so

ga obnovili *"... državni organi naše vlade"*. Pred prvo svetovno vojno so Sv. Višarje obiskovala predvsem ljudstva s Koroške, Štajerske in Kranjske, ki so se po vojni znašla v Avstriji in v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Poleg tega je to turistični kraj, ki ga letno v štirih mesecih, kolikor traja sezona, obišče 50-60.000 ljudi. Občini Trbiž in Žabnice imata od tega ogromne gospodarske koristi, kar lahko potrdita tudi župana obeh občin. Nadalje sporoča, da bodo svetišče odprli bogoslužju meseca junija, a da zaradi znanih težav pri prehodu meje nekdanjih romarjev prav gotovo ne bo. Najprej bi škodo seveda utrpelo svetišče, ki bi v najslabšem primeru moralo prenehati z delovanjem. Največjo škodo pa naj bi utrpelo tam živeče ljudstvo *"... ki je sicer zaskrbljeno, a z zaupanjem pričakuje odprtje svetišča, ki naj bi izboljšalo slabe gospodarske razmere v katerih živi."* Po tem uvodu je prefekta prosil, naj uvede določene olajšave pri prehodu meje iz Avstrije in Jugoslavije, zato da bi lahko romarji po 10 letih ponovno obiskali Višarje. Župnik Moncaro, ki je bil do kraja antifašist (večkrat se je sprl z videnskim nadškofom mons. Anastasijem Rossijem, tako da je celo zapustil vidensko škofijo in se preselil v goriško), je v tem primeru zaigral na nacionalistično struno fašistične vlade in trdil, da bi sicer ukrepi, za katere je prosil, res bili v korist svetišča in prebivalstva, toda predvsem bi pripomogli državnemu ugledu: *"Ta tujerodna ljudstva bi v takih ukrepih spoznala skrb, ki jo ima vlada njihove nove domovine do njegovih verskih in gospodarskih koristi, kot da bi bili njeni pravi sinovi. Da ne govorimo o tem, koliko spoštovanja bi si s tako koristnimi odredbami država pridobila pri ljudstvih onstran meje. Sprejetje teh ukrepov je enostavno: ravnati bi morali na podoben način kot v primeru inozemskih romarjev ob priliki svetega leta v Rimu, kar pomeni, da bi morali romarji Sv. Marije Višarske posedovati neke vrste izkaznico ali izjavo, ki bi jo izdala cerkvena oblast, podpisal pa naj bi jo tudi župan zadevnega kraja, iz katerega romar prihaja;*

veljala bi le nekaj dni, romarju pa bi dopuščala prehod meje. Gospod prefekt, če vam bo te odredbe uspelo uresničiti, bo vaše ime zapisano med velike dobrotnike svetišča na Višarjah, bodoče generacije tega ljudstva se bodo večkrat spomnile nanj z globoko hvaležnostjo."

Pismo je sicer imelo svoj odmev v javnosti, a nobenega uspeha. Dne 9.5.1925 so se v Žabnicah srečali videnski kvestor, policijski komisar s Trbiža, poročnik karabinjerjev, župan občine Trbiž in žabniški župan, zato da bi se pogovorili glede prošnje, ki jo je župnik naslovil na kvesturo, zato da bi podprli ali ne prehajanje romarjev čez mejo ob obisku Višarij. Trdili so, da bo še največ težav z Jugoslavijo. Sredi maja leta 1925 je k župniku Moncarju, da bi zvedel *"...kdaj bodo prišli romarji... da bo policija o tem obveščena... zaradi javnega reda"* prišel podnačelnik železniške postaje v Žabnicah.

27.-28. maja je župnik Moncaro odšel v Viden in Gorico. Ministrstvo (prefektura) ni hotelo nič slišati glede romanj na Višarje. In župnik je sklenil: *"Obrniti se bomo morali na državno tajništvo Svete stolice."* Kljub vsej svoji dobri volji se je moral ubogi Moncaro, ki je mislil, da se bo lahko z laskanjem in prilizovanjem meril s politiko, vdati.

Nikoli več se niso na Višarjah ponovile nekdanje slikovite procesije s šeststo, osemsto, tisoč in več udeleženci, ki so k svetišču v znak pokore prinašali drva, zložena v niže ležečih gozdovih. To so bila znana *polena*. Tudi t.i. večerna *lurška procesija* okoli gore s prižganimi svečami se ne bo več ponovila.

26.7.1925 je prišla procesija iz Jugoslavije in naslednji dan je Moncaro zapisal: *"Karabinjerji so brez vsake potrebe prišli sem gor zato, da bi vzdrževali red. Romarji so se zelo lepo in spoštljivo obnašali."*

Najvažnejše procesije, ki jih prinaša uradna kronika, so se odvijale v dneh pred binkošno nedeljo ali takoj za njo. Naj jih naštejemo.

Celjska procesija

To je bila prva procesija v sezoni. Na Višarje je prihajala na torek pred binkoštni, odhajala pa naslednjega dne ob 8. uri. Procesije se je navadno udeleževalo okrog 800 Slovencev iz Štajerske, dosegla pa je tudi 1.700 udeležencev. Večina teh je prihajala iz Savinjske doline, toda tem so se med potjo pridruževali tudi romarji iz drugih krajev. Iz Savinjske doline so šli do Komende, mimo Sv. Jošta, Kranja, Ljubnega, svetišča na Brezjah, Presvete rešnje krvi v Radovljici, Blejskega otoka, Trbiža in se povzpeli na Višarje. Ob povratku so obiskali cerkev Sv. Križa v Beljaku, in nato do Žihpolje (Maria Rain) v Rožu, Reberco (Rechberagu), Železno Kaplo (Eisenkappel), Solčavo in romanje se je zaključilo na binkoštno nedeljo v cerkvi Marije Nazaret.

Njihovo romanje je torej v celoti trajalo 9 dni. Najštevilnejše so vedno bile celjska, kranjska procesija in procesija nemških Štajercev. Najlepše je bilo zvečer, ko so molili rožni venec, prepevali odpeve (odpev je prišel na vrsto po vsaki tretji odpeti litaniji), prižigali sveče in hodili okrog oltarja. To je bilo zibajoče se morje lučk. Ganljiv je bil pogled nanje, ko so zapuščali Višarje in pri tem jokali.

Opombe:

- Slovenski pisatelj F. S. Finžgar je zapisal, da so to bili *“pravi junaki vere”*.
- Med znanimi vodiči te procesije je bil Tomaž Grobič, ki jo je do leta 1875 vodil enkrat letno, letos pa jo brez vmesnih prekinitev vodi že dvainpetdesetič s tem, da jo je dve leti vodil kar dvakrat. To so bili omikani in vpludni ljudje, peli so dobro, z jasnim glasom in urejeni. Prižgali so 5000 votivnih sveč, za sprejem so plačali 10,2 K, 20 K za dve peti maši in 6 K za petje rekviema.
- Na ponedeljek in torek po nedelji, ki je sledila vnebohodu leta 1901 je iz

Celja in Savske doline prišlo 700 romarjev. Sprejeti so bili svečano, s pridigo. Na večer je pridigal Anton Šturm, župnik iz Borovelj (Ferlach), in sledil je procesiji s prižganimi svečami okoli gore: *"Lučke so ena zraven druge v rokah med sabo stisnjenih romarjev, zdi se kot ognjeno premikajoče se morje. Petje je veličastno in nežno. Pojejo se hvalnice Mariji. Moč petja sedemstotih ljudi, ki v en glas pojejo, vedno naredi na človeka močen vtis. Niti v koncertni dvorani ni toliko glasov, ki bi peli skupaj. Ko je nekoč neki protestant prisostvoval tej predstavi, je rekel: to ni svetohlinstvo, to je prava in globoka pobožnost."*

- 6.6.1905 so v dar prinesli belo zastavo, ki jo je poklonil posestnik z Okonine Zavolovšek, leto prej pa je poklonil lesteneč.
- 19. junija 1911 so dekleta Marijine kongregacije iz Savinjske doline v solzah zapuščale svetišče: *"... Štajerci so namreč mehkega srca in veliki častilci Device Marije."*

Procesija v Clauzetto

Med številnimi procesijami, ki so od vsepovsod prihajale na Višarje, je bila mogoče najzanimivejša "skupina iz Clauzetta", ki jo je sestavljalo od 20 do 100 Kranjcev; veliko let je to skupino, ki je prihajala s Kranjske, vodila neka Marija Peternel. Devet dni dolgo pot je skupina prehodila s sledečimi postanki: v ponedeljek pred vnebohodom, torej na dan prošnjih dnevvov, so se ustavili na Vojskem pri Idriji, v torek so bili na Sveti Gori pri Gorici, v sredo na Kojskem, v četrtek na dan vnebohoda na Stari gori, v petek v Fagagni, na binkoštno soboto in nedeljo v Clauzettu, na drugi strani Tilmenta, kjer so se ustavili in častili Presveto Rešnjo kri ob priliki velikega proščjenja ("Perdon Grande").

V župnjisko-dekanijski cerkvi v Clauzettu, dograjeni leta 1618, ki jo se-

stavljajo tri ladje in je posvečena Sv. Jakobu, naj bi bila po ljudskem verovanju shranjena kapljica Kristusove krvi. Verodostojnost relikvije je potrdil beneški patriarh Foscari 28.5.1755. Relikvijo je v Kostantinoplu odkril neki beneški ambasador in jo zapustil v dediščino svojemu tajniku Cescuttiju iz Clauzetta, ta pa jo je zapustil v dediščino svojim sorodnikom. Giovanni Antonio Cavalutti, župnik v kraju Vito d'Asio, je prepričal sorodnike, da so mu relikvijo izročili, in shranil jo je v cerkev Sv. Jakoba v Clauzettu.

Tu je bila 27.02.1857 ustanovljena bratovščina Presvete Odrešenikove krvi, ki je po cerkvenih predpisih pripadala glavni bratovščini bazilike sv. Miklavža "Ad carcerem Tullianum" v Rimu.

K "velikemu proščenju" je prihajala nepregledna množica romarjev iz vse Furlanije, s Štajerske, iz Slovenije, s Koroške in iz Hrvaške. Ljudje iz Clauzetta, ki so bili rojeni pred šestdesetimi leti, se teh procesij še spominjajo. Romarji so na glavah nosili široke cule in košare, polne hrane in oblek.

Po 89 stopnicah, ki so vodile do cerkve na vrhu griča so se vzpenjali po kolenih, pri tem so molili, peli psalme in si v znak pokore trosili pesek pod kolena. Govori se, in te pripovedi so tudi utemeljene, da je veliko ljudi, ki so bili obsedeni s hudičem ali duhom, ob izpostavitvi relikvije in blagoslovu ozdravelo.

Romarji iz različnih krajev so sodelovali pri procesiji, ki se je vila skozi vaške ulice s petjem in molitvijo: vsaka skupina v svojem jeziku. Zgodilo se je celo, da je bilo v procesiji 20.000 udeležencev.

Potem ko je bilo raznih pobožnosti konec, se je procesija na večer preselila v Osoppo; v ponedeljek je bila v kraju Dipalji vesi, v torek pred binkoštni na Višarjah, kjer so udeleženci po kolenih obhodili Marijin oltar in pri tem molili. Potem ko so prisostvovali maši in prejeli zakramente, so v sredo zapustili svetišče in se napotili proti Savski dolini. Od leta 1815 pa do leta 1866 tu ni bilo mej, ker je Clauzetto spadal pod Lombardsko-beneško kraljevstvo. Av-

stria je leta 1852 zapustila Lombardijo in Milan, leta 1866 pa Benetke. Po letu 1866 je procesija "skupine iz Clauzetta" začela razpadati, ker je Clauzetto ostal pod Italijo, romarji pa so bili v letih 1866-1918 dolžni ob prehodu meje med Avstrijo in Italijo predložiti dokument in zamenjati denar; to so bili birokratski zapleti, ki jih pobožni romarji niso bili vajeni.

Procesije so močno upadale v letih vojne 1915-1918, ker je bilo vsako potovanje onemogočeno.

Med drugo svetovno vojno v letih 1940-1945 se je situacija še nadalje zapletla in tudi po vojni so vse prej kot dobri odnosi med Italijo, Avstrijo in Jugoslavijo še naprej krčili število procesij.

Potres v letu 1976 jim je zadal smrtni udarec.

Opombe:

- Leta 1900 je neka gospa iz Ljubljane v zahvalo za prejeto milost svetišču podarila srebrn relikvarij, ki ga še dandanes razstavljajo.
- Kljub temu, da je Clauzetto ostal na drugi strani meje, so v Italiji živeči Slovenci leta 1906 v tiskarni videnskega patronata dali natisniti knjižico v slovenščini s statutom in molitvami tiste bratovščine. Imprimatur za natis je 12.5.1906 dal kanonik Egiziano Pugnetti, doma iz Možnice (Stavoli).

Oštinova procesija (iz Podjune)

Na Višarje je prihajala vedno na sredo pred binkoštni preko Rožne doline blizu Podgorja in Loč, vračala pa se je preko Sv. Križa in Celovca. Procesijo je sestavljalo od 200 do 400 koroških Slovencev. To je bilo revno ljudstvo. Na Višarjah so se zadrževali dva dni.

Opombe:

- 22. maja 1901 je iz Podjune in Slovenskega Gradca prišlo 400 romarjev. Cerkev je bila nabito polna.
- Ob priliki Kostantinovega leta je S.K.S.Z. (socialnokrščanska ustanova) iz Celovca na dan 6.7.1913 organizirala procesijo za Korošce in Štajerce iz Spodnjega Dravberga. Izredni vlak bi odpotoval le v primeru, da bi bilo več kot 300 udeležencev. Vpis je bil možen do 29. junija. Vozovnice bi ob pravem času poslali po župnijah. Vlak naj bi odpotoval iz Dravberga 6. julija ob 9.51 in pred odhodom naj bi župnik daroval mašo. Cena vozovnice s povratkom iz Dravberga je znašala 8 K. Vlak bi odpotoval v Guštajn (Guttenstein) ob 10.05 (cena vozovnice s povratkom 7,50 K), na Prevalje ob 10.14 (cena 7 K), v Pliberk ob 10.41 (6 K), v Žabnice ob 14.23. Procesije se je udeležilo 740 romarjev, ki jih je spremljalo pet župnikov. Pridigal jim je župnik Jožef Rozman iz Černe. Slavnostno mašo je daroval župnik Erker iz Sel na Štajerskem. Po maši jim je na odprtem spregovoril duhovnik Smodej. Dež je prekinil njegovo pridigo. 7. julija so iz Žabnic odpotovali proti Beljaku, Pliberku, Prevaljam, Guštanju, v Spodnji Dravberg so prispeli ob 3.52.
- Dekan Krištof Košir je 8.9.1929 organiziral romanje, ki se ga je udeležilo 600 koroških mož in mladih.
- Romanja dne 26.8.1950 se je udeležilo 1600 slovenskih Korošcev. Papež je tej skupini poslal poseben blagoslov.

Procesija iz Slovenj Gradca in Skališa

Prihajala je iz Slovenj Gradca in Skališa v sredo pred binkoštni; sestavljala pa jo je v poprečju od 500 do 900 romarjev. Tem so se pridružili Korošci iz okolice Velikovca. Na Višarjah so se ustavili dva dni.

Opombe:

- Opomba iz leta 1886 pravi, da so romarje iz Skališa in Kranjske včasih oropali tatovi, ki so bili kot *"...roparski volkovi, ki izkoriščajo majhnost prostora na katerem se nahaja svetišče, in veliko gnečo, zato da oropajo romarje."* V opombah, ki so zapisane v registru o procesijah, lahko še preberemo: *"Zato je bilo odločeno, da ob sprejemu ali pa z oltarja romarje obvestimo, naj skrbno spravijo denar."*
- Na soboto po binkoštih je na Višarjah zaradi napornega vzpona, ki ga je opravil, in izčrpanosti umrl osemdesetletni mož. S sanmi so ga peljali v Žabnice in ga tam zakopali.

Procesija iz Ljubljane in Cerknice

Procesije se je udeleževalo od 300 do 500 romarjev iz Ljubljane in Cerknice. Pomikala se je tako, da je na čelu imela kip Marije Višarske, ki so ga izdelali sami romarji in ki so ga nato postavili v kapelo na levi strani svetišča. Bili so dobri pevci, zanimivo je bilo tudi to, kako so cerkev po pridigi osvetili s svečami. Zadrževali so se dva dni.

Opombe:

- V spominu je ostala procesija okoli gore na četrtek po Vnebohodu leta 1901. Zgoraj omenjeni procesiji, ki je štela 400 romarjev, se jih je pridružilo 500 iz Slovenjega Gradca in Skališa, tem pa se je pridružila še procesija iz Kranja in drugi romarji. Tako lepe in velike procesije ni bilo že dolgo. Polovica udeležencev je bila moških. Na večer je romarjem pridigal župnik Kovač. Cerkev je bila nabilo polna: *"...Štajerci so dobri pevci, prav tako tudi Kranjci. Dobro bi bilo, ko bi sodelovali tudi Nemci, da bi tako slišali, kako zna peti 'drugorazredno' ljudstvo".* Kdor je že slišal peti

Slovence, mora priznati, da res dobro pojejo. In če petje odraža kulturo, potem sledi, da so Slovenci kulturni narod."

Procesija Zgornje Štajerske

Ta velika procesija je z Zgornje Štajerske in Koroške krenila na pot na ponedeljek po binkošti, prečkala je Koroško mimo Brež, št. Vida in Trga in preko Osoj in Beljaka prišla na Višarje na torek po binkošti. Procesiji se je pridružilo veliko Korošcev iz Brež, Št. Vida in Trga. Vračala se je preko Roža, Žihpolja in Celovca. V povprečju se je procesije udeleževalo 500 romarjev.

To je bila vedno najlepša in najveličastnejša procesija. Prihajali so ob zvonjenju zvonov s svečami, ki so jih držali v rokah ali pa so jih imeli pritrjene na palici. Prepevali so litanije in njihovo petje je odmevalo po dolinah in okoliških hribih. V cerkvi so vsi klečali pred Marijo s svečami v rokah in solzo ganjenosti v očeh.

Opombe:

- Leta 1904 jih je na binkoštni ponedeljek po binkošti prišlo 300. Svetišču so vedno prinašali darilo.

Procesija Štajercev iz okolice Gradca

Prihajala je na četrtek po binkošti in udeleževalo se je od 40 do 70 Štajercev iz okolice Gradca.

Opombe:

- Leta 1507 so plačali "le" dve peti maši (12 K).
- 6.6.1911 so bili sprejeti v cerkvi, ker je bila zunanja prižnica pokrita z metrom snega. Zato so plačali polovico predvidenega zneska: 3,20 K. Že četrtič jih je vodil Alojzij Shapfle.

Procesija iz Škofje Loke

Procesije niso opravljali vsako leto; udeležencev je bilo od 250 do 500, prihajali pa so na soboto pred praznikom Svete Trojice.

Opombe:

- Leta 1907 je Škofja Loka plačala svetišču 7 K, mežnarju 5 K in 6 K za eno peto mašo.
- Leta 1911 so procesijo vodili Janez Fojkar, ki je na Višarjah bil že osemindesetletnik, Peter Omec, ki je tu bil že osemindesetletnik, in Paul Demšar. V opombi piše: "... kot ponavadi so za zajtrk plačali 2 K."

Procesija Štajercev iz Obdacha in Štajnza

Prihajala je na torek po prazniku svetega rešnjega telesa (telovega). V povprečju je štela 100 romarjev, ki so se jim na poti pridruževali Korošci iz Labotske doline.

Opombe:

- Leta 1900 jih je prišlo samo 60. Ko so jih vprašali, zakaj jih je tako malo, so povedali, da je bila letina slaba in da je zato tudi med ljudmi upadla volja po romanju na Višarje.

Procesija iz Škofje Loke

Druga procesija iz Škofje Loke je na Višarje prihajala tretjo nedeljo po binkošti.

Procesija iz Preddvora in Kranja (na Kranjskem)

To je bila votivna procesija. Na Višarje je vsako drugo leto, opoldan na dan

pred praznikom sv. Janeza Krstnika (24. junija), prihajalo v povprečju 200 romarjev.

Govori se, da je vladala v letu 1525-1526 v župniji Preddvor pri Kranju, ki ima 8 cerkva in pod katero so spadale tudi današnje župnije Predoslje, Trstenik in Kokra, velika lakota. Žito je zraslo, a ni obrodilo. Žitni klasi so imeli po eno zrno ali pa še tega ne. Velika župnija Preddvor se je zato zaobljubila, da bo vsako drugo leto na dan pred praznikom sv. Janeza Krstnika romala na Višarje. Višarski župnik je opozoril na to, da je taka zaobljuba zaradi velike razdalje zelo obremenjujoča in jo bo zato težko izpolnjevati, toda ljudstvo je v en glas vztrajalo na tem. *"...Če se bodo naši potomci zaobljubi izneverili, naj se jim zgodi to, kar se je nam."*

Izbrali so vodiča, ki naj bi vsako drugo leto organiziral procesijo. Zaobljube so se vedno držali, tudi v letih 1786-1790, ko je dal Jožef II. svetišče zapreti.

Opombe:

- 23.6.1904 pride 200 romarjev, na čelu procesije so "device", ki nosijo Marijin kip. Procesijo vodi stari Andrej Poljanar.
- Leta 1907 se procesije udeleži 800 mož s Kranjske.
- Le vojna je prekinila to romanje. Po vojni je prva procesija iz Preddvora prišla z vlakom iz Kranja na Trbiž in nato na Višarje 27.6.1926; že tridesetič jo je vodil vodič po imenu Jernej. Na vlaku so peli: "Na Višarjah stanuješ, v nebesih kraljuješ."
- Leta 1928 so jih zaustavili na meji in jim niso dovolili, da bi jo prekoračili, zaradi umora, do katerega je prišlo v beograjskem parlamentu.

Procesija iz Ukev, Žabnic in Ovčje vesi

Te tri župnije v Kanalski dolini so na Višarje prihajale meseca junija na praz-

nik sv. Janeza Krstnika, vsaka po svoji poti, v svetišču pa so se združile v eno samo skupino tako v molitvi kot v petju, tudi glede na to, da so vsi govorili slovensko, medtem ko so bile ostale župnije nemške. Ko so se tako združili, je procesija štela približno 600 romarjev. Včasih so se jim pridružili verniki iz Rablja.

Opombe:

- Glede na to, da je bil tople in jasen dan, se je na praznik sv. Elizabete novembra leta 1889 skupina tristoletnih Žabničanov odločila za romanje na Višarje. Za te kraje je bilo vreme v novembru res neverjetno lepo!
- Dne 9.11.1902 je Žabničan dr. Lambert Ehrlich, profesor na univerzi v Ljubljani, na Višarjah maševal pred sedemdesetimi Žabničani, ki so kljub slabemu vremenu skupaj z njim poromali na Višarje. Po maši so se vsi skupaj zbrali v gostilni Lakata. Koroški nacionalistični časopis *Kärntner Nachrichten* je 13. novembra ironično poročal o tem, da so Žabničani šli celo molit na Višarje, zato da bi dobili na volitvah, a ne procesija ne rožni venec in ne molitve niso pomagale.

Slednje je stvar zadela v živo in so zato v slovenskem katoliškem tedniku *Mir* iz Celovca odgovorili na provokacijo in v odgovoru trdili, da so pri procesiji res sodelovali "klerikalci", da pa je med romarji bilo opaziti tudi nekaj "liberalcev". Opazili so celo prisotnost njihovega predsednika. Tudi *Mir* je svoj članek zaključil ironično: "*Je mar tudi on šel tja gor, da bi zase izprosil milost? A katero in zakaj?*"

- Ob priliki odprtja svetišča 24. junija 1903 je na procesiji sodelovalo 180 Žabničanov, 100 Ukljanov in 100 Ovčanov. Sprejemne obrede za Žabničane je plačala njihova občina in to 8,4 K, navada je bila da tega dne ni maševal žabniški dekan, temveč duhovnik, ki je oskrboval Višarje. Uklja-

- ni niso plačali, ker so imeli s sabo svojega župnika, *"...toda plačali bi lahko vsaj za romanje, za mežnarja in blagoslov vode."* Ovčani so plačali 13,20 K.
- V vojnem letu 1944 se letne procesije udeleži le malo romarjev s Trbiža, iz Ukev, Ovčje vesi in Rablja.
 - Ob odprtju svetišča 24. junija 1954 so prvi prišli na Višarje Ukljani, prišli so ob sedmih, vodil pa jih je župnik Succaglia. Za njimi je prišlo 73 Žabničanov z Marijinim kipom, vodil jih je žabniški župnik Luca Anderwald. Število žabniških romarjev se zdi visoko, toda žabniški župnik Giuseppe Simiz je v "Liber memorabilium" zapisal: *"...Le dve osebi na vsakih pet družin... Kaj še, da je 'Marija naša'! Mi smo Marijini."* In še: *"A sta to tista stara navada in zaobljuba? Vsaj eden iz vsake hiše bi moral sodelovati!"*
 - Na začetku sezone 24. junija 1959 je žabniški župnik Simiz zapisal: *"Že od nekdaj je bil 24. junij za župnije Žabnice, Ukve in Ovčja ves dan procesije na Višarje. Udeležba je vse nižja, zdi se, da se že od konca XIX. stoletja Žabničani niso več odlikovali po vdanosti do njihove Matere Božje. To niti ne preseneča, glede na to, da je v očeh mnogih dobičkarjev in nevošljivcev svetišče predvsem vir zaslužka."*

Procesija iz Naborjeta in s Kokove

Na Višarje so romali na nedeljo po prazniku sv. Jakoba (25. julija). Na ta dan so prihajale tudi druge priložnostne procesije. Težko je bilo zadovoljiti vse.

Procesija iz krajev Ivnika (Eibiswald) (Štajerska)

Bilo jih je 150-200 in prihajali so peš na dan pred praznikom sv. Lovrenca; na čelu je bilo deset devic v belih oblekah, pele so litanije in nosile v dar bogoslužno oblačilo in druga darila za bogoslužje. Pot jih je vodila skozi Spodnji

Dravograd in Rudo. V Velikovcu so obiskovali "Gospo sveto", nato so Žihpolje, St. Janž, Podgorje, Loče. Med povratkom so obiskali Sv. Križ pri Beljaku, nato Vrbo, Celovec in Dolino.

Opombe:

- V poročilu, ki ga je žabniški župnik Francesco Oschgan 8.10.1952 poslal cesarsko-kraljevim državnim oblastem, je zapisano, da so nalivi 1.11.1851 in 7. ter 10.8.1852 močno poškodovali cesto in obcestne jarke, tako da je procesija iz Ivnika 8.-9. avgusta 1852 le z velikim naporom prehodila poškodovani del poti.
- 9.8.1904: "...skupina enaintridesetih romarjev iz Ivnika je letos podarila opremo za glavni oltar v vrednosti 50 gld."

Procesija iz Bovca

Bila je votivna procesija. Leta 1808 je Bovec pogorel in skupnost se je ob tej priliki zaobljubila, da bo vsako leto romala na Višarje.

Pred to votivno procesijo je obstajala še ena iz leta 1757, ko naj bi ob večjem požaru Bovec skoraj v celoti pogorel skupaj z gozdovi, ki ga obkrožajo. Stroške romanja je krila občina.

Na Višarje so vedno prihajali v dneh med praznikom sv. Lovrenca (10. avgusta) in 15. avgustom. Vedno jih je spremljal odličen zbor.

Opombe:

- 10.8.1904 so prispeli pod vodstvom kaplana Jožefa Fona. Posedli so se v okrepčevalnici svetišča in celo noč prepevali skupaj z romarji iz Bohinja, ki so istega dne prišli na Višarje v spremstvu svojega župnika.
- Leta 1913 jih je, po dogodku v Sarajevu, prišlo le 25-30, pretežno so to

bili ženske in otroci. Ostalim je vojska preprečila prehod meje.

- Leta 1946 je bilo romanj, ki so prihajala iz Bovca preko Predila, veliko, po 15. septembru so zaradi novih meja prenehala.

Procesije "Bricev" (Gorica)

Na Višarje so prihajali okoli 4. septembra.

Opombe:

- 13.8.1895 je bil med romarji goriške dekanije tudi osemdesetletni starec Anton Lenardič s Kojškega. Od Rablja dalje se je slabo počutil. Pri Mrzli vodi so mu sovaščani dali nekaj kave in nadaljevali pot. Ko so na Višarjah opravili pobožnosti, so se vrnili domov, misleč, da je on že doma. Alarm je sprožila občina Trbiž. Preteklo je kar nekaj dni, preden je na Kojško prišla vest, da sta ga romarki iz Wolfsberga našli mrtvega; pri Florjanki sta zašli, in ker se je že stemnilo, sta noč prespali v gozdu. Naslednje jutro sta, namesto da bi šli proti višarskim planinam, zavili proti izviru Sv. Ane in tu sta na kraju, ki je od ceste oddaljen 20 minut, našli Lenardiča mrtvega; glavo je imel naslonjeno na kamnu. Verjetno je tudi sam na Florjanki zavil proti izviru sv. Ane in ne levo proti planini, ter na poti umrl. Zakopali so ga na žabniško pokopališče.

Druge beležke o procesijah iz zgodovinskih knjig žabniške župnije

- Leta 1860 je ob šeststoletnici ustanovitve na Višarje prišlo 86 svečanih procesij, od katerih je bilo 53 takih, ki so bile deležne sprejemnega naganja (32 v slovenščini, 21 v nemščini), in 45 takih, ki so bile deležne poslovenilne pridige (26 v slovenščini, 19 v nemščini).
- V letu 1889 je bil obisk dober, kljub temu, da se je veliko romarjev

odločilo za obisk svetišča "Gospe svete", ki je praznovalo XI. stoletnico ustanovitve.

- G. Marinelli v svojem vodniku "Guida del Canal del Ferro", ki je izšel leta 1894, na str. 319 piše: *"Kljub temu, da je danes cerkev že precej propadla... jo ob Marijinih praznikih obiskuje veliko romarjev, mogoče celo do dvatisoč... Ball je pred petnajstimi leti računal, da jih prihaja po 20.000 na leto... Tu so tri zavetišča, ki imajo preko dvajset sob in petdeset postelj. Čistoča je pa precej pomanjkljiva. Bolje je če se tu izogibaš dni, ko je obisk romarjev najbolj številen."* Iz zapisa v publikaciji *Una finestra sul passato* (Okno na preteklost) pa izhaja, da je bilo leta 1894 romarjev, ki so obiskali svetišče, 57.000. Mogoče se to razliko da razložiti z dejstvom, da pri ocenah niso upoštevali razlike med številom obiskovalcev in številom obhajencev.
- Na nedeljo, ki je sledila prazniku sv. Petra in Pavla, so leta 1895 na Višarjah našeli 4000 romarjev. Romanja niso več potekala redno tudi zaradi pomanjkanja verske podpore župnikov, ki jih je bilo vedno manj.
- *"Beneški Slovenci prihajajo na Višarje skoraj vsak dan. Govorijo tako kot goriški Slovenci, v slovenščino mešajo italijanske in nemške izraze. So tudi taki, ki govorijo odlično slovenščino, a veliko je takih, ki slovenščine ne znajo brati."*
- Italijanski romarji so na Višarje prihajali predvsem ob prazniku sv. Ane in na dan Marijinega rojstva.
- Procesija iz Št. Vida ob Glini (St. Veit an der Glan), ki jo je sestavljalo 900 koroških Slovencev, je leta 1911 zmotila luteranski časopis *Bauerzeitung*, ki je mogoče iz nevoščljivosti grobo napadel organizacijo procesije.
- V pismu, ki ga je 11.4.1925 nekdanji žabniški župnik frančiškan p. Pius Žankar pisal župniku Moncaru, piše: *"...z Goriškega in iz Benečije je*

prihajalo le malo romarjev, še manj pa iz stare Italije. Romarji so povečini bili Korošci, Štajerci in Kranjci. Kranjci so cerkvi prinašali miloščino, ostali pa so bili navadni turisti, ki so podpirali in vzdrževali gostilne in trgovince na Višarjah. Zadnja tri leta je prišlo do podražitve vsega, a darovi so ostali na istem, še celo manj jih je bilo, tako da smo le s težavo krili stroške tudi s tem, da smo se zadolžili pri hiši št. 69..."

- Leta 1925 sta od trinajstih tradicionalnih procesij, poleg tistih iz Žabnic, Ukev, Ovčje vesi, Naborjeta, in šestnajstih majhnih priložnostnih procesij prišli samo dve. Meje so bile še zaprte.
- 19.8.1926 je trbiški komisar prepovedal procesijo koroških Slovencev, ki bi 22. avgusta šla skozi Trbiž, in kot izgovor navedel dejstvo, da bo ta dan na obisku v mestu prestolonaslednik, ki bo ob enajstih prisostvoval maši in se potem z avtom podal do Tablje.
- Leta 1927 so bile težave pri prehodu meje z Avstrijo nekoliko manjše.
- Leta 1934 se je število romarjev iz Avstrije zmanjšalo, bodisi zaradi notranjih sporov, kot tudi zaradi vojaških manevrov, ki so ob vseh urah preprečevali dostop do svetišča.
- Ob priliki Kostantinovega leta 1934 so romarjem za petdeset odstotkov znižali ceno železniške vozovnice in za sedemdeset odstotkov, če so potovali ob nedeljah ali praznikih in v skupini, ki je štela najmanj petnajst oseb.
- Leta 1941 je bilo razdeljenih le dvatisoč obhajil. Romarji so bili pretežno delavci, ki so bili zaposleni pri gradnji vojaških objektov v bližnji okolici; prihajali so tudi Slovenci iz goriške škofije, iz Nadiških dolin, iz Karnije, iz Canal del Ferro, Furlanije, Trsta in Reke. Nobenega ni bilo s Koroške, Kranjske in Štajerske, ki sta si jih po propadu Jugoslavije aprila 1941 razdelili Nemčija in Italija. Med romarji sta bila tudi dva vojaška župnika na

dopustu, ki sta službovala v Albaniji in Kirenaiki. Bila je vojna, primanjkovalo je avtobusov in ukinjene so bile vse železniške olajšave pri prevozu. Romarji so morali s sabo nositi celo kruh, za katerega je bilo že napovedano, da bo v kratkem racioniran. Racionirana so že bila živila za pripravo mineštre, začimbe in pa meso.

- Kljub vojni so iz Tera peš preko hribov prišli prvi štirje romarji. To je bil dober znak. Drugi so prišli iz Ospedaletta, Gumina, Sedil, Amara, San Daniela, Camina di Codroipo in pa vseučelišnik s kanonikom Baldassijem. Dotlej je osemdeset odstotkov romarjev prišlo iz Trsta, Gorice in Reke. V tem letu so zaprli rabeljsko cesto.
- Leta 1943 so bile napovedi zelo slabe. Slovenski prebivalci treh škofij so se s težavo premikali zaradi ukrepov, ki jih je sprejela policija, zato da bi zatrla *“uporno komunistično gibanje, ki je povzročilo že toliko žrtev in škode.”*
- Glede na to, da je Marijina podoba med vojno ostala v Žabnicah, se je prvič 22.8.1943 tja napotila procesija ukljanskih romarjev in prosila Marijo, naj jim pošlje dež. Vračali so se vsako nedeljo, dokler ni dež res prišel. V procesiji, ki je štela 200 romarjev, je prišla 1. septembra tudi trbiška župnija.

Septembra je bilo le manj romarjev iz Karnije in Furlanije, malo jih je prišlo tudi iz Trsta in Gorice, duhovniki pa so sploh bili zelo redki.

- 27.8.1949 je poseben vlak v Žabnice pripeljal 1280 koroških Slovencev iz Zilje in Podjune, spremljalo jih je enaindvajset duhovnikov, ki so s težavo dobili vizum za prehod meje. Preden so se povzpeli na Višarje, so pomolili v žabniški cerkvi. Na Višarjah jih je “pri kanceljnu” sprejel župnik Simiz. Mnogi so noč prebedeli, drugi so prespali na odprtem, na tleh, v cerkvi, v zakristiji. Spovedniki so spovedovali do enih po polnoči, naslednjega dne

pa so obhajali celo uro s tem, da so začeli ob 4,15. Na treh oltarjih je bilo darovanih triindvajset maš in to od treh do enajstih trideset.

- 23.7.1966: karabinjerski brigadir iz Žabnic in mejni policijski komisar sta od žabniškega župnika hotela izvedeti, kdo je organiziral romanja, ki so prišla iz Jugoslavije med 4. in 22. julijem: *"Nikoli niso vprašali kdo je organiziral tista, ki so vsak dan prihajala iz Avstrije."* 21.8.1966 so karabinjerski poročnik s Trbiža, karabinjer in agent v civilu v okrepčevalnici pri svetišču poizvedovali, če je organizator slovenskih romanj žabniški župnik, v katerem jeziku se darujejo maše, poleg tega so priporočili, naj se zapiše ime morebitnih predstavnikov jugoslovanske KP, ki bi bili prisotni v skupini in naj se to sporoči karabinjerjem (razume se, da proti plačilu).

KAJ JE NOVEGA V BOVCU O RIMLJANIH, ROŽACU IN BOVŠKEM GRADU?

FEDJA KLAVORA

Zgodovinska sekcija - KUD Golobar iz Bovca že tretje leto v zimskih večerih prireja Soške pogovore, na katere vabi domače in zamejske poznavalce geografije, zgodovine, etnologije, ter predstavlja nove publikacije, vezane na Gornje Posočje. Z njimi nadaljujemo tradicijo prvega srečanja raziskovalcev, filozofov in književnikov, ki smo ga ob pomoči svojega člana g. Tributscha z Dunaja in avstrijskega Ministrstva za znanost organizirali v letu 1993 in publicirali v Soških protokolih v slovenščini in nemščini. Cilj te naše prireditve ni zgolj kulturno poslanstvo, temveč sproščeno druženje z izbranimi gosti ob pogovoru, v katerem je moč izvedeti kaj novega ali pojasniti preživele stereotipe. Na takem srečanju sem spomladi predstavil nekaj novosti iz bovške zgodovine.

Sodobni turisti iščejo lokalne posebnosti, zanima jih zgodovina in običajno so veliko bolj zahtevni in radovedni raziskovalci prostora kot domačini. Starejša bovška zgodovina, z izjemo obeh velikih vojn, je vse preslabo raziskana in poznana. Kljub temu pa je dovolj bogata, da bi bila enako zanimiva za obiskovalce kraja, kot je soško bojišče iz prve velike vojne. Zaradi premajhne ambicioznosti in kar folklorne nepovezanosti v kraju žal nikjer še ni predstavljena. V naši sekciji si jo zato že četrto leto prizadevamo predstaviti domačinom in obi-

skovalcem Bovca. Vsaj manjša zbirka v trdnjavi Kluže bi osvetlila stoletna dogajanja, vezana na pomembno srednjeveško cesto čez alpski prelaz na Predelu. Razvpite Kluže s kamnito sceno in slikovito okolico so precej bolj privlačne kot tisto, kar se ponuja znotraj zidne lupine. Na Gorenji trdnjavi ni videti ničesar razen raztreščenegeta betona in razmetanih granitnih blokov. Razočarani so nad pustoto, zastrtimi razgledi z roba visoke, nekdanj razgledne pečine na gorenji trdnjavi. Brez najskromnejših informacij o skrivnostih težavne gradnje, nekdanji ureditvi in bliskovitem razdejanju ob začetku velike vojne obe trdnjavi pustita obiskovalce nepotešene. Podobno je na Predelu, kjer o tragični zgodbi posadke in stotnika Hermana ter njegovi mogočni leseni kladari ne zvejo nič več, kot so pred 150 leti na spomeniku zapisali Avstrijci.

Z mag. Fortunat iz Tolminskega muzeja in gospodi Cafuto, dr. Rajšpom iz Ljubljane, kobariškim monsinjorjem Rupnikom in drugimi poznavalci smo zbrali doslej nepoznane in zanimive dokumente o stari cesti, propadlih utrdbah na Klužah in Predelu. Na razpolago je dovolj bogato gradivo o življenju in bojih ob njej. Izdelali smo maketo Kluž z nekdanjim gradom in delček zbranega gradiva s sredstvi občine in sponzorjev za vzorec predstavili v trdnjavi novembra 1998. Pred leti nam je na Soških pogovorih arheolog Svoljšak odkril dotlej neznane osebne zapiske arheologa Sombatyja s konca prejšnjega stoletja. Ta se je ob priložnostnem obisku v Bovcu seznanil z bogato zasebno arheološko zbirko. V svojih zapiskih je navedel, da so bile v zbirki mnoge zanimive najdbe. Med drugimi doslej še nepoznani bronastodobni meč s Strmca in železnodobni predmeti z gradišča na Rabeljku nad sotočjem Soče in Koritnice. Ob teh pa tudi rimski novc iz leta 41 pred Kristusom, najden ob rušenju starega gradu na Klužah. Del teh najdb je danes v dunajskih depojih. Po zaslugi arheologa Svoljšaka so za predstavitev v

trdnjavi Kluže že izdelane replike. Vse to danes ne služi nikomur in čaka, da bi nekoč mogli pokazati kaj več.

Ob izdelavi makete sem pregledoval starejše avstrijske karte Kluž, ki so nastale od prvega pohoda Francozov 1797 pa do izgradnje nove trdnjave. Prikazujejo nekdanji grad na desnem bregu in cestno zaporo, ki je varovala prehod na levem bregu Koritnice. Vzporedno sem raziskoval okolico in ob tem naletel na ostanke zidov, na katere doslej nihče ni bil pozoren, čeprav so edini ostanek starega gradu. Zidovi na obeh straneh stare poti so po izgradnji gradu 1509, s kontrolnim objektom - stražarnico s cestnimi vrati, sestavljali veliko zaporo. Pot se je z mostu čez Koritnico, prav pod vzhodno strmino z grajskim stolpom, v dolgem zavoju v Bavšico dvignila do zapore. Za njo je bila ob poti mitnica. Nasproti, preko dvignjenega mostu s še eno stražarnico, pa je bil dostopen grad glavarjev. Po strukturi zidave sodeč, so obrambni zidovi nastajali v različnih obdobjih. Najbolj zanimiva sta ostanki dva metra visokega, s kvalitetno malto zidanega zidu in zadnja stena stražarnice tik nad cesto. Temu je vzporedno morda sledil še drugi, ki ga obstoječe karte le deloma nakazujejo. Medprostor je zasut, zato nekdanje višine in obrambne funkcije ni moč ugotoviti. Zid se z masivno kamnito zlozbo nadaljuje še 120 m daleč do roba neprehodnega pečevja Izgore. Različni ostanki obrambnega zidu pod potjo, do korit Koritnice, so bili očitno dograjevani v več fazah. Kdaj so bili zgrajeni, je težko ugotoviti. Morda so celo del starejših utrjevanj prehoda. Že omenjeni rimski novec, ki naj bi bil najden ob rušenju gradu v Klužah, je bil brez dvoma najden prav ob rušenju te cestne zapore in ne gradu. Novec potrjuje obstoj rimske ceste čez Predel. V kolikor bi se del zidovja po sondažah izkazal kot starejši, bi lahko dokazoval celo doslej še nepoznano zaporo antičnega obrambnega sistema Claustra Al-

pium lularum. Zelo verjetno pa je blizu omenjene zapore morala stati tudi prva beneška trdnjavnica ob stari cesti. Avstrijski viri namreč navajajo, da so novo trdnjavo zgradili na drugem mestu, kot je stala lesena predhodnica iz časa utrjevanj pred Turki.

Nedvomno so za časa prvega prodora francoske vojske 1797, po porazu pri Gradiški in po ukazu vrhovnega poveljnika avstrijske vojske nadvojvode Karla, Avstrijci vse te položaje v nekaj dneh dodatno utrdili. Obrambne zidove so ojačali z lesenimi palisadami, o čemer še obstaja pričevanje domačinke. Nad stražarnico je bila nameščena topovska baterija s štirimi topovi in možnarjem. Skale pod zidovjem pa naj bi bile, po navedbi v avstrijski karti, na 120 mestih navrtane in pripravljene, da bi jih ob napadu sprožili na sovražnika. Vse ureditve so predstavljene na avstrijski vojaški karti iz dunajskega in deloma tudi na francoski iz pariškega arhiva. Obe sta nastali v istem času in za iste potrebe pred spopadom obeh vojsk. Osemdeset let po porazu so Avstrijci porušili grad in deloma tudi cestno zaporo. Večji del stražarnice pa je bil odstranjen ob gradnji nove ceste v Bavšico kmalu po drugi vojni.

Bovške zgodovine pa še zdaleč ne predstavljajo le Kluže. Zelo slabo raziskan je razvoj kraja in poselitve v dolinah Soče in Koritnice - prve naselbine, postopna kolonizacija zatrepnih dolin, zemljiški gospodje in vloga ter položaj največjega med njimi, samostana iz Rožaca. Ob zbiranju gradiva za razstavo o zgodovini Kluž sem prišel do drobnih ugotovitev, ki dopolnjujejo skromno poznavanje preteklosti, in jim dodal nekatere lastne domneve.

Zgodovinar Simon Rutar kot najpomembnejši raziskovalec preteklosti Posočja je zbral največ zanimivosti o rimskih cestah, oglejski Patrii, pohodih Be-

nečanov, Turkov in Francozov ter o bovških glavarjih in njihovem gradu ob cesti čez Predel. V Zgodovinskih črticah o Bovškem je pred 100 leti pisal o antični cesti iz Ogleja prek Čedadu v Norik. Domneval je, da je morala biti za časa Rimljanov na Bovškem vojaška postaja, če že ne selišče, saj o tem pričajo nekatera imena in star denar, ki se tod pogosto najde.

Nova dejstva predstavljajo odkriti kovanec imperatorja Probusa s konca 3. stoletja po Kristusu, najden pred tremi desetletji v Dvoru. Enako tudi zakladna najdba antičnih novcev iz bovške zasebne zbirke, ki je bila že pred desetletji izkopana ob nekdanji stari poti iz Bovca proti Klužam. Dodatno dokazujejo antično prisotnost na Bovškem in potrjujejo razmišljanja Rutarja o obstoju rimske ceste v Norik. Morda pa celo še poselitev pred skoraj 2000 leti, za kar doslej še ni drugih dokazov. Ob tem je žal le zanimivost, da starejši Bovčani še danes pripovedujejo, da so bili pred časom marsikje izkopani rimski denarji.

Razvoj poselitve v zgodnjem srednjem veku, po prihodu Slovanov, prav tako še ni poznan. V papeževi buli iz leta 1192 je že zapisana in za 40 let nazaj ponovno potrjena pristojnost Čedajskega kapitlja nad župno cerkvijo v Bovcu z njenimi kapelami. Bovška župnija je zato verjetno nastala vsaj že v drugi polovici 11. stoletja, ko je bila cerkev verjetno zgrajena. Rutar je o tem prvi zapisal, da sta goriški grof Eppenstein (1083 - 1090) in njegov brat Ulrich kot oglejski patriarh darovala Rožaškemu samostanu velik del Bovškega, vse do Predela in čez. Druga zemljišča je samostan postopno pridobil z zamenjavami od Millstatske opatije, Krške škofije in drugih zemljiških gospodov. Postopoma mu je pripadla večina posesti na Bovškem. Posamezna naselja so bila sicer prvič poimensko navedena kasneje. O tem sta pisala zgodovinarja M.

Kos (Gospodarska problematika Bovškega) in B. Marušič (O prvih omembah Bovca in Bovškega): Dvor 1256 - Villa Curia in Plecz, Plužna 1257, Velika in Mala vas (obe današnji Bovec) ter Srpenica 1285, Čezsoča 1306, Trnovo 1313, Žaga in Log Čezsoški 1342. Posamezne podatke o srednjeveških razmerah v Bovcu za časa zemljiških gospodov, predvsem Rožaškega samostana, so zgodovinarji že odkrili. Tako je Furlan D. Pezzetta v svojem orisu zgodovine samostana med drugim povzel: "Zemljišča in privilegije so samostanu podelili Goriški grofje, Oglejski patriarhi, grofje Lurngau. Med drugimi obsežnimi zemljišči več kot trideset vasi v Soški dolini, vključno z gradom v Bovcu (Pletio)." Podrobneje je njihove posesti in upravne razmere opisala zgodovinarica M. Cadau v svoji diplomski nalogi (L'Abbazia di Rosazzo). V Bovcu, okraju - contrata Pletio in v Breginjskem kotu, ob stari poti prek Stola, je samostan imel 107 kmetij. Od tega 12 v Dvoru, 52 v Veliki in Mali vasi (obe danes tvorita Bovec), 3 na Plužnah, 1 v Koritnici, 9 v Srpenici, 6 v Strmcu. Zemljiški gospod je bil tudi Čedajski kapitelj, kot neposredni cerkveni gospodar. Njihove posesti so popisane v še neobjavljenem urbarju iz 1524. Na desnem bregu Soče, v Čezsoči in drugod, je bil sprva lastnik zemljišč Oglejski patriarh, kasneje pa Tolminski grofi. Pripadnost teh posesti je še dolgo sprožala prepire med cerkvenimi in posvetnim gospodarjem, o čemer podrobno pišeta J. Beran (Doneski k zgodovini prava na Goriškem) in monsinjor Rupnik v svojih prepiskih listin iz Čedada.

V tem smislu so zanimive tudi ugotovitve dr. I. Juvančiča (Bovško od zlatoroga do kozje vojne - 1983). Zapisal je, da so se novonaseljeni Slovenci postopno pomešali s krščanskimi staroselci. Da je imel Rožac v Dvoru cerkev sv. Lovrenca za svoje patre in fratre ter najemnike zemljišč. Tu naj bi bil sedež samostanske obdelave zemlje laičnih fratrov in sedež upravnika - gastalda,

ki je nadzoroval delo najemnikov ter tlačanov. Poudaril je, da so imeli rožaški bratje s svojo življenjsko filozofijo "Ora et labora" (moli in delaj) ter s podukom in neposrednim vzgledom velik vpliv na življenje in razvoj gospodarstva v Bovcu. S svojimi ugotovitvami in pristopom k raziskovanju zgodovine je bil zanimiv vir za moja razmišljanja.

Rožaški dvor, organiziran kot značilen živinorejski, je bil očitno izjemno močan. Samo v današnjem Bovcu je imel 64 kmetij. Kot navaja B. Grafenauer (Zgodovina slovenskega naroda), se je v fevdalni dvor običajno vključevalo od 2 do največ 40 kmetij. Le tako je bilo še moč opravljati tlako na bližnjem dvoru. Številčnost raztrosenih kmetij na Bovškem odpira možnost, da so bili v nekaterih vaseh še drugi manjši dvori. Bovški je funkcioniral kot živinorejski in obenem davčni. Tu so se pobirale dajatve in tu so tlačani opravljali tlako na gospodovem pridvornem delu gospodarstva. Bil je sedež oskrbnika, ki je izvajal tudi sodno oblast, pisarja in pomočnikov - nadzornikov ter hlapcev. Gotovo pa je občasno služil tudi kot zatočišče obiskovalcev - gospodov iz Rožaca. Od kod so doseljevali tlačane in kolonizirali nove predele, kot je ravnal oglejski patriarh v Baški grapi, ni povsem poznano. Ali je samostan podeljeval manjša gospodarstva tudi nižjim plemičem in vitezom, kot jih je županom in drugim pomembnejšem v kraju? Ali ni bilo morda tako v Bavšici, kjer naj bi bil gospod neki Domenis iz Furlanije. Ta je bil verjetno obenem lastnik večje hiše na trgu v Bovcu. Po pričevanju so v Bavšici živeči Domenhi imeli pravico nošnje bodala, kar je bil v tistih časih že znak za polsvobodnjake, ki so kolonizirali odročne predele.

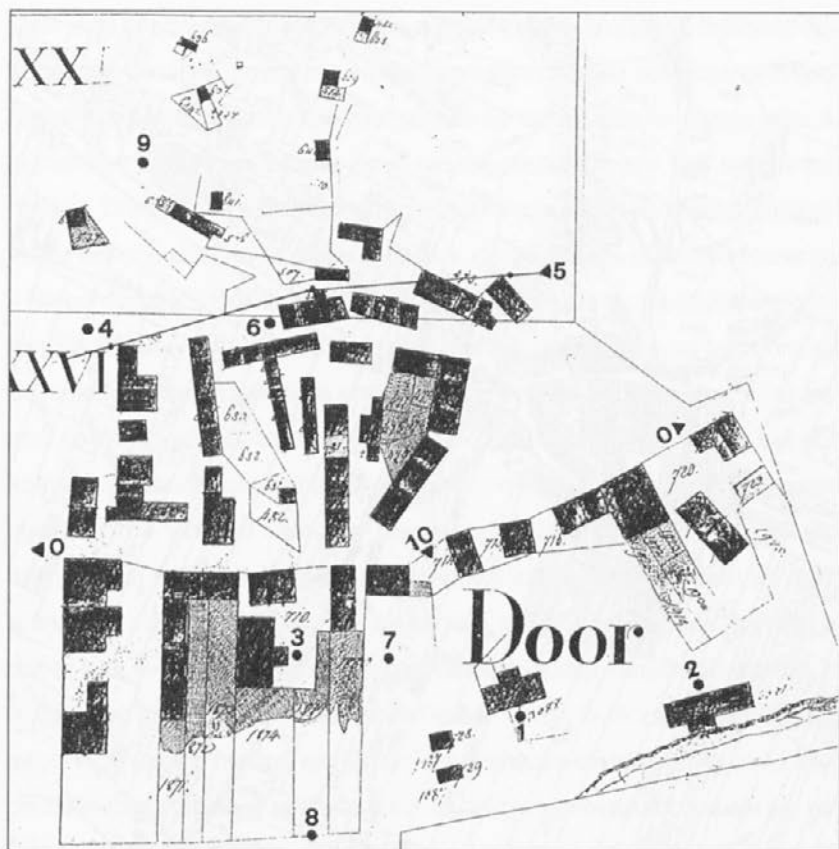
Prvo analizo poselitve Bovškega je podal A. Melik v Regionalni geografski študiji "Bovec in Bovško" pred skoraj 50 leti, še brez poznavanja nekaterih

danes dostopnih dokumentov. Ob razmišljanju o razvoju kraja je ugotavljal, da so bovški miri - kamnite zložbe ob robu parcel, ki obkrožajo pristaje, pa tudi hiše v samem Bovcu, gotovo dediščina davnine. Nedvomno pričajo o vplivu živinoreje, kot glavne gospodarske dejavnosti novoselcev v zgodnjem srednjem veku, na razvoj naselja. Poudaril je izrazito ruralno podobo kraja, ki se je kljub temu, da je ležal ob pomembni srednjeveški cesti, razvijal povsem drugače kot druga primerljiva slovenska mesta. Tam so se, ob glavnih cestah in ob strugah rek - v Trziču, Kamniku in drugod, razvile proizvodne dejavnosti vezane na vodne pogone. Melika je presenečalo, da pred strateško pomembnimi in naravno utrjenimi Klužami, kjer je bil skoraj dve stoletji sedež glavarjev, ni zraslo naselje, da Bovec ni pridobil mestnih ali tržnih pravic, da ni bil nikoli utrjen in ni združil posebnih urbanih funkcij, čeprav je ležal ob tako pomembni srednjeveški cesti. Domneval pa je, da je bil morda v Dvoru sedež upravnikov rožaških opatov. Ugotavljal je, da se največji zemljiški lastniki ob koncu srednjega veka kot cerkvene institucije verjetno niso več kaj prida prizadevali za urbani razvoj kraja. Vsa ta vprašanja še terjajo odgovore!

Ob zbiranju gradiv in preučevanju razmer v Bovcu sem začel razmišljati, kje naj bi bil stari rožaški grad. Iz zapisov glavarja Rechbacha (J. Beran) nam je znano, da so ob koncu 17. st. tedanji glavarji Semblerji prenesli sedež glavarstva iz Kluž v Bovec. Odtlej so imeli svoj sedež v večji stavbi tik pod župno cerkvijo. Porušena je bila po izgradnji prve šole 1882. Rutar in kasneje drugi pisci ga imenujejo bovški grad. Stoletja pred tem srednjeveški rožaški "grad" ni mogel biti drugje kot v Dvoru. Potrditev se je sama od sebe ponudila ob primerjavi najstarejših katastrov. Prvi stvarni dokument je jožefinska identifikacijska skica uradno datirana kot kataster iz leta 1822. Izdelana pa je

bila verjetno že kmalu po 1785 (po patentu cesarja Jožefa II.). Kot prva skica ni izdelana z vso ustrezno natančnostjo, a dobro kaže stare, verjetno še srednjeveške razmere v Dvoru. Ime naselja je zapisano kot *Door*, kot domačini še danes imenujejo svoj kraj. Pod naseljem na Ledinah je obstajala ena sama velika parcela z doslej nepoznanimi objekti. Francoski kataster iz 1813 predstavlja že povsem drugačno stanje, ki je skoraj identično z mlajšo podobo na katastru iz leta 1886. Na obeh katastrih je nekdanja velika parcela že razdeljena, nekdanjih objektov ni več in razmere niso bistveno drugačne kot danes. Žal na omenjeni skici ni označena lokacija cerkvice sv. Lovrenca, ki je bil antični patrocinijski. Z ostalima dvema cerkvicama na obrobju Bovca, s sv. Silvestrom (tudi antični zavetnik) na prevalu med gričema Rabeljk in Stržišče ter verjetno predhodnico cerkve Device Marije v polju (lansko leto so bili odkriti starejši temelji v prezbiteriju), predstavljajo še ne povsem razjasnjene, a pomembne člene v razvoju poselitve. Prvi dve sta bili porušeni za časa cesarja Jožefa II. Že škof Attems pa je v vizitacijskem zapisu iz 1751 ugotavljal, da je cerkev sv. Lovrenca z zelo starim oltarjem močno zane-marjena, skoraj brez paramentov in brez miloščine in bi jo bilo potrebno porušiti, enako kot cerkev sv. Silvestra. Cerkev Device Marije pa je bila takrat lepa cerkev, zato očitno že mlajša. Na vojaški zemljemski izmeri iz 1785 sta bili obe stari cerkvici še vrisani. Lokacij ni moč natanko opredeliti brez arheoloških sondaž, niti ni možno zanesljivo ugotoviti, kakšno vlogo sta imeli v zgodnjem srednjem veku ali morda celo še prej. Lahko pa dokazujeta, da so bili najstarejši zametki zgodnjesrednjeveške poselitve v Dvoru in še starejši oni na Rabeljku. Ob prvotni cerkvici Device Marije naj bi bilo po pričevanjih pokopališče staroselcev z Rabeljka. Bolj verjetno pa je pripadala Mali vasi, ali pa je bilo morda tam pokopališče srednjeveškega Dvora.

Iz omenjene skice je moč razbrati, da je bila večina objektov v Dvoru bistveno manjša od današnjih. Danes je v Dvoru 55 stanovanjskih s 24 gospodarskimi objekti, na stari skici pa je označenih 115 hišnih parcel. Številni objekti so bili v preteklih dveh stoletjih združeni, 19 pa je bilo porušениh. Severni del naselja nad cesto je sestavljalo večje število majhnih hiš brez vrtov, ki pa niso tako strogo geometrijsko razvrščene kot v južnem delu. Velikega vodnjaka ob cesti - kašte, še ni bilo. Južni del naselja pod cesto je bil očitno v celoti obzidan (deloma je še danes) in je bil verjetno pridvorni del gospodarstva. Pozidan je bil s pretežno večjimi objekti, vrtovi v objemu zidov pa so bili intenzivno obdelani in razdeljeni. Vzhodno od južnega dela so na skici vrisani en večji (7 x 14 m) in dva manjša objekta (4,5 x 6 m), ki so očitno imeli tudi drugo funkcijo. Celotno zemljišče zelenih Ledin do potoka Prtok, ki je po prvi vojni slučajno dobil ime Gereš, je bilo očitno ena sama nerazdeljena parcela. Na južnem robu ob potoku je bil velik, izrazito gospodarski objekt, s kovačijo in mlinom (21 x 6,5 m), ki je služil verjetno še kot hlev. Obstoje nekdanje kovačije v Dvoru, ki je bila v lasti Čedajskega kapitlja, potrjuje tudi bovški urbar iz začetka 16. stoletja. Verjetno je bil to mlin, ki ga je Čedad dobil z nakupom od koroških fevdalcev leta 1191 (B. Marušič - Tolminski zbornik 1975). Odprto ostaja vprašanje, kateri je bil osrednji upravni objekt rožanskega gospodarstva. Morda je bil to največji objekt znotraj spodnjega obzidanega dela naselja, ki ima tudi po navezavi na cesto poudarjeno lego (danes Štajsova domačija)? Morda pa omenjeni samostojni večji objekt na Ledinah z nakazanim dovozom, ki je verjetno vodil še do kovačije in naprej preko potoka do cerkvice sv. Lovrenca, ter proti Vodencam ali Čezsoči.

0 - cesta Žaga - Bovec, 1 - gospodarski objekti Rožaca - "grad" v Dvoru, 2 - kovačija z mlinom ob potoku, 3 - današnja "Štajsova domačija", 4 - stari vaški vodnjak, 5 - nekdanja telefonska linija z izkopanim antičnim novcem, 6 - najdišče srednjeveške puščice in sulice v ostanku zidu, 7 - javen prostor "houf" in pešpot "sek" prek Ledin, 8 - obstoječi in porušeni zidovi ob vrtovih, 9 - vzpetina Ogranjce, 10 - nekdanji dostop do gospodarskih objektov

1 - cesta skozi Dvor, 2 - kasnejša tlakovana pot čez Ledine, danes odvodni kanal, 3 - kasnejši požarni vodnjak in napajališče, 4 - potok s starim mostom, 5 - današnja razdeljena Ledina

Dvor je bil izredno zgoščeno grajeno naselje v okviru izrazitega pravokotnika, ki ga deli pot in ki je bilo na severozahodnem vogalu opremljeno z vodnjakom za oskrbo naselja. Ob vodnjaku so še danes ostanki nižjega zidu, ki je morda v preteklosti, preden se je naselje razširilo, branil tudi severni rob naselja. Domnevo o severnem obzidju dopolnjuje nedavna najdba srednjeveške železne puščice in sulice iz časa 9. do 14. stoletja (opredelil Nabergoj - Narodni muzej). Odkriti sta bili v zasutem ostanku zidu na severnem robu naselja nedaleč od vodnjaka. Le nekaj manjših objektov se na tej strani, na Ogranjcah, nahaja izven tega obrisa. Na vzhodni strani, proti Bovcu, se ponovi še en manjši intenzivno obdelan in po risbi sodeč verjetno tudi ograjen kompleks. Ponuja se zaključek, da je bilo nekoč morda naselje v celoti ograjeno in s tem tudi varovano pred napadalci. Ni verjetno, da bi bili današnji skoraj dva metra visoki ostanki zidov v južnem delu zgrajeni zgolj kot prepreka za živino. Kasnejša pot na Ledine, urejena po propadu dvora in je danes tudi ni več, je še lepo razvidna na francoskem katastru. Še danes je tlakovana s kamni in služi kot odvodni kanal. Vodila je tik za zadnjimi hišami na vzhodu vasi do potoka, kjer je verjetno prej stala kovačija z mlinom. Za lepo zidanim mostičem je zavila levo po nekdanjem kolovozu do kapele sv. Lovrenca na nasprotni terasi. Pred prvo vojno je tam še stal lesen križ. Lokacijo zaznamujejo tudi procesije, ki so jih iz Dvora še pred prvo svetovno vojno vodili tod mimo do cerkve Device Marije. Od sv. Lovrenca je pot vodila naravnost proti cerkvi Device Marije in naprej proti Rabeljku s sv. Silvestrom.

Ob vsem tem je potrebno opozoriti tudi na specifično organizirano in zelo strnjeno pozidavo ter drugačno urbano strukturo naselja Dvor. Izrazito se razlikuje od spontano raščene, gručaste in značilno ruralne v samem Bovcu. Zanimiva je delna podobnost z organizacijo še nekaterih drugih naselij,

predvsem Srpenice in Plužen ter deloma Koritnice in Loga Čezsoškega. Tudi ta so morda nastajala po podobnem, načrtovanem vzorcu. Morda bi prav tu lahko bili manjši rožaški dvori, v starodavni Srpenici pa morda celo dvor prvotnih lastnikov iz millstatskega samostana? Zato se razlikujejo od naselij (Bovec, Kal, Spodnja Žaga, Log pod Mangrtom ...), ki so se drugače in neka-tera tudi kasneje razvijala ob cesti.

Razmere na skici dopolnjujejo nekatere pripovedi najstarejših krajanov, čeprav v času mojih poizvedovanj nihče ni prav nič vedel o gradu in gospodarstvu samostana v Dvoru. Zanimivo je pričevanje, da so omenjene zidove pod Dvorom že zdavnaj zgradili zelo premožni ljudje. Na Ledinah z vsemi že omenjenimi, danes nepoznanimi objekti, nikoli ni bilo njiv. Prostor, kjer je še pred leti rasla večstoletna tepka, se še danes imenuje "houf" in ozek prehod prek "houfa", imenovan "sek", je že od nekdaj javen. Podobna popačenka nemškega Hoffa se marsikje pojavlja kot poljavno in tudi gostilniško dvorišče. Zasledimo pa ga na Gorenji Žagi - "Rotenhofu". Po pripovedih domačinov je bil v last grofa Rota, ki je tik pred naseljem imel svoj "gradič". Tu je stala še do prvega potresa velika domačija z visokim fasadnim stebriščem, povsem drugačen objekt kot ostale sosednje, značilno nizke bovške hiše. Dejansko je bil Roth že v prvi polovici 16. stoletja zakupnik mitnice na Klužah. Kupil je posestvo na kasnejši Gorenji Žagi in postavil prvo žago visoko gori na reki Učji. Kasneje, po prepirih z Benečani, pa je zgradil novo, skupaj z mlinom, tik pod cesto ob mostu na Učji. Še v prvi polovici 18. stoletja so živeli na Bovškem, po zapisih v župnijskih knjigah, njegovi številni potomci, plemeniti Rothi.

Stanje na skici je bilo očitno zadnja faza propadanja rožaškega gospodarstva. Ker je pripadalo cerkvenim in zemljiškim gospodom iz druge države,

jim posvetni bovški glavarji niso bili naklonjeni. V zapisih glavarja Rechbacha iz konca 17. stoletja (J. Beran) lahko sledimo stalnim sporom med bovškimi glavarji in kapitljem iz Čedadu in manj z Rožacem zaradi omejevanja davščin in oblastnih pravic. Vanje je moral poseči celo cesar, saj so porajali tudi konflikte z Benetkami, ki so ščitile samostan in kapitelj. Veliki objekti so bili zato verjetno zanemarjeni že precej pred koncem 18. stoletja. Cesarica Marija Terezija je 1751 z ustanovitvijo goriške škofije dokončno odpravila oblast in posest čedajskega kapitlja, dobrih petdeset let kasneje pa je cesar sekulariziral še vso cerkveno posest in tudi posest rožaškega samostana. Vse to so bili vzroki, da so bili objekti že pred več kot 200 leti neuporabni za nove lastnike, zato so jih porušili, zemljišča pa razdelili.

Pripovedi o prazgodovinskih grobovih izkopanih v bližini po prvi vojni, in o rimski cesti skozi Dvor odpirajo nova vprašanja. Ali ni bilo nad Dvorom, morda na Ogranjci, že davno nazaj še eno železnodobno naselje, v Dvoru pa morda kasneje rimska obcestna postaja? Najdba že omenjenega antičnega novca na severnem robu naselja, nedaleč od vodnjaka, omogoča domnevo o kontinuiteti poselitve v antiki. S potjo pod Bovcem je bil morda še povezan s sorodno naselbino na gričih nad sotočjem Soče in Koritnice. Zatem je tu nastajal zgodnje srednjeveški Dvor z obzidjem in z izločeno staro kapelo sv. Lovrenca. Ob teh domnevah je moč odgovoriti vsaj na že omenjena vprašanja A. Melika. Trdnjše ugotovitve pa zahtevajo še mnoge nadaljnje raziskave in prenekatere dokaze.

Na Slovenskem so od 13. stoletja naprej, ob podpori močnih fevdalcev, na novih lokacijah ob pomembnih cestah, ob prehodih čez reke, na oddaljenosti 15 do 20 km nastajala mesta in trgi. Imeli so značilno, drugače grajeno urba-

no strukturo kot vasi, s srednjeveško podobo z ozkimi hišami ob glavnih ulicah in trgih ter s kasnejšimi obrambnimi sistemi. Bovec je nastal ob prastari poti, precej daleč od najbližjih mest Čedad in Trbiža in daleč od vodnih strug. Ob močni trgovini in zabeleženi naraščajoči številčnosti prebivalstva, se je naselje razvijalo s kolonizacijo, na račun znanih in posebnih ugodnosti. Samo samostanu v Rožacu je moralo biti v 15. stoletju, v Dvoru in Bovcu, podrejenih okoli 400 podložnikov. To je bilo za tiste čase veliko število, saj so večja mesta na Slovenskem (Maribor, Ptuj) štela največ 2.000 prebivalcev. Bovec je bil še ob začetku 19. stoletja, ko je promet čez Predel že upadal, po številu prebivalcev eno večjih slovenskih naselij. Vse to priča, da je imel v preteklih stoletjih dovolj osnovnih pogojev za življenje in rast. Ostal pa je značilno kmečko naselje brez posebnih urbanih funkcij s skromnimi mestotvornimi dejavnostmi. Nikoli ni pridobil mestnih ali vsaj tržnih pravic ter sejemske dejavnosti. Mitnica, postavljena šele kasno v 17. stoletju, je bila daleč pred naseljem v Podklopci. Precej starejša v Klužah pa ni imela istega pomena kot prave mestne mitnice. Zakaj torej ni prišlo do nastanka močnejših urbanih struktur?

Na vprašanje A. Melika, zakaj se ob pomembni prometnici v srednjem veku ni razvilo mestno naselje in zakaj se kasneje ni razvilo ob gradu v Klužah, se ne da v celoti odgovoriti. Razlogi so bili verjetno tako politične in gospodarske, kot tudi geografske narave. Manjka tudi še odgovor na vprašanje, zakaj so propadli številni objekti na vodni pogon? Ti bi se lahko razvili v močnejše proizvodne centre in vplivali na poselitev. Saj so ob rekah, v lasti furlanskih plemičev, že zgodaj nastale kovačija nad Klužami, fužine v Trenti in žaga na Učji. Kasnejše kovačije ob Žviki in Bočiču poleg Boke ter številni manjši obrati. Vse žage, mlini in "valaunce" (valkalnice - vodni pogoni s stopami za

polstenje platna) ob rekah in potokih v večji meri niso neposredno vplivale na razvoj poselitve. Večinoma so zadovoljevale le razpršene lokalne potrebe. Razvoj novega naselja bi bil nedvomno možen ob mostu z žago in mlinom na Učji. Ali pa morda še na veliki ravnici pred Boko ob nekdanjih kovačijah na potokih Žviki ali Bočiču, če že ne na osojni Pstini za Klužami. Vendar redki in šibki zemljiški gospodje, kot kaže, v tem odmaknjenem kotu niso zmogli spodbuditi njihovega razvoja. Prevladujoča posest Rožaškega samostana, njegova skromnost in nezahtevnost do tlačanov in s tem samozadostno pridvorno gospodarstvo so bili morda vzrok, da v Bovcu ni bilo močnejšega razvoja drugih gospodarskih panog razen živinoreje. Morda so bili pri tem, v kasnejših stoletjih, kot tuji zemljiški gospodje, še posebej omejevani s strani posvetnih glavarjev, podobno kot so bili pri upravnih in sodnih pristojnostih?

Geografske razmere v Klužah gotovo niso nudile najustrežnejših razmer ob delu stare ceste, ki poteka skozi Bavšco s prepišno, plazovito lego z malo plodne zemlje in še manj sonca. Predvsem je manjkal močan lastniški interes. Grad v Klužah nikoli ni bil sedež pravega fevdalca, saj ni bil dedno glavarstvo niti ni bil dan v zakup. Zgrajen je bil kot strateški, vojaško - kontrolni objekt. Funkcioniral je kot utrdba z močnim državnim pomenom in posebnim upravnim statusom glavarja. Zaradi vedno sporne obmejne lege je ta tudi verjetno nasprotoval prevelikim gospodarskim interesom. Brez dvoma so jih skozi stoletja izražali furlanski zemljiški gospodje in čedajski trgovci kot najbolj zainteresirani nosilci trgovine in proizvodnje. Morda je prav zaradi teh nasprotij propadel vodni pogon s kovačijo nad Klužami.

Kasneje so bili morda razlogi za nazadovanje tudi nekatere bonitete, ki so jih Bovčani pridobili za sodelovanje z avstrijskim cesarjem proti Benečanom. Z

njimi so vzdrževali tradicionalno skromni, pretežno živinorejski način življenja in na veliko izsekavali gozdove, pri čemer so imeli dobiček le furlanski trgovci. Kot so ugotavljali že v času Marije Terezije, so se zadovoljevali z ne posebej odgovornim krošnjarjenjem najvitalnejših moških, ki so gospodarstvo na vedno bolj razdrobljenih zemljiščih, v večjem delu leta, prepuščali preostalom članom družine. Sloj močnejših domačih trgovcev in gostilničarjev je nastal šele ob upadu živahnega trgovskega toka čez Predel. Tedaj so že postale pomembnejše ceste skozi Kanalsko dolino in preko Kranjskega, kmalu pa so ključno vlogo prevzele železnice. Bovec ugodnejših prilik za razvoj v preteklosti ni izkoristil in vse do današnjih dni sta industrija in turizem vegetirala ob polagrarni mentaliteti prebivalstva.

S pričujočim zapisom sem povzel in združil nekatera zgodovinska dejstva, objavljena v našem in tujem zgodovinopisju. Z nekaterimi novimi najdbami in ugotovitvami ter domnevami sem jih poizkušal povezati v celoto, ki bi bila dostopna tudi nepoučenim bralcem. Predvsem pa sem želel strokovnjake spodbuditi k bolj zavzetemu raziskovanju, krajanje pa k pozornosti ob obnovi po potresu in čuvanju še preostale skromne dediščine.

naši ljudje

trinkov
koledar

NEIZBRISNI SPOMINI NA GOSPODA ANGELA CRACINO

FRANCO FORNASARO

Priznavam: toži se mi po monsinjorju Angelu, po najinem odnosu medsebojnega spoštovanja in pomoči, manjka mi možnost, da bi še vedno imel pri roki tisto bogato žetev podatkov, specifičnih znanj, bibliografskih virov in vsega ostalega, kar mi je radovoljno in radodarno posredoval, brez vsakršnih drugotnih namenov.

Naj povem drobno anekdoto: pred kratkim so me vprašali po morebitnih glagolskih zapisih v dokumentih iz Nadiških dolin in moj odgovor, da le-teh ni, je izzval skorajda nezaupljivost. Nekoliko zmedenega sogovornika sem pričal s preprosto navedbo vira, na katerem sem osnoval svojo trditev: to je bila raziskava mons. Cracine, opremljena z vsemi podatki!

Pravzaprav sem ga poznal in bil z njim v stiku le malo, le v zadnjem desetletju njegovega dolgega življenja. Na žalost.

Ko bi se bila srečala prej, bi se bil gotovo še marsičesa naučil, zajel bi še druge smeri zgodovinskih in jezikovnih raziskav, verjetno bi bil tudi ugotovil še druga razmerja, ki obstajajo v besedišču govorov nekaterih naših skupnih dedov. Skupne korenine, kraške in liburnijske planote, podobne filogenetske sugestije. Stik s častitljivim očakom je bil pravcato "*Srečanje*". Ob čedajski predstavitvi mojega prvega roman je namreč vzkliknil: "*Končno knjiga, kjer se ne govori slabo o duhovnikih!*"

Objavil je tudi članek v petnajstdnevniku *Dom*.

Tako, o prijatelju Angelu Cracini mi ostaja v spominu vrsta takih in podobnih slik: odrezavi stavki, skope sodbe, trenutki zaupljivosti (na primer o zadevah Čedajskega kapitlja, saj je ostajal med njegovimi zadnjimi zagovorniki), spomini na preteklost (vse od prvih doživljanj študenta filozofije v videnskem semenišču, ob mons. Trinku kot učitelju in voditelju), ki je bila včasih polna in lepa, povezana z duhovniško predanostjo in ljubeznijo, včasih pa mučna in tragična, kot se je pisala na kožo duhovnika, ki je stal v prvih vrstah. Vendar mislim, da je vseskozi stopala po poti vere in navezanosti na duhovniški stan, vsekakor in vsemu navkljub!

Popotovanje, ki je ubiralo poti, po katerih so stopali mnogi ljudje (prijatelji in nasprotniki), na katerih se je zvrstila kopica med seboj na videz oddaljenih dejstev, ki pa jih je povezovala skorajda nevidna nit, nit ljudstev, jezikov in tradicij, s katerim se je zgodovina poigravala, ga trgala, odvijala in zavijala, zapletala v voze in spet razpletala... Tudi tragično, z rezanjem.

Po moji sodbi je don Angelo, kot dušni pastir ter kot raziskovalec in pisec, v globini doživljal ta splet čustev, revščine, vznesenosti in krščanskega pričevanja.

Prej v Paularu, nato v Gorenjem Barnasu in v Svetem Lenartu, potem v Buii in končno v Čedadu.

Pripovedoval bi lahko o mnogih občutkih, ki mi jih je vzbujal pogovor z njim, to je cela steklenička intenzivnih vonjav, kjer je izstopala obojestranska želja, da bi se skupno podala na pot razbiranja atavičnih tkiv. Žal pa nama ni bil dodeljen čas za to.

Bližamo se desetletnici njegove smrti, čas je, da kaj pripravimo o njegovi duhovniški in raziskovalni zgodbi, da ga vključimo v načrte za leto 2002, ki bo na Čedajskem, kot je znano, posvečeno Pavlinu Oglejskemu, tistemu

svetniku, ki je kot prvi izkazal zanimanje in občutljivost za sosednja slovanska ljudstva in ovrednotil njihovo sprejetje krščanstva. Končno je don Angelo z vso svojo bitjo branil prav to pot zgodovine in vere...

V meni ostaja še posebno živ spomin na njegovo že negotovo stopanje, ko je v torbi prenašal zapiske, študije, knjige, verske drobtinice, kot je sam pravil, in bil pripravljen, da jih raztrosi kamorkoli, pozoren na vsak rokopis, ki je kdove kolikokrat prešel iz roke v roko, a ga je le on znal povsem razumeti in razložiti. Ostaja pa tudi spomin na starca, ki je čakal na znamenje pozdrava, spoštovanja, pozornosti... tako kot vsi starejši ljudje. Ostaja fotografija srečanja, ko se je nekega jutra moj tedaj komaj triletni sin sprehajal s teto in ga je naravno pozdravil z *"Buongiorno monsignore!"* Tedaj se je ustavil, ga pobožal, mu podaril celo vrečko bonbonov in rekel: *"Per questo bambino educato!"*

Zdi se neverjetno, toda to je podoba, ki jo moj sin še vedno hrani v spominu, kot morda tudi sladki okus tistih bonbonov.

PROFESOR RADO BEDNAŘIK

JOŽKO KRAGELJ

Letos 23. septembra je minilo že 25 let od smrti prof. Rada Bednařika. Krivico bi mu delali, če bi nanj pozabili, ker je uredil 23 letnikov Trinkovega kalendarja. Sam je Trinka poznal, zato je z veliko ljubeznijo opravljal to delo, s katerim je želel počastiti moža, ki je s svojimi spisi opozoril svet na pozabljene Beneške Slovence.

Bednařik se je rodil v Gorici 2. avgusta 1902. Osnovno šolo in tri razrede gimnazije je obiskoval v Gorici, ostale pa v Šentvidu pri Ljubljani, kjer je maturiral. Na univerzi v Ljubljani je študiral zgodovino in zemljepis ter diplomiral leta 1926. Nato je delal v uredništvu Goriške Straže. Leta 1927 je odšel k vojakom in postal podporočnik. Po vojaštvu se je posvetil prosvetnemu organizacijskemu delu in sodeloval pri listih in časopisih, ki so takrat izhajali. Bil je tajnik Katoliškega tiskovnega društva in podpredsednik Prosvetne zveze za Goriško. Uredil je več letnikov Goriške pratike, napisal knjigo "Goriška in tržaška pokrajina v besedi in podobi" in prevajal razne knjige, ki so izšle pri založbi Sigma, ki jo je sam ustanovil. Zaradi vnetega prosvetnega dela so ga fašisti preganjali. Leta 1932 ga je vojaško sodišče v Vidnu degradiralo, da je ostal navaden vojak, leta 1941 pa je bil interniran v Urbisaglio pri Macerati, trikrat so ga vrgli tudi v ječo.

Leta 1944 je začel poučevati na novi slovenski šoli v Gorici. In leta 1945 je doživel novo razočaranje, ko so ga zaprle komunistične oblasti in odpeljale v Ljubljano. Ko so ga izpustili, se ni smel vrniti v Gorico, kjer ga je čakala osemčlanska družina. Moral je ostati v Ajdovščini, kjer je pomagal ustanoviti slovensko gimnazijo. Leta 1946 se je vrnil v Gorico in je nato poučeval na učiteljskišču in na klasičnem liceju. Za licej je napisal skripta za zgodovino in zemljepis, ki so doživela več izdaj. Istočasno pa je sodeloval pri raznih listih, revijah in koledarjih. Leta 1953 se je povezal z Antonom Cuffolom in pripravil prvi koledarček za Beneške Slovence. Nato je vsako leto iskal sodelavce in zbiral članke ter sam pisal o zgodovini Benečije. Vse to je delal iz ljubezni do Trinka, ki mu je bil vzor pravičnosti in nesebične ljubezni do Benečije in nje-nega ljudstva. Leta 1974 je imel v Škrutovem predavanje o Trinku. Čeprav je bil takrat že bolan, se je rad odzval, ker so bila tista predavanja priprava na slovesno praznovanje dvajsetletnice smrti velikega sina Benečije.

Bednařik je poučeval v Gorici od leta 1946 do 1972, ko je stopil v pokoj. Ni pa počival. Na radiu Trst A je imel predavanja o slovenski folklori, o pratiki in likih slovenskih moŹ. Bil je član Kluba starih goriških Źtudentov in sodelavec raznih listov in revij, ki so začele izhajati po drugi svetovni vojni.

Prof. Rado Bednařik je bil vzor krŹčanskega moŹa, dober druŹinski oče, vzoren vzgojitelj in zaveden Slovenec, ki ni nikoli odstopil od svojega prepričanja, čeprav je vedel, da ga čaka preganjanje. Najbolj pa je bil prizadet, ko so ga lastni bratje zaprli. In ker je sam veliko trpel, se je z ljubeznijo zavzemal za trpeče in preganjane. Zato je vedno našel čas tudi za Benečane in je bil vesel, ko je zvedel, da se ljudstvo prebuja in nastajajo kulturni kroŹki, prireditve in zbori. Kako bi bil danes vesel, ko bi videl, da se je toliko beneŹkih otrok vpisalo v dvojezično Źolo in da je ta Źola tudi uradno priznana.

Seme, ki ga je Rado Bednařik sejal po Trinkovih koledarčkah, ni ostalo samo, je vzkliklo in upamo, da bo rodilo stoteren sad.

BENEŠKE PESMI LJUBKE ŠORLI

VERA TUTA BAN

Tolminska dežela je Benečiji kot bližnja sosedka. Vmes je le Kolovrat in poti so skozi stoletja povezovala kraje in ljudi. Zato je Ljubka Šorli, ki je izhajala iz tolminskega sveta in se je vanj v svoji liriki vedno spet vračala kot v najvarnejše zavetje, doživljala Beneško Slovenijo kot nekaj intimno bližnjega, poznanega in domačega. Najlepše je narisana ta skupni košček sveta v pesmi *Razgled z Matajurja*, ki sega v leto 1955 in je bila takrat objavljena v *Mladiki*, kasneje pa jo srečamo tudi v Trinkovem koledarju za leto 1976. S kratkimi potezami so zarisane krajske značilnosti Benečije, posebej Trčmun kot kraj in simbol delovanja Ivana Trinka. Nato sledijo štiri kitice, po ena za vsako točko razgle-da – pobočje Matajurja, Breginjski Stol, Krn pa Sv. Lovrenc nad Sočo, kjer je Gregorčičev grob –, dokler se pogled ne ustavi v smeri rodne kraja:

Za Kozlovim robom tam doli v daljavi / očem se Tolmin prikriva; / ob belem mejniku tu v mehki travi / nanj misel je v meni živa.

Idilično razpoloženje se ob razgledu po vrhovih nenadoma ustavi "ob belem mejniku tu v mehki travi", zato da opozori na mejo, ki se je takrat zarezala med kraje in ljudi. Za poetiko Ljubke Šorli je prav značilno, da na mehek način izrazi stvari, ki bolijo, ki jih mora povedati, čeprav so krute; a vselej se izrazi rahločutno, nevsiljivo, navidezno preprosto; pozornemu bralcu, ki se v pesem vživi, pa se odpre vsa pomenska globina in širina sporočila.

V pesniškem delu Ljubke Šorli je 16 beneških pesmi. Večina jih je izšla v Trinkovem koledarju, s katerim je Šorlijeva začela redno sodelovati v letu 1976 s prej omenjeno pesmijo *Razgled z Matajurja*. V vseh naslednjih koledarjih do leta 1985 je prisotna z vsaj enim prispevkom na leto.

Glede na tematiko je beneške pesmi mogoče razdeliti v tri sklope. V prvega uvrstimo pesmi, ki so namenjene spominu Ivana Trinka - Zamejskega. Dve sta nastali ob njegovi smrti, poleti 1954. Najprej je tednik Katoliški glas objavil *Trčmun žaluje*, štirikitično pesem v jamskem enajstercu. Klasični slog metrike ustvarja resnobno, a urejeno in privzdignjeno občutje žalosti zaradi izgube velikega človeka.

V domačo zemljo, od trpljenja sveto, / glasnik in pevec njen k počitku lega. / Ob grobu narod tiho mu prisega, / da bo, kot on, pravico branil vneta.

Nato pa je Trinkov koledar za leto 1955 objavil sonet *O, zemljica...*, ki se začinja:

Ob Teru in Nadiži zemlja joče - / moreča nanjo legla je tišina. / Kot mračen gost brezmejna je praznina / vselila se v ponižne, revne koče.

Krajska opisnost ter posebitve narave, npr. "zemlja joče" ali "Matajur se ozira po dolini", niso uporabljeni le kot pesniška metafora, na bralca delujejo pomirjevalno kot nekaj večnega in stalnega, kot nekakšni dobri duhovi, zaščitniki vasic in ljudi tudi v težkih trenutkih. Skupaj z naravo pa varuje ljudi tudi duhovno bogastvo velikih ljudi:

grob očeta sirote druží, vabi, povezuje, da bi za dom ostala srca vneta.

Tudi kasnejše pesmi, ki so namenjene spominu msgr. Trinka, izražajo predvsem veliko skrb za ohranjanje in obstoj domačega jezika ob zavesti, da so razmere v Benečiji vedno hujše in odrezanost od slovenskega matičnega prostora vedno večja. V pesmi, ki je nastala ob 25-letnici njegove smrti *Nanj*

spomin bo večer (Trinkov koledar 1979), ga pesnica označi takole:

*Te doline, ti bregovi! / V njih trpljenja so sledovi. / Sveta zemlja je domača - /
Trinkov duh se k bratom vrača. / On, Zamejski, zrno zdravo /.../ Učenjak, pa-
stir, učitelj, / svojega rodu buditelj / staro pravdo mu je branil, / jezik materni
ohranil, / da bi živel prost in srečen.*

Podoben motiv je zajet v sonetu *Živi klic*, ki je nastal ob slovesni postavitvi spomenika Trinku v Novi Gorici. Pri tem velikanu duha čuti pesnica določeno varstvo in zaupa v njegovo duhovno posredovanje pri ohranjanju domače govorice. Pesem je bila objavljena v Trinkovem koledarju za leto 1980.

*Pod Kostanjevico v dan jesenski / ves žari Erjavčev drevored; / velikan po
duhu in poet / tu oživel je za rod slovenski. /.../ S silami duhovnega zaklada /
on, Slovenije Beneške sin, / rešil svoje brate je propada.*

V naslednjih letih je Šorlijeva posvetila Trinku še dve pesmi; v sonetu *Trčmun* (Trinkov koledar za leto 1983) se ponovi motiv Benečije, ki "jo je že zdavnaj sosed snubil in barantal za rod, ki tu živi", a ji je bil Zamejski, pevec, "kot zvezda vodnica" in je še vedno opomin "otrokom teh dolin, da ne preslišali rodu bi klica". Podoben domovinski motiv srečamo tudi v pesmi *Iskra tli* (Trinkov koledar za leto 1984), ko pesnica spet ugotavlja, da je "tujec" obljubljal ljudstvu v Benečiji kruha in polno skledo, da sta šli mimo dve strahotni vojski in "črnega nasilja val prehudi", pa tudi povojni čas je ponudil le "skopih rok svobodo". V sklepnem delu soneta je izražena spodbudna misel, da je prava svoboda le materina govorica, in še:

*Zamejski vžgal je v bratih iskro živo, / da zrasla bi v zavest neuničljivo. / In is-
kra tli ...*

Razvidno je torej, da je v sklopu domovinskih pesmi za Benečijo stalno prisoten Trinkov duh, da pesnica s tem ohranja spomin nanj in pomaga ustvarjati

simbol, ki deluje povezovalno in spodbudno na prebivalce Nadiških in Terskih dolin.

V poseben sklop lahko uvrstimo pesmi na tematiko potresa. Poleg skrbi za ohranjanje jezikovne dediščine beneških dolin, je pesnico Ljubko Šortli pretresla tragika dogodkov in misel na ljudi, ki so ostali brez vsega ali pa so jim celo "hiše postali - grobovi".

*Podrte hiše, cerkve in zvoniki,
prestane groze živi spomeniki,
o tisti strašni noči govorijo,
o tisti strašni noči v svet kričijo.*

Posebno je zanimiva daljša pesem, napisana za beneške otroke, gojence Dijaškega doma v Gorici, *Beneški otroci svoji domovini*, ki so jo podali kot zborna recitacijo na zaključni prireditvi leta 1977, objavljena pa je bila v Trinklovem koledarju leto kasneje. Motiv rahlo spominja na Župančičevo *Dumo*: *Hodil, hodil sem po gozdu / in poslušal petje ptic*. Pesem je dialoško nastavljena, kot da se otroci pogovarjajo, najprej o glasovih narave, o petju ptic in o šumenju potoka ter o lastni govorici: *Nam je dano več, vse več: / nam beseda v zvok preliva, / kar se v naših srcih skriva - / smeh in jok*. Nato gledajo domove in pomislijo na lastovice: *Če njih gnezda so podrta, / ne predajo se obupu - / kmalu spet v veselem hrupu / dom si varnejši zgradijo*. Takole pa spregovorijo o potresu:

*Mimo šel je hudi čas,
ko prirode temne sile*

*nam domove so ranile
in na zemljici domači
svojo bridko sled pustile.
Kaj pa zdaj?
Zdaj očetov pridne roke
delajo za nas otroke -
za naš kruh,
za naš smehljaj...
Kakor lastovke hitijo,
mirnih dni se veselijo.*

Pesem se izteče z besedo upanja v boljši čas, pa ne zato, ker je pesem namenjena otrokom. Pozitivna naravnost pesniškega sporočila je posebna značilnost Ljubke Šorli; tudi ko je njena izpoved pretresljiva, kot npr. v pesmih *Ob potresu* in *Po Nadiški in Terski dolini*, je še vedno v osnovi prisotna neka trdnost, vera, moč in svetloba:

Na nebu svetlo sonce dalje sije / v brezdomcih vera v dni prihodnje klije.

V tretji sklop lahko povežemo refleksivne pesmi, ki pa se mestoma povezujejo in prepletajo z drugimi tematikami, predvsem s pokrajinsko in domoljubno. V teh pesmih se osebna usoda pesnice povezuje s težko narodno usodo Benečije. Eksistencialno vprašanje je zapisano že kar v naslovu pesmi *Kdo jim pisal je usodo* (Trinkov koledar 1981). V njej se pesnica sprašuje, kako so mogli ljudje teh dolin ostati živi po vsem, kar se je zgodilo v zadnjem stoletju v njihovih dolinah. In dobi odgovor:

To so bratje moji!

*Lastna moč jih je podprla,
utrdili boji.
Trdnih korenin iz zemlje
vihra ne izruje.
Rod nadiški še pravico
čaka. V njo veruje.*

V navidezno preprosti trikitični pesmi *Utrinek iz Beneške Slovenije* (Trinkov koledar 1978) pa je L. Šorli izrazila motiv tolažilne vloge poezije, tudi ko je skrita v ljudski pesmi: "Oj, božime..." tiho oglasi se / pesem grenko mila v pozni mrak; /.../ Pesem, pesem - čudežni studenec, / trudne z živim upanjem pojiš. / Še v trpljenju velikega petka / misel na vstajenje obudiš.

V ta sklop sodijo še nekatere druge pesmi, ki se tematsko naslanjajo na pokrajinsko opisnost, *Matajur* (1979), *Stara gora v Beneški Sloveniji* (1982), *Mali svet* (1985), *Stara Gora* (neobjavljena), so pa vse v bistvu meditacije, izraz zaupanja v božjo previdnost, v harmonično ureditev sveta, v varstvo Marije s Stare gore in podobno.

Šest beneških pesmi Ljubke Šorli je vključenih v zbirko *Pod obokom čarobnim*, ki je izšla pri ZTT v Trstu (1987). France Bernik jih v spremni besedi označuje kot pokrajinsko domoljubne, izpostavlja pa tudi pesničino naravnost na "čustveno ubranost ob predmetni realnosti" in opozarja na njihov jezikovno oblikovni pomen. V metričnem pogledu je namreč treba ugotoviti, da se klasično izročilo soneta in drugih kitičnih oblik, ki jih pesnica uporablja, povezuje z izpovedno vsebino in ustvarja homogeno celoto, ki pritegne pozornost bralca oziroma poslušalca in ga osvoji z muzikalčnostjo in zvočnostjo jezika.

S svojo preprosto in iskreno neposrednostjo ter z oblikovno dovršenostjo si je poezija Ljubke Šorli ustvarila zanimiv prostor v naši literaturi, ali kot pravi France Bernik, "ima v polifoniji pesniškega snovanja v naši književnosti, zlasti v zamejskem delu skupnega slovenskega prostora, svoje posebno in nezamenljivo mesto". Glede Benečije pa je potrebno še posebej ugotoviti, da je pesnično sodelovanje s Trinkovim koledarjem sovpadalo s časom, ko je bilo le malo stikov s Trstom in Gorico na kulturnem področju. Med temi so tudi pesniške vezi Ljubke Šorli pripomogle, da je ostala podlaga nepotrjana in zdrava za naslednje rodove.

GOSPOD ALOJZIJ OLIVO

FRANC RUPNIK

Znano je, da je bil v Benečiji leta 1866 "plebiscit", ki menda nima primera v pretekli zgodovini evropskih narodov, ker je bil izveden samo na osnovi protiavstrijske propagande in velikih obljub Italije, da bo dala Benečiji veliko večje svoboščine, kot so jih imeli pod Beneško republiko. Poleg tega ni bil v tistih dneh navzoč v Benečiji noben predstavnik avstrijske oblasti, ki je prej vladala tod petdeset let (1816-1866).

Res je, da Avstrija v tistih letih ni žela velikih simpatij, ker je Benečanom odvzela vse privilegije, ki so jih imeli prej vse od 1420. leta. In še prej pod Oglejskim patriarhatom, ko so živeli v primernem blagostanju brez posebnih obveznosti, razen varovanja državnih meja. V novi državi Italiji so videli samo naslednico stare dobre matere Beneške republike. Brezverska nastrojenost Italije ni motila ljudi in niti njih dušnih pastirjev. In prav mnogi beneški duhovniki so bili najbolj navdušeni agitatorji za Italijo. Zato so mnogi po razočaranju, ki je sledilo deset, dvajset let kasneje, metali vso krivdo na duhovnike. Vendar lahko vsak pošten človek ve, da so bili duhovniki samo glasniki, tolmači volje ljudi.

Zato ne moremo dolžiti zatajitve materinega jezika tiste duhovnike, ki so bili najbolj navdušeni italijanski patrioti, kot so bili: g. Štefan Domenis iz Tarpeča, ki je leta 1848 sodeloval celo pri obrambi Benetk, g. Jožef Blankin iz Bijač, ki

se je boril pri Sv. Martinu (1848) in je po neuspeli vstaji hranil italijansko zastavo: prof. Ivan Vogrič (Vogrig) iz Hlaste (kasneje rožaški opat in zaradi sporov s škofom izobčen); gospod Anton Podreca, dr. Droli iz Škrutovega; župnik Mihael Musig, župnik iz Špetra Slovenov (ime je bilo kmalu po 1866. spremenjeno v San Pietro al Natisone), ki je bil duša italijanskega patriotizma v župniji in okolici, predsednik narodne straže in narodnega odbora. Tudi ne moremo obsojati narodnega buditelja g. Petra Podreke, kaplana iz Ruonca, ki je spisal najprej lepo pesem v čast Italije: *"Predraga Italija, preljubi moj dom"*, čez 20 let pa spremenil nadaljevanje v: *"jaz nisem Talijanka in tudi ne bom, sem brhka Slovenka in ljubim svoj dom..."*

Podobne spreobrnitve so morali doživeti tudi mnogi drugi duhovniki, ko jih je začel celo njihov videnski nadškof tožiti leta 1904 v Vatikanu, da so šele oni vpeljali slovenski jezik v cerkev in bogoslužje pred kakimi 20 leti, da so vsi panslavisti, itd.

O tem lahko beremo v spisih mons. Angela Cracine, mons. Pasquala Gujona, Petra Podreke, mons. Ivana Trinka. Nikjer pa ni omenjen morda najbolj zagnan bojevnik za novo Italijo, duhovnik, ki je spadal pod Goriško nadškofijo, g. Alojz Olivo (don Luigi Olivo). Postal je kapetan italijanskih čet v dolini Zoldo Alto leta 1848 in kasneje ožji sodelavec samega generala Garibaldija in Salvijev tovariš.

O njem je pisal 1.4.1968 "Il messaggero del lunedì" pod naslovom: "Un valoroso sacerdote di Caporetto combatte con Salvi e Garibaldi dopo la sfortunata insurrezione del Cadore – don Luigi Olivo partecipò alle campagne del 1849 e 1859 ricevendo decorazioni sia italiane che francesi."

Naslednjega leta 1969 je izdal Renato Fioretti z Univerze v Benetkah knjižico na 41 straneh pod istim naslovom kot člankar v Messaggeru. V njej je zapisal bolj določeno, da je bil Alojz Olivo doma iz Robiča, da je študiral tudi v go-

riškem bogoslovju leta 1839 kot eksternist in da smemo sklepati (tudi brez točnih podatkov), da je bil posvečen v duhovnika okrog leta 1843 in da je prišel pastirovat leta 1847 v Bellunsko dolino v Zoldo Alto, kjer je moral pomagati svoji ovdoveli sestri, ki je morala vzdrževati tri otroke. Prej pa je služboval v Cadoli di Capo di Ponte kot kaplan, kot je sam zapisal v svojih spominih. Kraj se je imenoval Mareson, tu je bila podružna cerkev župnije Fusine. To je bil zelo reven kraj, kjer pa je imel čas, da je začel ustanavljati prve zoldanske čete za civilno zaščito na ukaz, ki je prišel iz Benetk dne 1.4.1848. Te čete so leta 1848 40 dni zadrževale 3000 avstrijskih vojakov s preprostim orožjem in strelivom, ki so ga izdelovali tudi sami; demonstrativno so naredili celo dva lesena dobro okovana topova. Ko pa so jih Avstrijci premagali in mu zaplenili celo lovsko puško, se ni mogel potolažiti. Ostal je še tam do leta 1851, potem pa je šel v Piemont, kjer je postal vojaški kaplan pri četah generala Garibaldija, pri "Alpskih lovcih", in v tej službi in bojih vztrajal vse do leta 1866, ko je dobil vsaj pet odlikovanj, italijanskih in francoskih. Čakal ga je še ognjeni krst pri Casaleu (Como), kjer je 100 garibaldincev napadlo 10.000 Avstrijcev (100 garibaldincev je zadržalo 1000 Avstrijcev), leta 1866 so odkorakali iz Codogna proti Minciu. Ko je general Garibaldi zapustil poveljstvo, je nastala iz njegovih čet Alpska brigada. Končno je sklenjeno v Krminu premirje in določene so bile državne meje. Olivova rojstna vas Robič je ostala na avstrijskih tleh. Starša sta mu umrla leta 1853-54. Sestre so se že vse poročile razen sestre Lojzke, doma je gospodaril brat Anton brez otrok. Najbrž je Alojza Olivo vse skupaj jezilo, tako da je še naprej skrbel za sestro (najbrž mlajšo sestro Angelo, rojeno 29.7.1918, poroč. Rotta) in ostal v Bellunu, kjer se je še enkrat izkazal bojevitega v neki gostilni, ko mu je nekdo pomotoma pljusnil v obraz kozarec vode, on pa mu je takoj vrnil z udarcem s palico po glavi. Ker pa je bil ta dirigent krajeвне pihalne godbe in zelo važna

oseba v kraju, mu je moral plačati 60 lit kazni in se zaradi varnosti umakniti iz kraja. Izginil je neznano kam. Njegovi telesni ostanki počivajo verjetno na kakem mirnem gorskem pokopališču. Hribi, domači in tuji, so ga vedno privlačevali. Morebiti pa bi kaj vedel o njegovem koncu kak sorodnik. Tako je, na kratko povedano, opisal Olivovo razgibano življenje Renato Fioretti iz Benetk, ki pa je morda prav zato, da bi mogli bolje razumeti tega duhovnika - vojaškega kaplana, doma iz Robiča, večkrat zapisal, da je bil pravzaprav Slovenec, visok, lep blondinec, ki mu Italijani niso popolnoma zaupali, ker je bil zanje tujec, vsaj dokler ni z dejanji dokazal svoje predanosti Italiji. Pisec predpostavlja, da je bil tudi njegov oče Ivan Krstnik Olivo Slovenec. Priimek matere Lucije Cencič (Cencig) mu ni mogel vzbujati dvoma o tem. Segel je po virih, matičnih knjigah župnije Kred, s pomočjo tolminskega tajnika dr. Avgusta Kogoja, v času odsotnosti pravega župnika v Kredu.

Zato jima ne gre zamera, da so bile te poizvedbe precej površno izvršene, in ne nam, če te stvari malo točneje dorečemo.

Pisec Renato Fioretti je ugotovil, da bi bil Alojz Olivo tretji ali četrti otrok zakoncev Ivana Olivo in Lucije Cenčič iz Robiča števil. 48. Ni se vprašal, od kod je prišel ta človek z italijanskim priimkom, pač pa ga je enostavno priključil Napoleonovi armadi, ki je zasledovala avstrijsko vojsko proti Dunaju leta 1797. Določi mu enostavno 26 let, postavi ga kot vodiča francoskih čet proti Bovški. Na svojem konju sede vodi napad na trdnjavo Kluže pri Bovcu, ko zasliši ropotanje bobnarja, ki je šel pred njim in padel po skalovju v prepad z mostu nad Koritnico. Opozori na nevarnost ostale za njim z mahanjem z lučjo: ti ga napačno razumejo, češ da jih spodbuja k napadu, zdrviijo in mnogi padejo v Koritnico, tako da je več dni nato voda metala na površje ostanke vojakov in orožja. Te zgodbe ni Renato Fioretti zvedel na kulturnem društvu v Tolmimu, pač pa v Kredu, potem ko se je nazaupljivim Krejcem

razvezal jezik. Tudi o bitki pri Briščah piše, da je bilo tam dobro utrjenih 2000 Avstrijcev. Poročilo generala Gieuja govori le o 1000 Avstrijcih in dveh trifunt-nih topovih, ki sta streljala na vso moč: precej Avstrijcev je padlo, mnogi dru-gi so bili ranjeni, ostali so se razbežali v hribe, okrog 40 vojakov in konjev pa so ujeli. Ko so Avstrijci spoznali, da so jih Francozi obkolili s strani Erbeča in Marsina, so se umaknili proti Bovcu, Francozi pa so čez Ronac prišli 23.3.1797 na Livek (okrog 3000, od teh jih je tam prenočilo okrog 600, tako piše v livški krstni knjigi). Drugi Francozi na desnem bregu Nadiže so izstrelili le nekaj topovskih krogel na utdrbo na Skali pri Robiču ter zavzeli cerkev (sv. Volarja). Fioretti piše, da so nato Francozi naredili v Kobaridu pravi pokol, francosko vojno poročilo pa pravi, da so se malo odpočili, počakali (da so jih dohitele čete iz Livka) in skupaj hiteli proti trdnjavi Kluže pri Bovcu. Prav tako ni govora v tem poročilu o avstrijski zvijači na mostu pred trdnjavo (pokvarjen most!), pač pa, da so se jim samo smejali in od časa do časa izstrelili kakšno topovsko granato. Francozi pa so splezali na skalovje (pri zgornji trdnjavi) in od tam valili kamenje in skale na spodnjo trdnjavo. Avstrijci so se branili tako, da so zažgali gozd pod njim, a ogenj se je prepočasi širil. Takrat pa so Fran-cozi napadli trdnjavo z vseh strani in vsa posadka 250 (ali 500?) mož je bila zajeta. Obravnavali so jih kot vojne ujetnike in jih niso usmrtili. Francozi pa so imeli pri tem napadu samo 4 mrtve, 4 ranjene podoficirje in 1 mrtvega in 1 ranjenega prostovoljca.

Spričo teh dveh med seboj nasprotujočih si poročil ne moremo sklepati, da je poročilo Krejcev o Olivovem vodstvu Francozov do Kluž čisto brez podla-ge. Iz raznih zapisov v čedadskem kapiteljskem arhivu vemo, da je Olivo iz Robiča pobiral desetino za kapitel po Bovškem, da je imel natančen seznam vseh koz in ovc, ki so jih tu ubogi ljudje imeli, in da so se mu smilili, tako da ni od njih strogo terjal desetine od volne, sira in jagnjet. Vsekakor pa je tudi on

prišel v Robič od drugod (iz Čedad ali Rožaca, kjer je še danes skupaj nad 12 telefonskih naročnikov s tem priimkom). Za to govori tudi dejstvo, da so se potem kar tri njegove hčere poročile v Čedad.

Iz natančnejših pregledov krstnih, poročnih in mrliških knjig župnije Kred lahko zdaj z večjo gotovostjo rečemo sledeče: Gostilničar "Pri Titu" Ivan Krstnik Olivo, Robič štev. 48 (hiša stoji ob cesti), se je rodil (nekje pri Čedadu) leta 1771. To sklepamo iz zapisa v mrliški knjigi, kjer piše, da je umrl 22.8.1853, star 82 let. Priženil se je v Robič, štev. 48, in vzel za ženo Lucijo, roj. Cencič, hčer Blaža, ki je bila rojena v Robiču 48 dne 27.11.1772 (imela je sestre Marijo in Katarino), njena starša Blaž in Marina pa sta se poročila v Kredu 9.2.1763. Blažev oče je bil Marin, Marinin pa Jožef Žuber s Kreda. Poroča Ivana Oliva in Lucije Cencič ni zabeležena, iz letnic rojstva otrok pa sklepamo na leto 1803: v zakonu se jima niso rodili le trije ali štirje otroci (tako trdi Fioretti), ampak vsaj 10. Po vrsti so to bili:

Cecilija, roj. 1804, poročena z Domenicom Piuttijem v Čedad 28.2.1824, štev. 306,

Antonina, roj. 1804 (dvojčica), poroč. v Kobarid štev. 114 z Jožefom, sinom zdravnika Haffnerja, dne 28.2.1824;

Antonina Ana, roj. 1805, poroč. s Carlom Donatisom 23.4.1824 v Čedad, štev. 308;

Terezija Lucrezia, roj. 1807, poroč. s Francescom Pascolijem v Čedad, štev. 202, dne 24.10.1836;

Alojzija, roj. 1808, ostala doma in umrla 20.1.1892.

Katarina Leonora, roj. 1809, poročena z učit. Jožefom Juhom iz Pliskovice, stanujočim v Volčah, 24.10.1836.

Gabrijel Anton, roj. 1811, poroč. 28.10.1939 na domu s Katarino Uršič iz Kobarida, štev. 72, 18 let staro; ni bilo otrok!

Roza Marija, roj. 1812, v sili krščena leta 1812, obredi dopolnjeni 12.1.1813; o tej hčerki ni nobenega zapisa ne o poroki ne o smrti.

Lovrenc Alojzij, roj. 10.8.1815, v sili krščen, v cerkvi dopolnjeni obred 17.8.1815 vpričo botrov Paola Artisanija in Ivana Galiussija, oba iz Čedad, duhovnik, vojaški kaplan.

Ana Angela, roj. 29.7.1818, poroč. z Remigijem Rotta, carinikom 28.10.1839. Ta je stanoval v Robiču in se je morda kasneje preselil v Belluno, tako da je potem don Luigi Olivo skrbel za sestro in tri otroke, ko ji je mož Remigio Rotta umrl.

Tak je bil torej čas, v katerem se je g. Alojz Olivo rodil in živel: čas konca francoske okupacije, čas velikih sprememb in homatij in revolucije leta 1848. Tak čas mu je bil od Boga dodeljen. Nimamo se čemu čuditi. Bolje je resnico spoznati in vse razumeti.

CIRIL KOSMAČ (1910-1980)

JOŽEK ŠTUCIN

Leta 2000 je minilo devetdeset let od rojstva in dvajset let od smrti pisatelja Cirila Kosmača. Kosmač je otroštvo ter mladost preživel v svoji rojstni vasi na Slapu ob Idrijci. Po mali maturi ga je italijanska oblast aretirala zaradi sodelovanja v organizaciji TIGR. Leta 1930 je pobegnil v Jugoslavijo, živel v Ljubljani kot samostojni književnik, pozneje še v Parizu in Londonu, vseskozi pa je tudi ustvarjal. Leta 1944 se je pridružil partizanom in se šele po končani drugi svetovni vojni, po petnajstih letih odsotnosti, prvič vrnil domov, v svojo dolino.

Pozneje je opravljal različne poklice, največ pa je seveda pisal. Večino svojih romanov, zgodb in novel je vsebinsko vezal na rodni kraj. Tudi junaki so praktično vsi resnični ljudje, ki jih je poznal osebno ali pa vsaj po pripovedovanju sovaščanov, in prav zato Kosmač velja za pravega apologeta krajev ob Idrijci, realističnega kronista življenja preprostih vaških ljudi. Posebno tankočutno pa je upodabljal vaške posebneže in ljudi z dna družbene lestvice. Literarna zgodovina ga tudi zaradi tega označuje kot socialnega realista. Nesmrtni so njegove umetnine, denimo zbirka novel *Sreča in kruh*, roman *Pomladni dan*, pa pretresljiva pripoved *Balada o trobenti in oblaku*. Pisal je predvsem krajše zgodbe – in v tem je bil izvrsten stilist, mogoče eden najboljših, ki so kdajkoli ustvarjali v slovenskem jeziku –, poskus velikega roma-

na *Domovina na vasi* pa se mu ni preveč posrečil in je ostal nedokončan. Najmočnejši je nedvomno v novelah, ki so pravi biser slovenske književnosti, še dodatno pa izstopajo *Sreča*, *Gosenica* (izvrstna avtobiografska 'slika' življenja v jetniški celici, ki zaporniku omogoča zgolj pogled na vejo sosednjega drevesa, opazuje pa gosenico, ki drugega za drugim žre liste, simbole svobode in življenja), *Kruh* in *Tistega lepega dne*. Mnogo Kosmačevih del je prevedenih v svetovne jezike, seveda tudi v italijanščino.

Ob praznovanju pisateljevih obletnic so učitelji in učenci Osnovne šole Dušana Muniha z Mosta na Soči izvedli projekt Kosmačeve učne poti, ki je obenem tudi pomembna turistična pridobitev v Posočju. Gre za pravo pot (z označenimi vstopi, izstopi in postanki), ki jo je pisatelj velikokrat prehodil, prične pa se pri njegovi rojstni hiši (v Bukovici) ter konča Pri znam'nu na Mostu na Soči. Vodja projekta Nevenka Janež je ob asistenci nekaterih kolegov (konzultenta sta bila Marija Sivec in Silvo Fatur z Zavoda za šolstvo Republike Slovenije), predvsem pa ob zavzetem delu učencev, ki so svoje interese združevali v različnih sekcijah, od literarne, geografsko-zgodovinske, tehnične do fotografske, oblikovala tudi publikacijo, nekakšen vodnik, s pomočjo katerega se sprehodimo po stvarni in literarni pokrajini Kosmačevega pisateljskega miljeja. Ozka dolina Idrijce naenkrat postane prostor resničnih ljudi Tantadruja, Sreče, Kadetke, Modrijana, Temnikarja ..., literarnih likov, ki jih je Kosmač opisoval z največjo ljubeznijo. Nasploh velja, da je najraje pisal o svojih najbližnjih, o ljudeh, ki jih je dobro poznal. Njegov umetniški credo je bil preprost, a nadvse učinkovit. Takole je v nekem intervjuju, beremo v knjižici, razgrnil svoj 'fikcijski domet': *Velikemu politiku je treba veliko zemlje, dobremu pisatelju je sedem kilometrov doline dovolj. Če sem tam živel do dvajsetega leta, če je to 116 hiš, če poznam vse te hiše in poznam 350 ljudi,*

popolnoma; vem, kdo se je s kom prepiral, kdo je bil v koga zaljubljen, vem, kakšne imajo kljuke na vratih, koliko imajo krav, kokoši, kakšne so tete in kakšni strici, kdo je počel to in kdo ono, in ker vem, da je vsak človek opesnitve vreden junak, potemtakem imam 350 ljudi za vse življenje popolnoma dovolj.

Pot nas pelje mimo mnogih 'slik' in 'pogledov', ki jih je Kosmač pogosto opisoval v svojih zgodbah, v knjižici pa so tudi fotografije posameznih 'znanih' hiš, zaselkov, vasi in pisateljevih sorodnikov. Vse to vizualno gradivo je domiselno opremljeno s citati iz Kosmačevih del, kar bralcu omogoči, da dobesedno stopi v njegove zgodbe, se sprehodi po istih potkah, kot so jih prehodili *kmetje in bajtarji, trgovci in obrtniki, kramarji in krošnjariji, prekupčevalci in mešetarji, hlapci in dekle, fantje in dekleta, potepuhi in skromni tatiči, izgubljene duše, berači, norčki od rojstva, ki so jim takrat rekli otroci božji, in taki, ki se jim je mešalo kasneje, pa niso bili tako nevarni, da bi jih držali za zapahi (...), ko so šli na sejem kupovat sanjske in resnične stvari.*

Knjižica je vsekakor zanimiv 'prospekt' tudi za neliterarnega popotnika, saj nam tistih nekaj kilometrov slikovite doline predstavi tudi z zgodovinskega vidika. Izvirna publikacija bo lepa dopolnitev obiska Kosmačevine, še donekdavna naseljene in s slamo krite kmečke hiše, sicer pa kulturnega spomenika v fazi urejanja. Do Kosmačeve rojstne hiše-muzeja se pride dokaj lahko, saj po dolini reke Idrijce pelje ena sama cesta. Pri vasi Slap ob Idrijci se zapeljemo čez reko in ob levem bregu naredimo še slab kilometer po ozki poti, ki vodi do domačije. Hiša je tudi sicer zanimiva, saj je stara več sto let, zasluge, da se je nespremenjena ohranila, pa gredo predvsem Kosmačevemu bratu, ki je v njej do nedavna živel in jo ni v ničemer posodabljal.

naš svet

trinkov

koledar

RAZISKOVANJE DRUŽINE IN SORODSTVA V BENEČIJI

MOJCA RAVNIK

Pri Inštitutu za slovensko narodopisje tečejo različne raziskave, ki zajemajo celotno slovensko etnično ozemlje. Treba pa je povedati, da je težko stalno spremljati vse zanimive pojave na vseh območjih. Tako v naših delovnih načrtih tehtamo med tem, kaj je najbolj zanimivo, najbolj ogroženo, najbolj pereče, najmanj preučeno, pa tudi, kaj je izvedljivo glede na čas, denar in druge obveznosti. Upoštevamo tudi, kaj delajo etnologi v muzejih in zavodih za varstvo naravne in kulturne dediščine širom Slovenije in kaj delajo muzeji in inštituti v zamejstvu na Madžarskem, v Avstriji in v Italiji, da se naše delo ne bi podvajalo, ampak čimbolj dopolnjevalo.

Pred nekaj leti smo zato začeli raziskovati družino, ki še ni bila sistematično raziskana. Raziskavo smo usmerili v vaška naselja ob robu slovenskega etničnega ozemlja, se pravi ob obeh straneh meja z Italijo, Avstrijo, Madžarsko in Hrvaško. Obmejne pokrajine smo izbrali zato, ker so prav zaradi stika s sosednjimi kulturami in narodi še posebej zanimive. V njih se srečujejo različni kulturni vplivi. Vse so bile včasih živahne kulturne regije, zaradi političnih mej v tem stoletju pa so bile dolgo odmaknjene od sveta, spremenjene v neakosne slepe rokave. Ljudje so se izseljevali, priseljevali pa le redki, zato so tisti stari prebivalci, ki so ostali, bolje kot drugod ohranjali spomine in izročilo. Vsaka obmejna pokrajina zase je zanimiva, še posebej pa se njihov pomen

pokaže, če jih primerjamo. Zato smo tudi začeli tako raziskavo, saj nismo želeli primerjati le družinskih in sorodstvenih odnosov na tej in na oni strani meje, ampak tudi posamezne pokrajine med seboj.

Na tej nalogi delam sama. Najprej sem nekaj let raziskovala v Istri, nato pa sem nekajkrat za krajši čas zbirala terensko gradivo še v Prekmurju, Porabju, v Benečiji, Reziji in Kanalski dolini. Razen v Istri sem torej povsod drugod, tudi v Benečiji, opravila doslej samo kratke terenske sondaže.

Najlepšo priložnost za dvotedensko raziskovanje v Benečiji sem dobila leta 1996, ko so me iz Narodne in študijske knjižnice povabili za mentorico etnološke skupine na Mladinski raziskovalni tabor v Mašerah. Kasneje sem večkrat prišla za kak dan ali dva, vendar me je pot vodila drugam, v vasi bližje italijansko-slovenske meje, v Gnidovico, Gorenji in Dolenji Tarbij, Pod-srednje, Oblico in Dreko, na slovenski strani meje pa na Kambreško, Močila, Lig, Britof in Čolnice.

Naj pojasnim, da obstajajo različne metode etnološkega raziskovanja, odvisne od vprašanj, ki si jih zastavljamo. Najpomembnejši vir podatkov za raziskavo o družini je teren, se pravi predvsem pogovori s pripovedovalci v različnih kulturnih okoljih, takoj za terenskimi pa so podatki iz matičnih in družinskih knjig. Sama rada najprej teren na splošno spoznam, zato začnem domačine spraševati, katere so najstarejše hiše v vasi, kje so živeli njihovi predniki, od kod izvira njihov rod.

Že ob prvih obiskih v Benečiji sem spoznala, da se vaščani radi pogovarjajo, ne samo o starih časih, pač pa tudi o današnjem življenju. Izraz zanimanja za preteklost in identiteto med Benečani so tudi izredno lepe krajevne monografije, kot na primer *Topolove*, *Hostne* in druge, ki so jih v zadnjem času napisali sami domačini. Tudi članki v *Domu* in *Novem Matajurju* o kulturnem izročilu teh krajev gotovo pri domačinih stalno vzpodbujajo to zanimanje. Vse

te objave ponujajo že kar celovito etnološko podobo Benečije. V zvezi s priimki in družinami so posebej pomembni članki gospoda Boža Zuanelle v Domu. Naj povem, da smo imeli z mladimi raziskovalci leta 1996 srečo, da nas je sprejel na svojem domu. Za etnološko skupino, ki je prejšnje dni že obiskala vrsto hiš in se s prebivalci pogovarjala o zgodovini družin, je bilo posebno doživetje z njim iskati te hiše v starih knjigah in poslušati njegova pojasnila. Govoril nam je o tolminskih puntarjih in o dezerterjih iz Avstrije, ki so se zatekli v Benečijo, o izviru in pomenu značilnih hišnih imen, o endemičnih priimkih in drugih zanimivostih.

Večina domačinov mi je že ob prvem obisku povedala kaj zanimivega o nastanku vasi, o tem, od kod so prišli predniki in kje imajo sorodnike, o zgodovini hiš, o otroštvu in življenjskih zgodbah. Nekateri priimki prevladujejo v določenih vaseh (npr. Mašera v Mašeri, Duš v vasici Duš, Jelina v Jelinah, Loščak v vasi Ložac). V pogovorih o tem, kako in kdaj so se priimki razširili v druge vasi, pridejo na dan mnoge zgodovinske in družinske podrobnosti. Tako na primer v zvezi z družinami, ki se tako pišejo, a živijo v drugih vaseh, vedo, kdaj in kateri nono je prišel za zeta in s seboj na ženin dom prinesel priimek.

Zgodbe o priimkih pripovedujejo o tem, od kod so bili ženini in neveste, kam so se poročali, obujajo spomine na stare sorodstvene vezi, tudi s kraji na drugi strani meje. Bliže ko gremo proti meji, več izvemo o porokah med kraji, ki jih je pozneje ločila meja. V vaseh pod Matajurjem so nam pripovedovali o nevestah iz okolice Kobarida in Livka, za zeta z one strani pa nismo nobenega izvedeli. Poroke v obeh smereh so bile torej v tem delu Benečije pogoste. Zdi pa se, da je bilo v vaseh bliže Kambreškemu (Gnidovica, Klinac, Tarbij, Duge, Oblica, Srednje, Podsrednje) več nevest, pa tudi zetov "z Otranskega", kot pravijo krajem na drugem bregu Idrije. Ali to pomeni, da je bilo

vsakovrstnih stikov več v tem delu kot v vaseh pod Matajurjem? Res so iz beneških vasi veliko hodili, v večjih skupinah ali posamezni, h kmetom na Kam-breško in v vasi v dolini Idrije kosit, kopat njive, delat v gozd, dekleta so grabila, čistila, pomladi sadila, kopala njive.

Bile pa so tudi selitve celih družin iz Benečije v Kobarid, Kanal, Anhovo, saj so jih pritegnila delovna mesta v zvezi z gradnjo in delovanjem obsoške železnice, v cementarni v Anhovem in drugod. Nato so se nekateri spet vrnili na beneško stran, "ko je mela prit meja."

Ljudi sem spraševala tudi o tem, kje živijo njihovi sorodniki in kje si danes mladi ljudje izbirajo partnerje. V prostorski razširjenosti sorodstva se namreč kažejo izredne spremembe. Medtem ko so prejšnje generacije imele sorodnike predvsem v lastni in v sosednjih farah (tudi v krajih, ki so danes v Sloveniji), jih imajo danes tudi v Furlaniji, severni Italiji in različnih evropskih državah in na drugih celinah.

Benečija leži na prehodu med kraji, kjer so v preteklosti obstajali različni družinski tipi. V Furlaniji so namreč koloni živeli v velikih sestavljenih družinah, v slovenskih krajih v zaledju Benečije pa takih družin, vsaj kolikor je do danes znano, ni bilo (kar pa ne velja za celotno slovensko ozemlje). Nekoliko sem že spraševala, kakšne so bile tu navade v zvezi z dedovanjem. Od njih niso bili odvisni samo tipi družin, ampak je odločitev o tem, kdo bo ostal doma in kdo naj gre od hiše, kdo deduje in koga se odplača, usodno določila tudi usode posameznikov, hiš in vasi. V družinah so se različno odločali, pač glede na gospodarski položaj, število otrok, potrebe po delovni sili itd. Nekatere družine so se delile, "so se partili", tako da so bratje dobili deleže, "parte". Drugod so dali vse enemu, navadno starejšemu, ki se je poročil in ostal doma gospodar, ostali pa so bili strici, ki so šli po svetu. Pri nekaterih pa so ostali samski strici doma in bili vključeni v bratovo razširjeno družino,

navadno kot zelo dobrodošla delovna sila. Odhajali so po svetu za zaslužkom, a se vračali v domačo hišo. Tudi ta možnost je bila, da so najstarejšemu dali eno polovico, drugo pa razdelili med ostale.

Vprašali smo, ali se je tudi kdaj zgodilo, da je ostalo skupaj pod isto streho tudi več poročenih bratov, in smo dobili odgovor: "A ušafate tako dobre neveste, da pojdejo d'accordo s suocero?" Vedo pa, da je tako bilo v Furlaniji, kjer jih je živelo tudi trideset na družini, o vsem pa je odločal gospodar.

Vasi v Benečiji so zelo močno prepletene s sorodstvenimi vezmi, tako da je težko ločiti sosedske odnose od družinskih in sorodstvenih. Izredno zanimivo bi bilo raziskati, kakšen vpliv je imelo in ga še ima sorodstvo na življenje v vasi. Je imelo pomembno vlogo v vaški skupnosti, v medsebojni pomoči, v vaških šegah in praznikih? Opazovali smo izredno zanimiv pustni obhod na pustno soboto na Gnidovici in Gorenjem Tarbiju in očitno je za obstoj te šege tudi pomembna mreža sorodnikov, ki držijo skupaj, seveda v nadaljevanju starega izročila povezane vaške skupnosti.

V tem kratkem članku je težko navesti vsa zanimiva vprašanja, ki so se odprla že pri dosedanjih skromnih začetkih raziskovanja. Nakazala sem samo približno, v kakšno smer želim skozi zgodovine družin odkrivati posebnosti načina življenja in kulture v beneških vaseh. Upam, da bo ob velikih inštitutskih obveznostih to možno tudi v čimvečji meri uresničiti.

REZIJANSKA STRAŠLJIVA POVEDKA O REVNEM TLAČANU IN BOGATEM GROFU

JANEZ DOLENC, ANA ZUZZI

Tako kot že doslej objavljeni rezijanski pravci o zlati ribici in o hudobnem mlinarju je tudi rezijansko strašljivo povedko o revnem tlačanu in o bogatem grofu prinesla iz Osojan v Reziji Marija Clemente v Žabče pri Tolminu. Tu jo je v začetku 19. stoletja pripovedovala svoji vnukinji Ani, učenki osnovne šole v Tolminu. Ana, sedaj že pokojna, jo je leta 1985 zapisala v knjižnem jeziku, ker rezijanščine ni dobro znala. Povedka govori o tem, da je bil revni kmet priča, kako je bil bogati grof po smrti kaznovan za svoje izkoriščanje tlačanov.

V starih časih je v gradu na hribu živel grof, ki je obogatel z neusmiljenim izkoriščanjem svojih podložnikov. V vaseh pod gradom so živeli revni tlačani, ki so morali dajati grofu razne dajatve in delati tlako na grofovskih njivah in travnikih. Enkrat en reven kmet ni mogel opraviti vsega tega, ker mu je zbolela živina, potem pa še žena. V tej stiski se opogumi in gre v grad k grofu. Hudo ga je skrbelo, ker je vedel, da grof ne pozna usmiljenja.

A ko tlačan pride pred grofa, doživi presenečenje. Grof je dobre volje in pri-
sluhne njegovi prošnji, naj ga zaradi bolezni pri živini in družini za letos oprosti dajatev in tlake. Grof ga takoj usliši, a mu naroči nekaj, kar se kmetu zdi nekakšna šala: "Ko umrjem in me bodo pokopali, me pridi prvo noč po pogrebu varovat na britof."

Mož se čudi, a obljubi in grof je zadovoljen.

Tako mine nekaj časa in kmeta še vedno pestijo težave. En dan pa pride v vas sporočilo, da je grof nenadoma umrl. Kmet se spomni obljube, ki jo je dal grofu, in je nekoliko v skrbeh, ker je vedel, da noč ima svojo moč. Po nasvet, kaj naj stori, se zateče k župniku. Duhovnik mu svetuje, naj se ne boji in naj le gre na britof, a naj vzame s seboj žegnano šibo in z njo zariše okrog sebe krog. Tudi on bo z mežnarjem v bližini britofa.

Ko se znoči, gre kmet h grofovemu grobu. Sede na kamen v bližini in zariše s šibo ris okrog sebe. Vse je tiho, v vasi luči počasi ugašajo. Mož začne moliti. V zvoniku bije ura deset, on moli naprej. Ko odbije ura enajst, zasliši nekaj šum za cerkvijo in je že v strahu. Ko pa se spomni, da so ljudje v bližini, mu je lažje. A ko odbije ura dvanaest, nastane za cerkvijo velik hrup, tlačana prešine groza, vendar ostane na svojem mestu s šibo v roki. Vedno bliže se sliši lajež psov, ki pridrvijo h grofovemu grobu in začno s tacami grebsti zemljo iz groba. Ko prikopljejo do truge, iz nje izlečejo grofovo truplo in ga slečejo. Potem golo truplo pahnejo v trugo, jo pokrijejo in zagrebejo. Kmet je v tej grozi nevede s šibo zavlekel grofovo obleko v svoj žegnani krog, kamor psi niso mogli. Zato zunaj kroga začno proti njemu renčati in rjoveti, da mu začno lasje vstajati od groze. Tedaj se spomni na šibo, zamahne proti pošastim in vse v trenutku izginejo.

Toda strahu še ni konec. Ko začne v zvoniku spet biti ura, se ponovno zasliši lajanje psov in pripodi se novo pasje krdelo. Planejo h gomili, izgrebejo zemljo in odpro trugo. Renče popadejo grofovo truplo in ga odvlečejo s seboj. Njihovo rjojenje je še dolgo slišati v daljavi.

Končno se vse umiri in kmet obsedi ob grofovi obleki in njegovem odprtem grobu ter potihem moli. Ko se zdani, v cerkvi zazvoni k svetemu jutru. Tedaj zle sile izgubijo svojo moč. K možu prideta župnik in mežnar. Pokaže jima

grofovo obleko in njegov odprti grob. Župnik seže v žep grofove obleke in potegne iz njega mošnjo cekinov, jo da začudenemu kmetu in pravi:

"To je tvoje plačilo za prestani strah, ki je bil pravzaprav namenjen grofovim svojcem!"

Potem vržejo grofovo obleko v odprto trugo, jo pokrijejo in zasujejo.

Tako gre kmet domov potolažen s svojo nagrado za prestani strah.

Doma se je tudi vse spremenilo na bolje, živina je ozdravela in žena prav tako. Tudi letina je bila tokrat dobra. Grofov naslednik jih ni zatiral, živeli so mirno in zadovoljno. Tako je poguba bogatega grofa bila sreča za revnega tlačana.

KATERE ROŽE USPEVAJO DANES V REZIJU?

ROBERTO DAPIT

Vse rože ne rastejo pod Kaninom. Tu in tam so tudi presajene po laških travnikih in na vrtu pevke Cirile Madotto Preščine v Guminu naberem sveže rezijanske rožice v vsakem letnem času. Eno jesensko sem izbral za koledar, da bi bralci malce vedeli, kakšno je in predvsem bilo rezijansko ustvarjanje, ki ga poimenujem "govorjenje v stihih". Razen Cirile ne poznam v Reziji nobenega drugega pevca, ki bi znal spesniti pred mano klasično rezijansko pesem, katera ponavadi ni sestavljena samo iz par verzov, ampak lahko obsega 30 ali 40 kitic. Ob pravem vzdušju Cirila izumi svoje pesmi v trenutku, če jo neka tema, oseba ali priložnost spodbuja. Ustvarila in posvetila je veliko svojih pesmi raznim osebam, predvsem prijateljem. Obdarjena s Cirilinimi pesmimi sta bila na primer Aldo Madotto in Milko Matičetov in na zadnje večkrat tudi jaz (glej verz 36 spodaj navedene pesmi). Najlepše je pa prisostvovati procesu pesnjenja, ko se navadno govorenje med nama razvija v govorenje v stihih.

Pri Cirili je še vedno prisoten zelo arhaičen način petja, ki s ponavljanjem verzov določene kitice pevcu omogoča, da se na naslednjo kitico koncentrirā in jo zgradi (takšna struktura je tu razvidna iz prve kitice pesmi). Določeni verzi že spadajo v repertoar izrazil in se vsako toliko pojavljajo, v drugih pesmih najdemo na primer *nu viš li koj mǎn ti racēt* 'in veš, kaj ti moram reči', ki funk-

cionalno velja kot vmesni element pripovedne strukture. Metrična sestava je osmerek – kot večina rezijanskih pesmi –, ki je strogo ohranjen skozi celo pesemsko zgradbo. Samo določene besede pridejo v poštev za zgradnjo verza ne samo zaradi njihove dolžine, ampak tudi zaradi melodioznosti. Pesem mora biti usklajena z vseh vidikov. Včasih lahko opazujem, kako iz neke konkretne prilike besedilno in lirično nastane pesem, ki zadovoljuje vse kriterije in zahteve klasičnega rezijanskega petja. Zelo značilna in poetična je prisotnost prispodob, ki jih Cirila uporablja. V tem smislu je naslednji verz zgleden. Tu se Cirila na Kanin ozira in se gori, simbolu Rezije, zahvaljuje, da ji je dala življenje (31-33): *Da gōra ma Ćaniñawā / da lēpo ta zahwāliwā, / ka glāwa mo si wrédilā*. Pogosto se Cirila poslovi od poslušalca s takšnimi verzi (34-35): *ka ā si na Ćaniñawā, nu glāwa ma Madótawā*, kar naj bi v bistvu pomenilo, da je Cirila rojena pod Kaninom – natančno na planini Gorinjě Brdo –, ampak tudi ponosno poudarja, da je Rezijanka. Zelo izrazito doživlja svojo rezijansko identiteto tako kot navezanost na svoje rojstne kraje. Čeprav Cirila živi "doli v Laškem" od leta 1969, ima še vedno na Koritu svojo hišo in tam obdeluje njivico krompirja in fižola.

Pesem*, ki jo tu predlagam, opisuje rezijanski prostor, kjer si pevka predstavlja, da bi šla z doma na Koritu gor na planino v Gorinjě Brdo. Novejše Ciriline pesmi pa nikoli ne opevajo neke preteklosti izven konteksta, ampak z lepimi pesniškimi podobami opisujejo istočasno preteklost in sedanjost. Poleg liričnih verzov, prek katerih pridejo do izraza vsi kraji in vrednote rezijanskega tradicionalnega življenja, nam da Cirila vedeti malo nostalgичno, da je sedaj gora Kaninova, torej Rezija, zapuščena in da je ona prisiljena hoditi po travi in rožicah, ker so se nekdane steze izgubile.

1. Ă cón sa lëpo paračât,
 ă cón sa lëpo paračât,
 lalilala jo lelele,
 ă cón sa lëpo paračât,
2. anu măn wzet to kórbico
 nu gorë s Kládjě ä măn tèt.
 ščalě sa znáö stópica,
5. ta krěj ka si prahájalä,
 da ko ä se prahájalä
 gorë s ta Kládjine gozdä
 pa rózica šängwánava,
 ka so ma soludáwala.
10. Ko bon gorë h Krniškamo,
 dăn duw na tă dăn duw na sě
 nu na brvica lësanä
 nu ti zalëni věrave,
 ka/nu rožica napīwaö.
15. Injăn wòs Béza ä măn tèt,
 ma sa na vi kucě prajtèt,
 ě mèkoj tráwä sa posěć,
 potíca so sa zúbila.
 Injăn wun Brdu ä măn tèt,
20. tu ka ě ma planínicä,
 măn tèt paštät goròfula.
 Ći cón dojtèt wòn hišice,
 da lípa ma ta hišicä,
 ziz látime zagraaná

25. anu pokrĭta ŝcandula
 nu pa na lĭpa mĭzicā.
 Da gōra ma Čanĭnawā,
 ka zābit ta na mōrawā.
 Da káku sřcě ma boľĭ,
 30. ka tĭ ti se zapuŝčanā.
 Da gōra ma Čanĭnawā,
 da lěpo ta zahwāliwā,
 ka glāwa mo si wrédilā.
 Da ā si na Čanĭnawā
 35. nu glāwa ma Madótawā.
 Si wižico ti nárdilā
 nu nĭnamo na stŭj ga dāt.

Petje je le ena izmed številnih sposobnosti in lastnosti ustne ustvarjalke, ki prenaša in širi svoje znanje izključno prek ustnega izročila. Cirila vedno trdi, da se najboljše nauči, če nekaj sliši, medtem ko ji je pisana beseda precej tuja s tega vidika. Danes v Reziji opazujemo poleg gospodarskih, socialnih in na splošno kulturnih sprememb tudi bistvene spremembe v uporabi izrazil pesništva. Govorjena beseda prepusti svoj kreativni prostor pisani besedi. Zadnja desetletja rože čedalje bolj izrazito uspevajo na listu papirja in glavna sodobna rezijanska avtorja, Silvana Paletti in Renato Quaglia, nas bosta vsak na svoj način presenetila s svojo bogato lirično produkcijo. Rezijansko "govorjenje v stihih" doživlja globoke spremembe, njegovi izrazi so pa naravni odziv na novo in nemalokrat pretresljivo podobo sveta.

* Pela Cirilla Madotto Preščina 4.10.2000 zvečer v Guminu. Kdor želi več vedeti o Cirilinih pesmih in njihovi glasbeni podobi, naj pogleda moj članek v *Traditiones* 24/1995.

REZIJANSKO, TERSKO IN NADIŠKO NAREČJE: SLOVANSKA ALI TUDI SLOVENSKA NAREČJA?

MATEJ ŠEKLI

0. Uvod

Sledeči prispevek bo na zelo poenostavljen način prikazal jezikoslovne kriterije, na osnovi katerih posamezno narečje uvrstimo v neko ožjo jezikovno skupnost, in tako s pomočjo le-teh pojasnil, zakaj rezijansko, tersko in nadiško narečje prištevamo med slovenska narečja. Seveda se že takoj na začetku zastavlja vprašanje, zakaj je sploh potrebno pisati o nečem, kar je v jezikoslovni znanosti popolnoma jasno in nesporno že vsaj od izida *Historične gramatike slovenskega jezika: VII. Dialekti* Frana Ramovša leta 1935. Odgovor nanj je treba seveda iskati v zapletenem sociolingvističnem položaju naštetih dialektov, ki sem ter tja še vedno daje povod za dvom v "slovenskost" slednjih, večkrat se namreč v zvezi z njimi govori o "slovanskih narečjih".

V članku bo zato kot izhodišče na kratko predstavljena jezikovnodružbena situacija obravnavanih narečij. Sledila bo opredelitev pojmov "slovanski" in "slovenski" ter razlaga oznake "slovenski jezik". Težišče pisanja bo za zgled v glavnih obrisih prikazalo specifično jezikovno zakonitost, na podlagi katere so se iz skupnega slovanskega prajezika izoblikovala slovenska narečja in z upoštevanjem katere le-ta lahko razmejimo od drugih slovanskih narečij, npr. od hrvaških oz. srbskih ali slovaških. Zaključek bo končno na podlagi opisanih elementov obravnavana narečja umestil v slovenski narečni mozaik.

1. Sociolingvistično ozadje "problema slovanskosti oz. slovenskosti"

Dolina Režije ter doline zgornjega Tera, zgornje Nadiže in njunih pritokov so bile podobno kot Prekmurje s Porabljem skozi zgodovino predvsem zaradi svoje obrobne lege v okviru slovenskega jezikovnega prostora od le-tega političnouppravno ločene z državno mejo (Prekmurje s Porabljem v okviru madžarske države; Režija ter Terske in Nadiške doline do 1797 pod Beneško republiko, nato razen kratke Napoleonove dobe v Avstriji, od 1866 pod Italijo). Posledično ta ozemlja niso aktivno sodelovala pri kulturnih procesih, ki so bili v teku na osrednjem Slovenskem, od leta 1500 do 1918 v okviru Habsburške monarhije (vojvodine Kranjska, Koroška in Štajerska, grofija Goriška in mesto Trst). Za osredneslovenski prostor je pomembna zlasti druga polovica 19. stoletja, ko po knjižnojezikovni neenotnosti 18. stoletja (kranjski knjižni jezik in koroška knjižna različica, prekmurski knjižni jezik in vzhodno-štajerska knjižna različica) nastane enoten slovenski knjižni jezik kot osnova za oblikovanje enotne slovenske narodne kulture in identitete.

Našteta ozemlja ostanejo torej v 2. polovici 19. stoletja zunaj slovenskega knjižnega izročila, ki se je izoblikovalo v tedanji Avstriji. Prekmurje se mu je brez Porabja pridružilo po 1. svetovni vojni s politično priključitvijo Sloveniji in z opustitvijo prekmurskega knjižnega jezika. Benečija, kjer skozi stoletja lahko sledimo stikom s središčem (*Starogorski rokopis* iz let 1492-98, pisan v nadnarečnem jezikovnem sestavu; delovanje kulturnih delavcev, kot sta bila predvsem Peter Podreka in Ivan Trinko), in Porabje so v fazi priključevanja. Režija pa ostaja od osredneslovenskega izročila ločena.

Za našeta obrobna območja je značilno sociolingvistično stanje diglosije v kombinaciji z bilingvizmom. To pomeni, da govorci slovenščine večinoma dobro obvladajo le narečno zvrst svojega maternega jezika, v danih primerih rezijansko, tersko, nadiško in prekmursko narečje. Ker jim državna šola ne

nudi izobrazbe v materinščini, si v teku šolanja pridobijo le znanje standardne zvrsti državnega jezika, v navedenih primerih italijanščine in madžarščine, ne pa tudi knjižne zvrsti svoje materinščine.

Odsotnost enotnega narodnega jezika in s tem narodne kulture, katere nosilec je le-ta, ima za posledico slabo poznavanje narodne politične, socialne in kulturne stvarnosti tako v preteklosti kot v sedanjosti. Govorec narečja v takšnih pogojih ne more izoblikovati narodne zavesti, zavesti o pripadnosti celotni narodni skupnosti, zato ostaja na stopnji lokalne zavesti, ki se ji pridružuje državljanska zavest.

Pomanjkljivo poznavanje svojega lastnega jezika in kulture ter nerazvita narodna zavest pa kaj kmalu lahko postaneta žrtev zavajanja glede jezikovnega izvora skupnosti v diglosiji in bilingvizmu. Gre za prefinjeno strategijo prikrita asimilacijske politike, ki diglosičnim govorcem najprej onemogoči izobrazbo v maternem jeziku, jih nato z zavajanjem skuša ločiti od narodnega jedra in obdržati na narečni stopnji obvladanja svojega jezika. Govorci narečne zvrsti materinščine bodo nato prej ali slej svoje narečje opustili in prešli k "prestižnejši" jezikovni zvrsti, standardni zvrsti državnega jezika.

Tudi obravnavana obrobna območja slovenskega jezikovnega prostora so bila v preteklosti žrtev opisanega zavajanja o naravi svojega jezikovnega izvora. Neke še nepresežene stereotipe pa je mogoče zaznati tudi v sedanjosti. Gre za neargumentirane populistične trditve nestrokovnih krogov, ki trdijo, da so omenjena narečja slovanskega in ne slovenskega izvora.

2.1 Pojem "slovanski"

Pridevnik "slovanski" se nanaša na Slované in se uporablja v besednih zvezah kot slovanski jeziki, slovanski narodi, slovanske kulture ali slovanska pradedovina, slovanski prajezik ipd. Gre torej za splošni pojem in izvorno opre-

deljuje eno od jezikovnih skupnosti, ki se je razvila iz indoevropskega prajezika. Slovanščino ali natančneje praslovanščino lahko potemtakem opredelimo kot skupni slovanski jezik, ki se je razvil iz indoevropščine in so ga stari Slovani govorili v slovanski pradomovini v porečjih Dnjepra, Dnjestra in Visle (današnji Ukrajina in Poljska). Razselitev slovanskih plemen proti jugu, vzhodu in zahodu od 5. stoletja po Kr. dalje je povzročila razpad jezikovne skupnosti in nastanek različnih slovanskih jezikov.

Slovanski jeziki se glede na svojo zemljepisno lego, ki je posledica razselitve slovanskih plemen iz skupne pradomovine in se odraža tudi v jezikovnih značilnostih jezikov, delijo v tri skupine: južno-, vzhodno- in zahodnoslovansko. Južnoslovanski jeziki se govorijo v jugovzhodni Evropi in mednje sodijo slovenski, hrvaški oz. srbski, makedonski in bolgarski jezik. Tudi starocerkvenoslovanski jezik, prvi slovanski knjižni jezik iz druge polovice 9. stoletja po Kr., spada v to skupino. Vzhodnoslovanski jeziki, zgodovinsko prisotni na področju vzhodne Evrope, s kolonializacijo pa razširjeni do Tihega oceana, so ruski, ukrajinski in beloruski. Med zahodnoslovanske jezike z zgodovinskim ozemljem v srednji Evropi spadajo poljski, polabski (izumrl v prvi polovici 18. stoletja), lužiškosrbski, češki in slovaški.

2.2 Pojem "slovenski"

Pridevnik "slovenski" se nanaša na Slovence in ga uporabljamo v besednih zvezah kot slovenski jezik, slovenski narod, slovenska kultura ipd. Za razliko od pojma "slovanski" je izraz "slovenski" pomensko ožji in opredeljuje le eno od slovanskih stvarnosti, in sicer tisto, ki ji je podlaga slovenski jezik. Zatorej je oznaka, da so rezijanščina, terščina in nadiščina slovanska narečja, zelo splošna in kot taka sama po sebi še nič ne pove. Podobno bi bilo, če bi rekli, da je florentinščina romansko narečje. Florentinščina je res potomka ljudske

latinščine in je zato nedvomno romansko narečje, toda če želimo biti bolj natančni, moramo reči, da je florentinščina tudi italijansko narečje, in še natančneje, da spada med toskanska narečja italijanščine. Podobno torej lahko rečemo, da so rezijanščina, terščina in nadiščina slovenska narečja, natančneje, da spadajo v primorsko narečno skupino slovenskega jezika.

3. Slovenski jezik oz. slovenska narečja

Pravkar smo za poimenovanje enega od slovanskih jezikov uporabili izraz "slovenski jezik". Če bi hoteli biti jezikoslovno bolj natančni, bi morali oznako "slovenski jezik" nadomestiti z oznako "slovenska narečja". To pa zato, ker se je skupni praslovanski jezik skozi stoletja postopoma cepil v množico narečij, ki jih lahko na podlagi jezikoslovnih meril, kot so predvsem glasoslovno merilo, pa tudi oblikoslovno, skladijsko in besedoslovno, razdelimo v večje enote, ki jih splošno razumemo kot "jezike".

Slovenska narečja se na podlagi svojega slušnega vtisa delijo na 7 narečnih skupin. To so koroška, primorska, rovtarska, gorenjska, dolenska, štajerska in panonska narečna skupina. Osmo enoto predstavljajo mešani kočevski govori. Slovensko jezikovno ozemlje tako sestavlja več kot 40 narečij in izrazitejših govorov. Današnje jezikovno stanje je torej rezultat nepretrganega jezikovnega razvoja od praslovanščine do posameznih narečij, ki se je začel po naselitvi t. i. Alpskih Slovanov na območje vzhodnih Alp, Krasa in zahodnega dela Panonske nižine. Prvi večji korak v razvoju je jezik naredil iz praslovanščine v t. i. alpsko slovanščino, ki predstavlja nov jezikovni pojav in je osnova za oblikovanje vseh današnjih slovenskih narečij. Do druge spremembe je prišlo s postopno cepitvijo alpske slovanščine v množico govorov, ki se govorijo še danes. Tudi če spada slovenski jezik po številu govorcev med najmanjše slovanske jezike, je narečno najbolj razcepljen med njimi.

3.1 Dejavniki narečne cepitve slovenskega jezika

Eden najpomembnejših dejavnikov za tako veliko število slovenskih narečij je že sama naselitev sedanjega slovenskega jezikovnega ozemlja v dveh naselitvenih valovih, mogoče celo z različnimi slovanskimi plemeni. Prvi naselitveni val je začel v novo domovino prodirati okoli leta 550 s severa, z današnjega ozemlja zahodnih slovanskih jezikov. Drugi naselitveni val pa je nova ozemlja osvajal od okoli leta 590 naprej z območja sedanjega hrvaškega oz. srbskega jezikovnega ozemlja, z jugovzhoda torej.

Upoštevanja vreden dejavnik, ki je pripomogel k cepitvi alpske slovanščine, so tudi naravne ovire, med katerimi so gotovo najpomembnejše prav velike gorske verige Pohorja, Kamniško-Savinjskih Alp, Karavank in Julijskih Alp. Nanje so se kasneje naslonile tudi politično- in cerkvenoupravne meje, ki so stoletja pogojevale stike in komuniciranje med prebivalstvom. Prav zgodovinska posestva nekdanjih prafara so namreč osnova za nastanek posameznih krajevnih govorov. Tudi močvirja in veliki gozdovi so kot objektivni dejavnik preprečevali komunikacijo.

Na narečno členitev so vplivale tudi srednjeveške kolonizacije, predvsem z nemško govorečim prebivalstvom, ki je po svoji asimilaciji v slovenskih narečjih zapustilo vidne sledi svoje prisotnosti, kot tudi stik slovenščine z neslovanskimi jeziki in narečji: nemškimi, furlanskimi, italijanskimi in madžarskimi.

Tem zunanjim ali nejezikovnim dejavnikom se na koncu pridružujejo še jezikovni zakoni, po katerih jezikovne inovacije nastanejo v središču jezikovnega ozemlja in se nato koncentrično razširjajo proti njegovemu robu (t. i. valovna teorija). Posledično imamo torej opraviti z inovativnim centrom in konservativno periferijo.

4. Praslovanski glasovni sestav

Da bi lahko razložili postopno cepljenje alpske slovanščine v posamezna slovenska narečja in govore, je potrebno najprej predstaviti glavne značilnosti le-te in same praslovanščine. Glasovni ustroj praslovanščine se da v bistvu razložiti s pomočjo dveh glasovnih zakonov praslovanskega zloga.

4.1 Zakon odprtega zloga

Kot pove že samo ime zakona, je praslovanščina poznala le odprte zloge, to je zloge, ki so se končevali na samoglasnik (**stolъ* 'stol', **onъ prositъ* 'on prosi', **kъdě jestъ ona* 'kje je ona'). To pozno praslovansko stanje je rezultat vrste glasovnih sprememb, ki so nastale na razvojni poti iz praindoevropščine do praslovanščine (odpad soglasnikov v izglasju, poenostavitev soglasniških skupin, monoftongizacija indoevropskih dvoglasnikov, nastanek nosnih samoglasnikov).

4.2 Zakon zlogovne harmonije

Ta glasovni zakon se nanaša na tesno razmerje med samoglasnikom in soglasnikom istega zloga, kaže pa se v tem, da pred prednjim samoglasnikom stoji vedno mehek ali mehčan soglasnik in obratno pred zadnjim samoglasnikom stoji vedno mehkonebnjen soglasnik. Če povzamemo, lahko rečemo, da sta tako vokal kot konzontan istega zloga tvorjena v istem delu ustne votline: prednjem ali zadnjem (**čistъ* : **kača*; **d'ědъ* : **dati*). Ta značilnost praslovanskega zloga je pogojevala nastanek novih glasov: č, ž, š iz k, g, h.

4.3 Praslovanski samoglasniški sestav

Ta je vseboval 11 samoglasnikov, od katerih jih je bilo 5 prednjih/palatalnih (*i*, *e*, *ь*, *ě*, *е*) in 6 zadnjih/velarnih (*y*, *u*, *o*, *ъ*, *a*, *ą*). Poznal je torej dva *i* (*i* in *y*) in

dva redukcijska samoglasnika (**ь** in **ѣ**), kot tudi dva nosna samoglasnika (**ę** in **ą**).

	<i>i</i>	<i>y</i>	<i>u</i>
	<i>e</i>		<i>o</i>
	<i>ь</i>		<i>ъ</i>
<i>ę</i>	<i>ě</i>		<i>a</i> <i>ą</i>

<i>*lipa, *nitъ</i>	<i>*syn, *syтъ</i>	<i>*duša, *kupъ</i>
<i>*lečъ</i>		<i>*nosъ</i>
<i>*tъstъ, *pъsъ</i>		<i>*tъ, *bъzъ</i>
<i>*pętъ</i> <i>*lěsъ</i>		<i>*mati</i> <i>*pątъ</i>

5. Zakon razvoja slovenskega vokalizma

Ena prvih sprememb praslovanščine v smeri k posameznim slovanskim jezikom, do katere je prišlo na celotnem slovanskem jezikovnem ozemlju in torej tudi v alpski slovanščini, je odprava zakona odprtega zloga. Posledica tega je bil odpad redukcijskih vokalov v šibki poziciji (**stol, *on prosit, *kdě jest ona*). Alpska slovanščina je podobno kot ostali južnoslovanski jeziki za razliko od vzhodno- in zahodnoslovanskih jezikov nato odpravila še zakon zlogovne harmonije, zaradi česar je prišlo do depalatalizacije soglasniškega si-

stema (**dědb* = **dati*). V alpski slovanščini so se nato zlili še samoglasniki, ki so bili prej v opoziciji (*y* = *i*, *b* = *ɸ*). Ta zadnja sprememba ni značilna samo za alpsko slovanščino oziroma za slovenski jezikovni prostor, ampak tudi za hrvaško oz. srbsko govorno območje.

Značilen za nadaljni neodvisen jezikovni razvoj alpske slovanščine pa je čisto nov glasovni zakon, ki je pogojeval razvoj slovenskega vokalizma. Ta zakon zadeva tesno odvisnost med naglasom in samoglasniško kakovostjo: naglašeni samoglasniki (v neznanih besednih zlogih) težijo k podaljševanju in zaradi napete izgovorjave k ožanju in odvoglašanju, nenaglašeni samoglasniki (in nekateri naglašeni samoglasniki v zadnjih besednih zlogih) se posledično krajšajo in težijo k redukciji, v skrajnih primerih do popolne redukcije, to je do izpada samoglasnika.

Ta jezikovna inovacija, značilna samo za razvoj slovenskega vokalizma, loči slovenski jezikovni prostor od hrvaškega oz. srbskega. Ta ista tendenca je hkrati odločno vplivala tudi na narečno cepitev slovenščine. Za ponazoritev tega glasovnega zakona bo v nadaljevanju prikazanih nekaj tipičnih zgledov, v katerih se kaže tendenca v razvoju naglašene in nenaglašene vokalizma.

5.1 Dolgi jat (ě:) in dolgi padajoči o (ǫ:)

Ta praslovanska glasova, prisotna v dolгих slovenskih zlogih (ki so rezultat cele vrste kolikostnih sprememb praslovanskih samoglasnikov) se v prvi fazi razvijata vzporedno. Samoglasnika *ě* (*lěs*, *sěna*, *dělam*) in *o* (*nos*, *kost*, *sto*), ki sta izvirno široka, se začeta najprej ožati in približno v 12./13. stoletju še odvoglašati. Že sama diftongizacija pa predstavlja prvo delitev slovenščine na dve narečji: na severozahodno z odrazoma *ie* (*lies*, *sienca*, *dielam*) in *uo* (*nuos*, *kuost*, *stuo*) ter na jugovzhodno z refleksoma *ei* (*leis*, *seinca*, *deilam*) in *ou* (*nous*, *koust*, *stou*).

→ **ie/uo** (*lies/nuos*) (severozahodno narečje)

ě/o

→ **ei/ou** (*leis/nous*) (jugovzhodno narečje)

Nadaljni razvoj dvoglasnikov v posameznih narečjih od 14. stoletja naprej je dal množico glasovnih razvojev glede na različne načine razvoja: monoftongizacija dvoglasnikov ali diferenciacija posameznih sestavin diftonga.

Monoftongizacije diftongov:

- **ie/uo** > **i/u**: *lis/nus* (zahodnorožanski govori, rezijansko, cerkljansko narečje);
- **ei/ou** > **e/o**: *les/nos* (npr. gorenjsko narečje, sodobni standardni jezik);
- **ou** > **u**: *nus* (npr. dolensko narečje, knjižni jezik 16. stoletja).

Diferenciacija diftongov:

- **ei/ou** > **ai/au**: *lais/naus* (npr. južnopohorsko narečje).

5.2 Polglasnik (ə)

Kot je bilo že povedano, sta se praslovanska redukcijska samoglasnika v alpski slovanščini zlila v enega: v nov slovenski polglasnik (**ь/ѣ** > **ə** : *təst*, *dən*, *məh*). Od 13./14. stoletja dalje se začne nov polglasnik v dolgih zlogih vokalizirati, postajati poln vokal. Ta pojav je pripomogel k nadaljni narečni členitvi slovenščine, k členitvi dveh osnovnih narečij v štiri narečne baze. Polglasnik se odraža kot *a* v zahodnih in južnih narečjih (*tast*, *dan*, *mah*) in kot *e* v severnih in vzhodnih narečjih (*test*, *den*, *meh*).

→ **a** (*tast*, *dan*) (zahodna in severna narečja)

ə:

→ **e** (*test*, *den*) (severna in vzhodna narečja)

5.3 Kratki samoglasniki

Kratki samoglasniki so v slovenščini lahko naglašeni ali nenaglašeni, kratko naglašeni se nahajajo samo v zadnjih besednih zlogih. Kot je bilo že rečeno, doživijo ti samoglasniki redukcijo v več različnih oblikah (t. i. moderna vokalna redukcija):

- znižanje visokih samoglasnikov:

i/u > ə > e/o (*sit* > *sət* > *set*, *kup* > *kəp* > *kop*);

- popolna redukcija visokih samoglasnikov na besednem izglasju:

i/u > ə > ø (*w hiši* > *w hišə* > *w hišø*, *mlěko* > *mlěku* > *mlěkə* > *mlěkø*);

- znižanje srednjih samoglasnikov (t. i. akanje):

e/o > a (*besěda* > *basěda*, *klobuk* > *klabuk*);

- dvig srednjih samoglasnikov (t. i. ikanje in ukanje):

e > i (*besěda* > *bisěda*),

o > u (*klobuk* > *klubuk*).

6. Jezikoslovna merila:

glasoslovno, oblikoslovno, skladenjsko, besedoslovno

Pravkar opisani glasovni zakon razvoja slovenskega vokalizma je torej tisti dejavnik, ki je v veliki meri povzročil fragmentiranje alpske slovanščine in s pomočjo katerega je mogoče razložiti glasovne sestave vseh sodobnih slovenskih narečij. Glasoslovno/fonetično merilo je torej najpomembnejše merilo jezikoslovnega opisa, s pomočjo katerega je posamezna narečja mogoče razdeliti v večje skupine, v danem primeru ugotoviti, katero od slovanskih narečij oz. narečij, ki izvirajo iz praslovanščine, ustreza glasovnih zakonom slovenskega jezikovnega ozemlja in mu torej posledično pripada ter katero je v nasprotnem primeru zunaj njega. V konkretnem jezikovnem kontinuumu pa jezikovne meje ni vedno lahko ugotoviti z absolutno gotovostjo, tudi zaradi

mešanice heterogenih glasovnih odrazov kot rezultatov različnih razvojnih zakonov (npr. narečja slovenske Istre, Bele krajine in Prlekije).

Glasoslovnim jezikovnim merilom se pridružujejo še oblikoslovni/morfološki, skladenjski/sintaktični in besedoslovni/leksikološki kriteriji. Ti so na eni strani odvisni od glasovnih sprememb, na drugi strani pa pod vplivom drugih dejavnikov, tudi zunajjezikovnih. Oblikoslovni značaj nekega jezika (sistem sklanjatev in spregatev) je na primer na eni strani odvisen od glasovnega razvoja, na drugi pa od jezikovne analogije. Poglejmo si dva zgleda iz slovenskih narečij za pravkar omenjena procesa.

V narečjih, v katerih je po glasovnem razvoju izpadel izglasni -o, so samostalniki srednjega spola v ednini prešli med samostalnike moškega spola. Pojav, ki se imenuje maskulinizacija nevter, pomeni pomembno spremembo ene od oblikoslovnih kategorij, spremembo slovničnega spola iz srednjega v moškega. Poved *mlěko je bělo* (*mlěko* je srednjega spola) se po glasovni spremembi spremeni v *mlěko je bělo* in postane tako strukturno enaka povedi *sněgo je bělo* (*sněgo* je moškega spola).

Po drugi strani so v mnogih slovenskih narečjih samostalniki srednjega spola v množini prešli med samostalnike ženskega spola, saj je med obema skupinama samostalnikov že obstajala vzporednost v dvojini. Izvorno vzporedna oblika v dvojini (*dwě hruški* = *dwě jabolki*) je vplivala, da je izvorno nevzporedna oblika v množini (*tri hruške* : *tri jabolka*) postala vzporedna (*tri hruške* = *tri jabolke*). Tu torej ne gre za glasovni razvoj, ampak za analogijo.

Skladnja (način oblikovanja povedi) in besedje sta lahko tudi pod vplivom zunanjih dejavnikov, kot na primer stik s sosednjim jezikom. Sintaksa in leksika posameznih slovenskih narečij sta bili skozi stoletja obogateni s skladenjskimi modeli in besedami stičnih jezikov, predvsem nemščine, a tudi furlanščine, italijanščine in madžarščine.

7. Mesto rezijanščine, terščine in nadiščine med slovenskimi narečji

Če se sedaj vrnemo k obravnavanim narečjem, lahko samo še enkrat in s še večjo utemeljenostjo zatrdimo, da so rezijanščina, terščina in nadiščina slovenska narečja, saj so se razvila iz alpske slovanščine na osnovi glasovnih zakonov, ki so skupni vsem slovenskim narečjem.

7.1 Rezijansko narečje

Rezijanščina, ki se govori v dolini Rezijske, se je do 14. stoletja razvijala vzporedno z ostalimi severnimi slovenskimi narečji, to je s koroškimi narečji (med katera spadajo ziljsko narečje s kranjskogorskim govorom, rožansko, obirsko, podjunsko, mežiško in remšniško narečje). Rezijanskemu narečju je bilo razvojno najbližje ziljsko narečje, ki se govori v Kanalski, spodnji Ziljski dolini in v okolici Rateč in Kranjske Gore. Po romanizaciji doline reke Bele se je rezijanščina začela razvijati skupaj s primorskimi narečji. Danes jo na osnovi slušnega vtisa uvrščamo v primorsko narečno skupino.

Na severnoslovenski izvor rezijanščine kažejo med drugim npr. refleksi za dolgi jat, dolgi padajoči *o* in dolgi polglasnik. Samoglasnika *i* in *u* za nekdanja *ě*: in *ò*: (*lis, sinca, dilan; nus, kust, stu*) sta nastala iz starejših dvoglasnikov *ie* in *uo*, značilnih za severna in zahodna slovenska narečja. Samoglasnik *e* (*test*) za nekdanji *ǣ*: pa je značilen za severna in vzhodna slovenska narečja, v rezijanščini pa se je ta *e* položajno ob *m* in *n* zožil v *i* (*din, mih*). Kot ostala slovenska narečja je tudi rezijanščino prizadela moderna vokalna redukcija (znižanje visokih samoglasnikov: *set, meš, kop, kroh*), intenziteta le-te pa je hkrati tudi vzrok za nastanek razlik med posameznimi rezijanskimi govori (ikanje in ukanje v zahodnih govorih Bile in Njive: *bisida, nistet, pitilen; klubük, kubila, mutika*; akanje oz. nespremenjeno stanje v vzhodnih govorih Osojan in Solbice: *basida, nastet, patalen; klabük, kobila, motika*).

7.2 Tersko in nadiško narečje

Terščina (ki se govori v zgornjem toku reke Tera in njegovih pritokov v Italiji ter v Breginjskem kotu v Sloveniji) in nadiščina (ki je govorjena v zgornjem toku Nadiže in njenih pritokov v Italiji ter na Livku, Ligu in njuni okolici v Sloveniji) spadata med zahodna slovenska narečja. Podobno kot rezijanščina se na osnovi slušnega vtisa uvrščata v primorsko narečno skupino, v katero spadajo še briško, kraško narečje z banjškim govorom, notranjsko, istrsko in čiško narečje. Tersko, nadiško in briško narečje tvorijo podskupino t. i. beneškoslovenskih narečij.

Na zahodnoslovenski značaj teh dveh narečij kažejo med drugim npr. odrazi za dolgi jat, dolgi padajoči *o*, ki se glasita *ie* in *uo* (*lies, sienca, dielan; nuos, kuost, stuo*) in refleks za dolgi polglasnik, ki je zastopan z *a* (*tast, dan, mah*). Tersko in nadiško narečje je kot obrobni narečji moderna vokalna redukcija manj prizadela (do nižanja kratko naglašanih visokih samoglasnikov skoraj da ni prišlo: nad. *sit, miš; kup, kruh*; popolna redukcija ponaglasnega *i*: nad. *tu ni hiš*; ikanja in ukanja praviloma ni, najti je le položajno ojevsko akanje: nad. *deleč, jesen, nesen; grazduje, klabuk, patok*).

8. Zaključek

Glavni jezikoslovni kriterij uvrščanja posameznih narečij v ožje jezikovne skupine je predvsem glasoslovni. Temu se pridružujejo še oblikoslovni, skladenjski in besedoslovni, ki so ali od njega odvisni ali pa pod vplivom drugih znotrajjezikovnih (analogija) ali zunajjezikovnih dejavnikov (vpliv stičnih jezikov). To velja seveda tudi za slovenska narečja, za katera je bil za zgled prikazan princip razvoja vokalizma. Slovenska narečja družijo med seboj dejstvo, da se je samoglasniški sestav vsakega izmed njih razvil iz alpskoslovenskega vokalizma na osnovi skupnega glasovnega zakona odvisnosti samoglasniške

kvalitete od kvantitete. Na podlagi tega merila uvrščamo rezijanščino med severna, terščino in nadiščino pa med zahodna slovenska narečja. Vsi trije dialekti se po slušnem vtisu uvrščajo v primorsko narečno skupino.

Literatura

Tine LOGAR: Pregled zgodovine slovenskega jezika. *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 1996. 331-336.

- - *Slovenska narečja*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1993.

Willem VERMEER: L'origine delle differenze locali nei sistemi vocalici del resiano. *Fondamenti per una grammatica pratica resiana*. Ur. Han Steenwijk. Padova: CLEUP, 1993.

GLEDALIŠČE - ŽIVA PRIČA JEZIKA

MARJAN BEVK

Bistvo gledališča je predstavljanje. Predstavljanje sveta skozi gledališko umetnost. Ta pa izhaja iz človekovega smisla za pretvarjanje in posnemanje, ki sta človeku prirojeni lastnosti in se odražata skozi igro. Lahko rečemo, da je igra prva človekova komunikacija s svetom in poskus njegove razlage, saj se čut zanjo, pri vsakem posamezniku sicer različno, pokaže že v najbolj zgodnji dobi v obliki otroške igre. Ta vrsta spremljanja sveta okoli sebe vodi človeka v večji ali manjši meri skozi vse življenje v obliki praznovanj, zabav, raznih družabnih iger, najrazličnejših slavnostih. Najbolj značilen in pogost primer igre so obredni običaji, ki prikazujejo človekov odnos do Boga in stvarstva nasploh. V vsakdanjem življenju pa so pustni običaji s šemljenjem, ko hoče posameznik ali skupina privzeti videz in obnašanje druge osebe, bitja ali celo poosebljenega predmeta, tisti množični pojav igre, ki zaznamuje celotne etnične skupine. Čeprav imajo vsa ta posnemanja v sebi sicer že zametke igralske ustvarjalnosti, ostajajo s stališča gledališke umetniške igre na nivoju preproste, prvinske predigre. Igra zadobi svojo umetniško odzivnost šele, ko prestopi iz te prvinskosti v področje zavestnega oblikovanja in ustvarjalnega hotenja, podana skozi artizem igralčevega podajanja.

Ne moremo mimo dejstva, da se je celotno evropsko gledališče razvilo iz antičnega gledališča stare Grčije, to pa iz obrednih iger prikazovanja mita boga vinske trte Dioniza. Izvor gledališča je torej treba iskati v religioznem obredu čaščenja bogov in božanstev, njegov učinek in namen pa v značaju kulturnega in magičnega. In prav magičnost je v gledališču izmed vseh umetnosti najbolj prisotna.

Če hočemo govoriti o kateremkoli problemu v zvezi z gledališkom, moramo začeti pri temeljnih dejstvih, na katerih sloni ves zapleteni fenomen imenovan gledališče. Prvo in neizpodbitno dejstvo je igra in igralec, drugo kolektivni karakter gledališke umetnosti. Ta kolektivnost poteka v dveh smereh: kar zadeva izvajanje kot tudi kar zadeva sprejemanje tega izvajanja: skratka, odnos igralec - gledalec in obratno. Tretji odločilni dejavnik pa je reproduktivni značaj gledališke umetnosti. Ta umetnost je namreč sama v sebi nepopolna, dobiva pa važne impulze od drugih umetnosti, ki jih združi v sebi lastno podobo skozi igro in igralca.

Temeljni igralski izrazili sta glas in gib, torej beseda v vsem pomenskem razponu in gesta v zaobjemu vsega mimičnega izraza. Tu seveda takoj naletimo na novo težavo, da je namreč glas pri igri skupen glasu pri petju, in da je gesta pri igri skupna z baletom in pantomimo. Vendar to dokazuje, kako kompleksna sta že osnovna gledališka izraza. Naše zanimanje bomo posvetili glasu, ki je z njim povezana beseda in z njo jezik nasploh. Z glasom imamo opraviti v vsakdanjem življenju, kot z občilom in sredstvom za sporazumevanje. Igralski jezik se dviga nad vsakdanji jezik zaradi karakterja odra samega, ko mora igralec govoriti glasneje, jasneje, bolj urejeno... skratka, ko mora izbirati in v neki meri deformirati navadno govorico v bolj vzvišeno področje.

Pri tem gre seveda prvenstveno za izbor besed - jezika, ki nam v primeru, ko le-ta postane igralsko izrazno sredstvo, postavlja zelo stroge in obvezujoče zakonitosti.

Beseda je namreč od vseh oblik človekove izraznosti najbolj zgovorna in jasna oblika človekove izraznosti in zaradi tega tudi najbolj komunikativna. Beseda seveda kot jezik v največji meri opredeljuje posameznikovo etnično pripadnost. Beseda ne omogoča samo vsakdanjega obveščanja in sporočanja, predvsem omogoča izmenjavo idej in misli. Ideja je beseda in beseda je misel. In, če je beseda jezik, lahko rečemo, da v jeziku mislimo, misel pa je počelo celotnega posameznikova in družbenega razvoja. Beseda in misel sta torej v človekovem razvoju prisotni in neločljivo povezani že od vsega začetka. Zanemarjanje besede in njene izraznosti (govora) sta hkrati tudi zanemarjanje misli in mišljenja, tako posameznika kot določene etnične skupine, ki jo skupni jezik opredeljuje in vzpostavlja. Zanemarjanje jezika in predvsem njegove govorne izraznosti v vsakdanjem življenju pomeni torej neustrezno miselno zavedanje lastnega obstoja in etnične identitete.

Paul Chauchard v svojem delu *Le langage et la pensée* piše: "S tem, da se otrok nauči govoriti, se nauči misliti in njegova nejasna zavest se razbistri v človekovo zavest... Vsako izobraževanje, razvijanje sposobnosti abstrakcije in razmišljanja je dejansko samo izpopolnjevanje govora, ki se mu pridružuje pisava..." Priučitev kakega tujega jezika nujno še ne pomeni tudi etničnega razmišljanja, ki ga ta jezik avtohtono vsebuje (do tega ne pride skoraj nikoli). Nezadostno poznavanje lastnega jezika pa nujno pomeni izgubo lastne misli o sebi in etnični skupini, ki jih pripadamo. Zato je ukvarjanje z vprašanji slovenskega jezika in njegovega živega govora prvenstvenega pomena za vz-

drževanje civilizacijske in kulturne ravni naroda, njegovega razvoja in obstoja. Žal pa se vse prevečkrat skrb za razvoj jezika ustavi pri vprašanju slovničnosti, sintakse, besedišča samega in njegove estetske vrednosti; vse premalokrat pa preskoči na pomensko jasnost jezikovnega izražanja, ki je predvsem v zadnjih časih z vdorom tujih govornih fraz in modelov utrl pot slovenski govorni spakodranščini. Kaj vse to pomeni in kakšno nevarnost predstavlja šele za slovenske etnične skupnosti v objemu tujih jezikovnih modelov, ki so dosti bolj agresivni od slovenskega, si je seveda težko predstavljati, a zelo lahko zaznati.

Utemeljitelj moderne lingvistike Ferdinand de Saussure strogo ločuje med jezikom, kot sistemom in med govorjeno ali živo besedo: "Jezikovne znake lahko pisava posname v ustaljene podobe, medtem ko je dejstva žive besede nemogoče posneti v vseh podrobnostih." Zapisana in slovnično pravilno umeščena beseda je skupna in razumljiva vsem (predpostavljamo, da znajo brati), živa - govorjena beseda pa v sebi združuje veliko mero individualne ali etnične posebnosti in zato zahteva veliko več kot samo naučeno besedno in slovnično znanje.

Živa govorica, posebno tista, ki nagovarja z gledališkega odra, je tista ustvarjalna sila, ki v komunikaciji z gledalci ustvarja in ohranja jezik v svoji prvinski, posamezniku ali etnični skupini samosvoji identifikaciji in prepoznavosti.

K pomanjkanju govorne kulture nedvomno pripomore tudi hiter in agresiven razvoj audiovizualne komunikacije, ki vdira tudi v šolski sistem in se odraža v pomanjkljivem pouku jezika (predvsem materinščine). Zanimivo je, da je tu materinščina najbolj na udaru - zgodi se, da učenci pravilneje in jasneje iz-

govarjajo tuje besede (angleške, italijanske) kot pa slovenske. Jasnost besede, govora in misli pa je izraz suverenosti lastnega jaza ali skupnosti, ki ji pripadamo.

Evropska kultura že stoletja v glavnem prepušča skrb za govorno podajanje literature in jezika nasploh gledališču in njegovim izvajalcem. V veliki meri ga prepušča še danes, čeprav se je s pojavom radia, filma in televizije veliko tega preneslo tudi v te medije. Vendar ostaja gledališče edini hram žive govornice. Govor, ki brez tehničnih posrednikov vstopi v gledalčeva ušesa in dušo, je slišati le z gledališkega odra. Vsa naša čustva vedno spremljajo stalne organske spremembe dihanja, krvnega obtoka in drugih organskih funkcij. Ko skozi igro obujemo te iste organske funkcije, obujemo tudi čustvene procese, ki so v življenju z njimi neločljivo povezani. Igra je torej tako odbiranje in krepitev organskih psihofizičnih resonanc človekovega doživljanja, ki ga potem po optični in akustični poti igralec prenese na gledalca, da v njem prebudi tiste psihofizične pojave, ki sprožijo gledalčevo čustveno doživljanje.

Igralca ne dojemamo samo s poslušanjem in gledanjem, marveč tako, da se v nas hkrati budijo vsi tisti organski elementi, ki te akcije in govor spremljajo in jih uravnavajo. Zato tudi govorjena beseda ne sporoča zgolj svojega pomenovalnega pomena (poimenuje stvari, občutke...), marveč in predvsem svoje miselno in čustveno ozadje. Torej ni važno samo, kaj povem, temveč in predvsem, kako povem. Kajti, če nekaj narobe povem, spremenim tudi pomen tistemu, o čemer sem govoril. V veliko primerih pa delamo jezik nejasen in s tem nerazumljiv. Če naj govorjena beseda služi svojemu namenu, mora biti za poslušalca jasna in razumljiva. Njena razumljivost pa ni odvisna samo od razločne izgovarjave, ampak od celotne smiselne in pravilne zvočne

oblikovanosti govora, od izgovarjave posameznih glasov, naglasa, melodije, intonacije, ritma in tempa govora, jakosti, do cezur in pavz.

Kot sta za pisatelje, pesnike in dramatike pomembno poznavanje slovničnih pravil, besedišča in pravilen izbor pravih besed na pravih mestih, tako je za igralca pomemben pravilen izbor pravih glasovnih znakov (govora) na pravih mestih čustvenega naboja. Besede teksta so torej samo predloge govorne umetnosti in sporočilnosti igralca - predloge žive govorice. Živa govorica je pač mnogo več kot vsota vseh besed v slovarju in vseh pravil v slovnici; je izraz in posrednik medčloveških osebnih odnosov - v živi govorici se izraža celotna človeška osebnost, miselno in čustveno. Kjer pa se razodeva celotna osebnost, se ustvarja tudi popoln osebni odnos do drugih oseb. Odnos igralca do gledalcev! In obratno! Kakor človek govori, govori cel človek, z dušo in telesom, pravimo. Celotna osebnost je zajeta v govorico žive besede; ves in cel človek se izraža in razodeva po njej. To je prazakonitost in prapodoba žive besede, človekove zvočne govorice. Najprej so bili glasovi (sicer neartikulirani), kasneje glasovne podobe, nato jih je misel povezala v besede in stavke. Igralčeva naloga je torej v teh besedah poiskati njihov prvinski glasovni impulz.

So gledališča, ki so bolj ali manj pomembna za vzdrževanje jezikovno-govorne identitete določene skupine. Beneško gledališče zagotovo sodi med tiste, ki je njihov pomen neprecenljiv in vodilni v ohranjanju zvočne podobe Beneških Slovencev. Zdi pa se, da je to gledališče doseglo stopnjo, ko se bo moralo bolj spopasti z vprašanjem usposabljanja igralcev in pridobivanja osnovnega igralskega znanja. Ni dovolj stati na odru, pomembnejše je, kako stati. In škoda bi bilo, če tega gledališče ne bi storilo, ker premore izvrstne talente. Polni in živi vsebini, ki jo Beneško gledališče premore, je treba dodati še polnejšo (pravilnejšo) živo govorico.

ODPRIMO NEZNANO POGlavJE NAREČNE POEZIJE!

MARIJA PIRJEVEC (UNIVERZA V TRSTU)

Slovenski narod, ki je svojo samostojno državo dosegel v najnovejšem času, se je dolga stoletja vzpostavljala predvsem na področju jezika in književnosti, šele od marčne revolucije dalje tudi na področju politike. Prav zaradi tega se je v zgodovinopisju pojavilo zanj ime "jezikovni narod". Slovenska književnost je zato vse do konca 19. stoletja imela v glavnem nacionalno funkcijo, usmerjeno k utrjevanju narodne samobitnosti in obrambe zoper narodovo ogroženost, predvsem nasproti germanskemu, italijanskemu in madžarskemu pritisku. Konstituiranje enotnega knjižnega jezika kot nosilca najvišje kulturnosti in hkrati pričevalca o narodovem obstoju je postala osnovna naloga slovenskih pesnikov in pisateljev, ki so se je zavedali že v dobi protestantizma. Reformatorji so ob pomoči lutrovske jezikovne misli postavili temelje organskemu knjižnemu jeziku, ki je bil oprt na živo jezikovno resničnost, to je na govorjeni jezik z njegovimi sredotežnimi in sredobežnimi težnjami vred. To dejanje, ki ga literarna zgodovina pripisuje piscu prve slovenske knjige, je bilo toliko pomembnejše, ker se je prav Trubar odločil za uporabo enotnega, vsem Slovencem razumljivega jezika, da bi se izognil narečni razcepljenosti. Medtem ko je prišlo v 17. in 18. stoletju v književnosti do odstopov od protestantske jezikovne norme in so se v knjižnih delih baročnih piscev pojavili pokrajinski tipi jezika, ki so zaobjeli predvsem obrobna področja slovenske-

ga ozemlja, je od srede 19. stoletja t. i. splošnoslovenski jezik zajel slovenski prostor skoraj v celoti. Književnost je torej postala poglavitni usmerjevalec slovenske skupne zavesti tako v etničnem kot neredko tudi v političnem smislu. Bila je nadomestilo za zgodovinsko državnost, ki je Slovenci v preteklosti niso mogli zasnovati, skratka, najvišja nacionalna institucija in avtoriteta.

Gledano iz tega zornega kota, je jasno, da je bil odnos do narečne književnosti od daljne preteklosti vse do današnjih dni v glavnem odklonilen, saj ga je spremljal strah, da se ne bi z njeno uveljavitvijo okrepile separatistične težnje, ki bi utegnile ogrožati razvojno pot knjižnega jezika in skupaj z njimi tudi enotnost slovenskega naroda. Tako se je uporabljalo narečje v književnosti iz zgodovinsko političnih razlogov le na nekaterih obrobnihih področjih slovenskega ozemlja, kjer je bila slovenščina zaradi hudega pritiska prevladujočega tujega jezika v celoti ali delno blokirana in so bili stiki tamkajšnjega prebivalstva z osrednjim prostorom oteženi ali celo pretrgani. Take pojave zasledimo še v 19. in 20. stoletju na Koroškem in v Prekmurju, kjer je bil beg v narečje posledica hude germanizacije in pomadžarjevanja. Tako se je uveljavila raba narečja v Benečiji, predvsem v pridigarski literaturi v vsem 19. stoletju in še pozneje, medtem ko so pri katekizmihi in molitvenih vzorcihi od srednjega veka do fašizma uporabljali pretežno enotno, to je knjižno slovenščino.¹ In nazadnje so uporabljali dialekt v redkih besedilih, ki so nastala v Reziji, kjer je rezijanščina prevzela vse tiste funkcije, ki jih je v Sloveniji opravljal knjižni jezik. Drugačno, a prav tako pomembno je vprašanje, kakšno je bilo stališče samih Rezijanov do lastnega govora, saj jih še danes, kot znano, velika večina zanika njegovo pripadnost slovenskemu jeziku in s tem slovenskemu narodnemu občestvu. Gre za očiten primer shizoglosije, ki se je pri prebivalcihi Rezije dejansko uresničila.²

Skratka, narečna književnost, ki je bila pri nas vedno zapostavljena, se je v slovensko govorečem prostoru pojavila predvsem na obrobni predelih, izpostavljenih posebnim zgodovinskim okoliščinam, ki niso dopuščale, da bi se njihovi prebivalci pridružili knjižnemu izročilu v osrednjeslovenskem jeziku. Seveda je šlo v glavnem za manj zahtevne objave verskega in poučnega značaja, medtem ko je bilo bolj prizadevno zasnovano umetno slovstvo, ki se je pojavilo v novejšem času, omejeno le na redke, a zanimive poskuse.

Uveljavitev narečnega leposlovja je torej v slovenskem mišljenju veljalo prej za pešanje enotne jezikovne in kulturne moči slovenskega naroda kot dokaz njegove jezikovne raznolikosti, izvirnosti in živosti. Književnost v narečju je bila – kot ugotavlja Marko Kravos – “gledana kot provincialistična skušnjava za lokalistični folklorizem ali pa proizvod prav posebnih razmer”.³ Tega negativnega predznaka pa se ni mogla otresti vse do današnjih dni. Dokazov za to je veliko in dovolj je, da pomislimo, koliko prostora namenjajo tovrstnim besedilom zgodovinski pregledi slovenske književnosti, različne antologije, šolski učbeniki in druge podobne publikacije. Narečno slovstvo je v njih z redkimi izjemami skoraj v celoti prezrto. In čeprav kaže dialektalna pesniška produkcija v zadnjih časih na nekatere zanimive pojave, je pozornost s strani kritike, stroke in publike do nje zelo pomanjkljiva, včasih tudi krivična. Vendar imamo med sodobnimi ustvarjalci v narečju dovolj zgledov, ki pričajo, da jezikovna omejenost ne pomeni nujno omejenosti v poetološko-funkcionalnem smislu. Zato je “*Ptička briegarca* briškega pesnika Ludvika Zorzuta – da navedemo naslov ene same pesniške zbirke – leta osamela v višinah prave poezije”, kot piše Pavle Merku, “in poje svoje briške pesmi skoraj brez odmeva v slovenskem prostoru”, čeprav prisluškuje avtor svoji slovenščini in jo rabi enako bogato kakor kak Župančič.⁴

Spričo neposluha in skromne občutljivosti slovenske literarne kritike in zgodovine do narečne književnosti se nam zdi umestno pritrditi besedam Marjana Breclja, ki je v uvodu v Zorzutovo zbirko zapisal: "Prav bi bilo, da bi se tudi slovenska literarna zgodovina bolj zavedala, kakšen zaklad so pesniki, ki pojejo deloma ali pretežno v narečju. Zakaj povzdigniti dialektalno govorico na raven literarnega oblikovanja je nedvomno vsaj v nekem oziru zahtevnejša naloga, ki so ji redki kos. Drugi narodi znajo in vedo to bolje ceniti. Če lahko dam tu primer iz pesnikove bližine, bom navedel italijanskega gradeškega narečnega pesnika Biagia Marina, ki mu izdajajo izbore njegovih del vse vidnejše italijanske založbe."⁵

Podobno kot Zorzutovo pa je na Slovenskem skoraj neznano pesništvo vrste drugih narečnih pesnikov od Marije Mijotove, Atilija Kralja, Giorgia Qualizze in Micheline Blasutig, da omenimo vsaj nekaj avtorjev, katerih pesmi so izšle v samostojnih izdajah. Izjemo predstavlja morda le rezijanski pesnik Renato Quaglia, dobitnik nagrade Prešernovega sklada za zbirko *Baside* leta 1985, čeprav tudi ta nenavadni Rezijan do danes ni doživel temeljitejše kritiške obravnave, ki bi jo spričo sporočilnosti in umetniške moči njegova lirika gotovo zaslužila. Kljub take-mu odnosu, ki je splošen, se je med slovenskimi kritiki tu in tam le našel kdo, ki je dvignil svoj glas v obrambo narečnega pesništva. Tako se je na primer že pred tremi desetletji zavzel za poezijo tržaške narečne pesnice Marije Mijot literarni zgodovinar in kritik Lino Legiša, ki je v zapisu o njej odločno zavrnil misel, da narečje s samoglasniškimi skraćitvami in revnim besediščem ni posebno pripravno za pesniško izražanje. "Kako bi bilo drugače mogoče – se sprašuje – da je v vrsti narodov pesnjenje v narečju toliko privlačno? Ne mislim samo na močno kajkavsko ali čakavsko skupino, ki imata že staro izročilo. Poglejmo k Italijanom, koliko pišejo pesmi v ljudskem jeziku, med drugim v svojem tržaškem"/..⁶

Med današnjimi intelektualci je v obrambo "kaznovane narečne književnosti" – kot jo označuje – zapičil svoje včasih ostro pero Pavle Merkù. V svojih študijah in esejih je skušal večkrat pojasniti razloge, ki so zavirali nastanek "dispersivnih književnosti" v narečju ali rabo slednjega močno zamejili. Merkù je kot eden redkih poznavalcev narečij slovenskega zahoda imel poleg Milka Matičetova srečno roko pri odkrivanju in opozarjanju na nekatere še neznane narečne talente: Pietra Negra, ki je pisal v terskem narečju, med Rezijani pa Renata Quaglio, Silvano Paletti, Rina Chinesaja in vrsto drugih.⁷

Po vsem povedanem lahko sklenemo, da prihaja čas, ki od nas zahteva premik na tem še ne prav živem območju stroke. Potreben je vsekakor premišljen raziskovalni poseg v sodobno slovensko narečno pesništvo kot na integralni del naše poezije. Vsekakor drži, kar je zapisal veliki poznavalec narečne poezije v Italiji Franco Brevini v svoji monografiji s pomenljivim naslovom *Le parole perdute* (Izgubljene besede): "Raziskovalec, ki se bo lotil preučevanja narečne poezije, se bo znašel pred potopljenim kontinentom. Gre za pravo literaturo, samo poredkoma registrirano v priročnikih."⁸

Opombe

1. P. Merkù, *Poslušam*, ZTT, Trst, 1983, str. 79.
2. Isti, *Enkratnost Rezije*, Jezik in slovstvo, št. 4, 1985/86, str. 103, 104.
3. R. Quaglia, *Baside*, ZTT/EST, Trst, 1985, str. 76.
4. P. Merkù, *Poslušam*, n. d., str. 79.
5. L. Zorzut, *Ptička briegarca*, Mohorjeva družba v Celju, Nova Gorica 1974, str. 18.
6. Lino Legiša, *Zapis ob drugi izdaji pesmi Marije Mijotove*, Prostor in čas, 1970, str. 314.
7. Prim.: P. Merkù, *Kaznovana narečna književnost*, v: *Poslušam*, ZTT, Trst, 1983, str. 78-84. Isti, *Il dialetto del Torre e i versi di Uidji Skurjan (Pietro Negro)*, La Battana, 1982, str. 59-63.
8. M. Matičetov, *Poesia d'autore nel dialetto sloveno della Resia*, La Battana, 1982, str. 115-128.
9. F. Brevini, *Le parole perdute*, Einaudi, Torino, 1992, str. 3.

Literatura

B. Paternu, *Obdobja in slogi v slovenski književnosti*, Ljubljana, 1989, str. 7-26.

Isti, *Jezikovna misel v slovenski književnosti*, v: *Od ekspresionizma do postmoderne*, Ljubljana, 1999, str.219-240.

B. Pogorelec, *Slovenski knjižni jezik v Beneški Sloveniji*, v: *Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji*, Špeter Slovenov - Trst, 1978, str. 93-114.

P. Merkù, *Slovenski rokopisi Beneške Slovenije v preteklih stoletjih*, prav tam, str. 81-91.

Isti, *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji - Le tradizioni popolari degli Sloveni in Italia*, Trst - Trieste, 1976, str. 5-472.

Isti, *Poslušam*, Trst, 1983.

F. Brevini, *Le parole perdute*, Torino, 1992

DVOJEZIČNA ŠOLA? SÌ, GRAZIE (da, hvala)

Sproščeno izražena mnenja nekega očeta

ENOS COSTANTINI

Pustite me z De Cortijevimi!

Bilo je daljnega leta 1988 in moja družina, ki je takrat štela tri člane, se je utaborila v hiši, v kateri so zidarji podjetja De Corti zaključevali z deli.

Kolega Maurizio Namor me je opozoril na dejstvo, da delujeta v Špetru dvojezična šola in vrtec. Niti za trenutek nisem okleval, to je bila prava sreča, mana za mojo štiriletno hčerko Dario, ki pa ni hotela nič slišati o tem, da mora v vrtec.

Trapa neumna: nič je ni brigalo dejstvo, da je vrtec dvojezičen, lahko bi bil tudi tri, štiri ali petjezičen, v vrtec ni hotela in pika.

Vsako jutro je bil doma pravi škandal, jok, cmerjenje, potoki solz; če smo jo prijeli, se nam je kot mala kača izmuznila iz rok, poskušala je z izsiljevanjem (s tem je začela že na večer, tako da nam je bilo mehkim staršem kar težko pri srcu); v zameno za to, da bi ostala doma, je ponujala vse mogoče (v stilu arabskega suka), sorodnikom in prijateljem se je kazala kot prava mučenka, pa še nono (in to kakšno!) je imela na svoji strani.

Vsako jutro je bil to pravi kidnapping. Kaj pa si bodo mislili sosedje, ki slišijo dekletce, ki na vse grlo kriči: "Pustite me z De Cortijevimi!!!!" (naj vas spomnim, da so to bili zidarji).

De Cortijevi, ki so vsako jutro bili zelo zgodnji, poleg tega pa še vsi družinski

očetje, bi skoraj še sami zajokali, ob tem pa so nas grdo pogledovali, skoraj tako kot nona (v resnici so bili njeni pogledi bolj morilski).

Tudi noni namreč ni nič pomenilo to, če je vrtec enojezičen, dvojezičen ali petjezičen, zanjo je bil to brlog razbojnikov, tatov, goljufov, malopridnežev, klavcev, izpriencev.

Če sem ji rekel "peljem punčko v vrtec", je zanjo to pomenilo, da jo bom vr-gel v najgloblji pekel (na srečo nona ni živela z nami). Z nami ni več sprego-vorila besede, če pa je, nam je grozila z izobčenjem, še pomisliti si ne upam na to, kaj bi se zgodilo, če bi imela puško in znala vsaj malo pociljati z njo...

Skratka vsako jutro ista pesem: "Pustite me z De Cortijevimi!"

Dekletce ni bilo težko, je pa bilo polno energije; treba jo je bilo dvigniti, jo po-staviti v avto in jo peljati v dvojezični vrtec.

Fabrizio

To je trajalo nekaj mesecev, potem se je vživela v okolje. Začela nam je pri-povedovati o sošolcih, še posebej o Fabriziju, ki ji je najbrž bil simpatičen. Ali pa sta si bila v čem podobna.

In res, ko sem jo nekega dne prišel iskat nekoliko pozneje kot navadno, sta skupaj s Fabrizijem sedela v jedilnici. Z negotovostjo sta pogledovala malico, ki so jo drugi otroci že zdavnaj pojedli.

Fabrizio, tako majhen, z očali na nosku, in Daria, palček z velikimi očmi in ko-drastimi lasmi.

O Bog, kakšna nežnost pred tisto rezino kruha namazano z marmelado, ki je nikakor nista mogla pojesti v tistem hrupu, kričanju in vreščanju sošolcev, ki so se igrali.

Toda Fabrizio je prav gotovo bil tudi zelo duhovit, saj mi je Daria pripovedo-vala o njegovih duhovitostih. Skratka: vživela se je. Ohranjala je le značilnost,

ki jo je kuharica Albina označila z besedami: "Daria è lunga a mangiare (Daria zelo počasi je)!"

Kuharica Albina

Mitična kuharica Albina! Daria je vedno pripovedovala o njej, sam pa sem jo videval, kako je vodila delo v kuhinji. In kuhala je dobro. To sem imel možnost preveriti sam ob raznih prilikah, kot so sestanki, praznovanja, srečanja. Ah, tiste dobre pizze! Poleg tega pa je bila Albina tudi vedno nasmejana. Mojo hčerko je pozdravljala z nasmehom na ustnicah in z besedami, ki jih otroci potrebujejo in ki jih starši večkrat ne poznajo.

Pomislite, da se je smehljala celo meni, ki nisem tip človeka, ki bi pri ljudeh sprožal take reakcije!

Zakaj dvojezična šola?

Kakšno neumno vprašanje. Dvomim, da ima človek, ki ga postavi kaj pameti v glavi. Do kraja sem prepričan, da bi morale biti vse šole na svetu vsaj dvojezične. Sploh pa v obmejnem prostoru, kjer poteka meja med dvema jezikoma. Poleg tega ne gre tu samo za jezikovno mejo kot na primer med italijanščino in francoščino, francoščino in španščino, nizozemščino in nemščino. Tu gre za srečanje-stik dveh svetov in ne le za stik med romansko in slovansko jezikovno skupino.

Presneto, kdor v takem prostoru zavrača dvojezičnost, je prav gotovo cretinokreten, tepec-deficiente, bedak-mentecatto (*kar zapišite te besede tudi v italijanščini*). Se sploh zavedate, kaj pomeni odvzeti nekemu bitju možnost poznavanja slovenščine? Slabše je, kot če bi mu odrezali roko, veliko slabše.

Oropate ga za svet, ki je poln neskončnih možnosti, priložnosti, sposobnosti

(na področju kulture, dela, zabave, spoznavanja, občutljivosti, umske odprtosti, potovanj...).

Menim, da bi morala vsaka država vsaj v 50-kilometrskem obmejnem pasu ustanoviti dvojezične šole. Neobvezne? Kje pa, obvezne seveda! Že zaradi dobrososedskih odnosov, pa tudi zaradi gospodarstva: trgovska izmenjava namreč že od pamtiveka poteka predvsem med sosedi. In če poznaš sosedov jezik, je tudi izmenjava lažja.

Toda pogledjmo tudi na koristi, ki jih ima pri tem posameznik: kdor pozna dva jezika, je sicer še vedno sestavljen iz enega skeleta in iz ene misične mase, a v resnici sta to dve osebi, ki vsebujeta v svojih neuronih dva svetova, dve kulturi, dva registra, preko katerih shranjata ideje, pojme, misli in mogoče tudi možnost dveh različnih pogledov na življenje.

In če še vedno ne verjamete, da se v dvojezičnem človeku skrivata dve osebi, pomislite na glasbenika: ali nima več možnosti - koristi, če zna igrati na več glasbil?

Izvedenci trdijo, da poznavanje jezikov pomaga razvoju določenih predelov možganov, prav tako kot glasba.

Sam nisem izvedenec in menim, da če kdo pride na svet kot kreten, kreten tudi ostane, pa čeprav pozna dva jezika. Toda to bo dvojezičen kreten in to v življenju vedno pomaga (še posebej to potrebujejo kreteni).

Kako, a svojo hčer pošiljaš, da se uči "lo slavo"?

Z začudenjem v očeh, neprikritim presenečenjem in z namrščenim, obtožujočim izrazom na obrazu mi marsikdo naredi to opazko. In to kljub vprašaju ni vprašanje, temveč očitek. Ne, opazka ni prišla s strani moje matere, kot bi si kdo mislil, saj ji je "lo slavo" deveta briga; na dvojezično šolo je bila jezna le zato, ker ji je ta odvezla ljubljeno vnukinjo.

Očitek je name priletel s strani nekaterih beneških ljudi, ki narečje govorijo že od rojstva in ki so ta "slavo" (slovensko narečje) sesali iz materinih prsi.

Tako sem bil prisiljen v to, da nekaj poizvem o polpretekli zgodovini teh dolin. Kakšna žalost in malodušje! Hudobijo lahko še razumem, ne morem pa razumeti neumnosti.

Razumem fašiste, ali bolje ne razumem jih, v kolikor so fašisti. Niso ne na desni ne na levi, fašisti so in pika. Toda ostali?

Kdor ima klavir in ga s sekuro razbije zato, da bi svoj lasten sin ne igral nanj, je kreten.

Pa mi dokažite, da to ni res. Kaj pa tisti, ki odzame lastnemu ljudstvu, lastnim otrokom poznavanje materinščine?

Moj beneški sogovorec se je nad tem zgrozil, ko sem mu odgovoril: "Lo slavo seveda, toda zelo si želim, da bi se moji otroci naučili vašega narečja (to čutim kot intimno dolžnost do te zemlje, čeprav je bila to v zgornjem primeru provokacija)!"

Predvidljiv odgovor se je glasil: "Pa saj narečje ničemur ne služi! Kvečjemu zato, da se v gostilni pogovarjaš s pijanci." Toda ista kategorija ljudi je potem fanatično zagovarjala stališče, da naj se v primeru dvojezičnosti poučuje narečje in ne knjižne slovenščine.

Narečje in pika

Včasih mi je ušlo, da sem mojim študentom, ki so prihajali iz Nediških dolin, rekel:

"Vi, ki govorite slovensko..."

Sami temni in užaljeni obrazi.

"Govorimo narečje!"

"Že dobro, a to je slovensko narečje"

"Ne, to je dialekt."

"Buteć (s študenti se pogovarjam odkrito, brez izmikanja), pa ja ni to arabsko narečje."

"To je dialekt in pika."

Nismo še tako na slabem!

Študentu iz Podbonesca:

"Kako se temu reče v slovenščini?"

"V slovenščini? Zakaj v slovenščini? Zakaj to sprašujete prav mene?"

"A nisi iz Podbonesca?"

"Ja, a smo na tej strani meje, nismo še tako na slabem, veste!"

V istem razredu mi je študent s Krasa v slovenščini poimenoval vse dele kravjega trupa (poučujem namreč zootehniko), ne da bi trenil z očesom.

Spomenik

Ustanoviteljem dvojezične šole bi bilo treba postaviti spomenik, dejstvo pa je, da so spomeniki grdi, žalostni, mračni, gradijo se umrlim, šolarji vanje pridijo z usti, psi na njih označujejo svoj teritorij, turisti pa posedajo na njih, pijejo kokakolo in seveda pri tem rigajo... Skratka, niso v modi. Predlagam, da ustanoviteljem podarimo pletenko vina, tistim pa, ki so abstinenti, pršut San Daniele. Neke vrste priznanja pa le morajo biti deležni.

Nisem ne "slavo" ne "slavofilo"

Kar nekaterim mojim sogovornikom iz Benečije ni šlo v račun, je bilo to, da sem jaz, ki s t.i. slavi nimam nobene povezave, poslal svojo hčerko v dvojezično šolo.

"Kako, mi pošiljamo naše otroke v italijansko šolo, ker so nam nekateri rekli,

da se morajo učiti italijanščine, ti pa, ki pri tem nič nimaš, pošiljaš svojo hčerko, da se uči slovenščine."

Besede "ti, ki pri tem nič nimaš" so pomenile, da so si problem le zastavili in da so mogoče tudi v njih obstajala določena nasprotja. Toda ni jim lahko do-povedati, da so butasti oni in ne jaz.

Po drugi strani pa se je našel tudi kakšen Furlan, ki je prikrito hotel utišati mojo pretirano strast do Slovencev. Za nobeno ceno ne! Če bi v Kobaridu živel pleme Tunguzov in bi v Kravarju govorili tunguško narečje, bi svojo hčerko z veseljem poslal v šolo, kjer bi poučevali tunguški jezik, da bi se ga naučila (ne glede na to, če bi bil to knjižni ali narečni tunguški jezik). Ste končno razumeli?

Zame je slovenski narod tak kot vsi drugi narodi, tudi med Slovenci so sle-parji, ničvredneži, davčni utajevalci, podle tašče, prostitutke, lenuhi, državni uslužbenci, politični izprienci, lahkovrneži, birokrati. Prav tako kot med Fur-lani. Med drugim bi, če bi govoril o slovenski politiki, bil do nje precej kritičen, a uredniki Trinkovega koledarja so mi rekli, da bo o tem tekla bese-da kdaj drugič.

Povedal vam bom pa, da so mi ob nakupu na ljubljanskem trgu navili ceno in me skušali ogoljufati (saj itak ti Italijani nič ne razumejo). Toda ob meni je bila učiteljica Mija, ki jih je tako pošteno oštela, da bi se jaz na njihovem mestu od sramu vdrl v zemljo. No, končalo se je tako, da so izpod pulta potegnili stek-lenico in vsakemu ponudili kozarček domačega žganja.

Sclavàt

Slišal sem že veliko Benečanov, ki so se pritoževali nad dejstvom, da jih Fur-lani nazivajo z zaničljivim izrazom *sclavàt*. Očitno je, da lahko taka žaljivka pride le iz ust razvpitih kretenov. Dovolite mi pripombo, s katero pa sploh

nočem opravičiti kretenov: menim, da ti zaničljivi izrazi spadajo v ta običajen okvir medsebojnega poimenovanja sosednjih ljudstev in celo sosednjih vasi. V krajih, kjer jaz živim, označujejo prebivalce sosednjih vasi s smešnimi pridevniki in vzdevki in večkrat se zgodi, da so ti veliko hujši od vzdevka *sclavât*. Zdi se mi sicer, da je ta izraz, ki daje slabšalen prizvok imenu nekega naroda, v rabi le na Čedadskem in pa med ljudmi najslabšega socialnega sloja.

Mogoče vas bo to potolažilo: ko sem kot otrok hodil na počitnice k nonotom v Spodnjo Furlanijo, so mi vrstniki pravili *ciargnelât* (tvori se na isti način kot slabšalnica *sclavât*), z obremenilno okoliščino, da se mi še sanjalo ni, kje leži Karnija.

In ko sem šel z mamo na počitnice v Gradež (en sam dolgčas in potrata denarja), so mi otroci iz Gradeža pravili *furlanato* (z običajnim načinom tvorjenja slabšalnice) z obremenilno okoliščino, da so skušali nas *furlanate*, vsem pravilom o dobrem ravnanju s turisti v brk, tudi prebunkati (seveda le v primeru, ko so bili oni številnejši). Ah, ti ljudje, ki živijo ob morju!

Če se motim, me popravite, toda mislim, da ti nič kaj prijazni vzdevki krožijo tudi po beneških vaseh, zato da se z njimi nekako "klasificira" prebivalce sosednjih vasi, in domnevam, da obstaja tudi kakšna zgodbica ali dovtip, v katerem Furlani izpadejo klavarno. Čudil bi se, če bi temu ne bilo tako.

Ko ravno govorim o dovtipih: odkar živim v Čedadu, sem na račun tako imenovanih slavov slišal samo eno. To je tista, ki je že do kraja oguljena in se po čedadsko glasi:

- "*Eria int a marcjât (je bilo kaj ljudi na trgu)?*"

- "*Pôcja int, tancj sclâfs (malo ljudi, a dosti Slovencev)!*"

Če pomislim na vse dovtipe, ki sem jih v Piemontu slišal na račun prebivalcev Cunea, je zgornji res nedolžen. In zagotavljam vam, da so v Piemontu celo izdali cele knjige neokusnih dovtipov o prebivalcih Cunea. Primera o Piemontu ne navajam iz golega naključja.

Pogrom

Prebivalci Piemonta so večkrat prirejali prave pogrome proti prebivalcem gorskih vasi (ne pričakujte si, da boste kdaj kaj prebrali o tem v zgodovinskih knjigah). In to z izgovorom, da so to protestanti. V Furlaniji-Julijski krajini se ni nikoli zgodilo, da bi oboroženi lopovi vdrl v Nediške doline, pobijali ljudi in požigali vasi. In vendar bi se izgovor lahko dobil: to so pač slavi (ljudi so že pobijali iz še neumnejših razlogov).

Če se to ni zgodilo, ni zaradi tega, ker naj bi bili Furlani posebno dobri ali posebno neumni. Do tega ni prišlo, ker ne bi vladajoči sloji imeli od tega nobene koristi ali pa ker niso imeli potrebe po tem, da javno mnenje preusmerijo z drugih problemov.

Odložite orožje in se ljubite!

Skratka, dobro nam je šlo. Predvsem če pomislim na prave bitke, do katerih je prihajalo med prebivalci majhnih gorskih vasi (govorim o krajih, v katerih sem živel) za oblast nad pašniki: uporabljali so gorjače, vile, kamne, a tudi arkebuzе. Opravljali so prave pohode, zato da so kradli živino in zažigali poslopja. Prišlo je tudi do smrtnih žrtev. Zagotavljam vam, da še danes dekletu iz vasi A niti na pamet ne pride, da bi se poročila s fantom iz vasi B (v razdalji 3 kilometrov). To ji onemogoča stoletno medsebojno zaničevanje, ki ga je dobila v zapuščino. Z razliko od tega pa se mi zdi, da so mešane poroke med t.i. "Slavi" in Furlani dokaj pogoste in to je zelo lepo.

Večvrednostni kompleks

Nisem strokovnjak v psihologiji ljudstev, ne vem niti, če ta veda sploh obstaja. Obstaja pa dejstvo, ki ga vsak z lahkoto opazi pri Furlanih: večvrednostni kompleks v odnosu do Slovenije (in torej tudi do Slovencev). Ta se pre-

tvori v neke vrste omaloževanje vsega tistega, kar je slovensko, v prepričanju, da "tisti tam čez mejo" ne bodo nikoli naredili nič dobrega, da je vsaka stvar, izdelana v Sloveniji, vsekakor slabše kakovosti od tiste, ki jo izdelajo v Italiji, itn.

Če te ljudi vprašamo po konkretnem primeru, ga seveda niso sposobni nakažati. Po mojem imajo ljudstva, oziroma tisti del kretenov, ki jih vsako ljudstvo ima v svoji sredi, potrebo po tem, da nekoga označi za manjvrednega, ker da se mu slabše godi ali ker da je manj sposoben.

In Furlani imajo pri roki Slovence.

Če nimam prav, me popravite, a zdi se mi, da tudi kakšen Slovenec v Italiji spada v to skupino kretenov, s tem da goji svoje večvrednostne komplekse na račun... Slovencev iz Slovenije.

In spet moram biti dvojezične šole vesel. Njena zasluga je, če gre moja hčerka Daria vsako leto v Slovenijo in spoznava vsakdanje življenje bližnje republike. Nikoli se nisem z njo pogovarjal o zgoraj omenjenem problemu (Furlani se že na splošno težko pogovarjamo, sploh pa z lastnimi otroki), toda opazil sem, da ko kdo klati neumnosti na račun Slovenije, pa četudi je ni nikoli obiskal, Daria izgubi svoj običajni self control in skozi ortodontski aparat, ki ga nosi, uhajajo besede, ki jih tu ne morem ponoviti (vem, da ste polnoletni, a rekli so mi, da je prevajalka zelo krhka gospodična).

Naj živi Italija(nščina)!

Kar je, je, fantje: italijanščino imate in si jo pač morate obdržati. Izkoristite to, kar vam lahko nudi in to ni malo: nogometne tekme (opij za ljudstvo), televizijo (heroin), a tudi veliko odprtost do italijanskega polotoka (no, saj vin, kot sta Barolo ali Brunello di Montalcino, in pa mortadele ali bivolje mozzarelle ne proizvajajo v Ljubljani) in do vsega romanskega sveta: kdor zna italijanščino,

se lahko sporazumeva tudi z Argentincem v Patagoniji. Pomanjkljivost, ki je ne gre spregledati, je le v tem, da šolanje poteka *izključno* v italijanščini.

Kdor zna slovenščino, se brez večjih težav sporazumeva z ljudstvi vse do Vladivostoka. In kdor zna italijanščino in slovenščino, se lahko sporazume z ljudstvi, ki živijo od Patagonije do Vladivostoka. To pa je kar precej.

Stičišče

Kaj so Nediške doline? Trenutno je to razljuden hribovit svet, prav tako kot karnijske, piemontske doline in doline na Apeninu. Kaj lahko postanejo? Stičišče med vzhodom in zahodom. Stičišče, spleteno iz kulture in trgovanja (to sta pojma, ki se zelo dobro skladata).

Kako? To je pa že drugo vprašanje. Veliko je odvisno od politikov in krajevnih uprav, ki bi o tem morali razmišljati obširneje. Tu je možnosti veliko in Topologovo naj bo (mora biti) le prva točka tega stičišča.

Nič pa ne bo mogoče narediti brez dvojezičnosti, in kdor je ustanovil dvojezično šolo, je svojo dolžnost do bodočih rodov že opravil. Sedaj so na vrsti drugi, ki naj omogočijo, da se možnosti, ki jih ponuja dvojezičnost, čim bolje izkoristijo.

Dvorišče in vas

Do tu sem govoril o jeziku (pri tem mislim tudi na kulturo) in o prednostih, ki jih prinaša dvojezičnost, in podčrtal bi rad, da je poznavanje sosedovega jezika vedno odlična vizitka, ki pripomore k miru med ljudstvi, ki prinaša vzajemne obojestranske koristi in skratka, toliko je teh prednosti, da mi že pohaja sapa.

Obstaja pa tudi aspekt, ki ga nisem slutil: izštevanka, pesmice, pravljice. Ne bodite tako presenečeni: vsebine in napevi, ki jih pogosto spremljajo, so

enaki tistim, ki sem jih kot otrok poslušal v furlanskih vaseh. To je tisto, kar sta dve kmečki družbi, ki sta si poleg vsega tudi zelo podobni, ponujali tistemu, ki je šele vstopal v življenje. Z velikim veseljem sem jih ponovno poslušal, tudi če v jeziku, ki ni moj (je pa že neke vrste "družinski" jezik). In s presenečenjem sem ugotovil, kako trdne so vezi, ki jih dvojezična šola spleta in ohranja s preteklostjo in teritorijem.

Pravijo, da furlanščina, slovenščina, narečje, niso za nobeno rabo; le angleščina je važna.

A si predstavljate ljudi, ki poznajo samo angleščino v stilu new economy in niso nikoli slišali izštevanke v furlanščini ali po naše? Take, ki niso nikoli poslušali pravljic, zgodbic o živalih, slišali ene izmed pripovedk, ki jih pripoveduje Giovanni: Veliki brat bo vse te ljudi z enim samim zalogajem požrl.

Veste, kaj manjka današnjim otrokom? Manjka jim dvorišče, polno živali in vrstnikov, manjkajo jim skrbne none in ustrezljive tete, sosedge, s katerimi se kregaš in jim potem pomagaš, ko potrebujejo pomoč; to je tisti svet, v katerem smo se mi učili živeti in, oprostite mi učeno besedo, učili smo se življenjske etike.

Manjka "vaška dimenzija" (tudi če živimo na vasi), to je tista, v kateri se ljudje med sabo pozdravljajo, si pripovedujejo zgodbe, posredujejo novice, eden drugega opravljajo, manjka torej vas, ki je ponujala zglede, ki jih je bilo vredno posnemati, in take, ki jih posnemati ni bilo vredno, z vsakdanostjo, ki je bila vpeta v cikel življenja.

No, jaz sem se o nečem prepričal: dvojezična šola je bila "dvorišče" mojih otrok. In Nediške doline so bile "njihova vas". V teh časih to ni malo, rekel bi, da je to razkošje, ki si ga malokdo lahko privošči.

Predstave

Pravijo jim predstave, toda zame so tiste, ki jih prireja dvojezična šola, prave gledališke pièces. Za učiteljice je bilo to pravo garaško delo.

Dobre vsebine in kostumi so bili kdaj vredni Oskarja.

Saj ni treba, da me sedaj podvržete psihološki analizi, ker sem pogledoval učiteljico v mini krilu, ki je pela na odru: to nič ne jemlje moji podobi dobrega družinskega očeta.

Pa še nekaj sem odkril: moja hčerka Daria je pokazala igralske sposobnosti, o katerih ne bi nikoli slutil, da jih lahko ima član moje družine, ki jo sestavlja-mo zaprti in molčeči ljudje. Naj povem, da je svojo najboljšo vlogo odigrala, ko je igrala ravnateljico, mitično Živo Gruden (niso samo kuharice mitične).

Nekateri so si od ploskanja odrgnili kožo na dlaneh.

Naj povem, da sem pri tem, kot oče, doživel kar tesnobne trenutke. Že nekaj dni sem slišal čudne glasove, ki so prihajali iz Darjine spalnice. Sprva človek ne zahteva pojasnil: če se hčerki meša v glavi, je pač potrebna previdnost! Nato vidim Dario, ki se postavi pred ogledalo in oddaja glasove, kot jih lahko slišiš le v savani sredi noči (poznam jih, ker sem opravljal civilno službo na severovzhodnem delu Kenije).

S strahom in zaskrbljenostjo vprašam:

"Se mogoče v šoli učite, kako se oglašajo živali?"

"Ne, pripravljam se na predstavo."

"A tako! Katero vlogo pa igraš?"

"Ravnateljico."

Očetov ponos

Antipatični so mi tisti, ki vodijo pse na sprehod. Po mojem imajo psihološko hibo. Pa še neomikani so.

Nekega večera sem pohajkoval s svojo hčerko Dario po Čedadu (to je tista, ki je obiskovala dvojezično šolo, mislim, da je to sedaj že vsem jasno).

Mimo naju gre nališpan gospod s psom na konopcu, tudi pes je bil ves nališpan. Z nasprotne smeri pride tip, vijoličastordeč v obraz, neobrit in še malo ne nališpan. Postavi se pred nališpanega gospoda z nališpanim psom in ji-ma nekaj reče, kar ne pritegne moje pozornosti, ker mi je jezik nerazumljiv.

Mojo hčerko Dario (to je tista, ki itn., itn.) pa popade nezadržen smeh, njegove spontanosti ne more zadržati niti zavest o neprijetnem ortodontskem aparatu v ustih.

Nališpan gospod s hudobijo odgovori sogovorniku z dolgo brado in nosom, ki je rdeč kot komunistična zastava. Sklepam, da je iz Nediških dolin, kljub temu, da je tako nališpan. Odgovori seveda v italijanščini (kako drugače naj odgovori gospod, ki vodi psa na sprehod).

Ko je prizorčka konec, vprašam Dario za pojasnilo. Kar nekaj časa jo razganja smeh (ah, ta mladina), nato pa le prevede.

Smejal sem se pol ure, potem sem se smejal doma z ostalima otrokoma, smejal sem se še naslednji dan.

Ne, ne bom vam razkril, kaj je tip z rdečim nosom rekel nališpanemu gospodu, saj bi se tu ne spodobilo; pa tudi zato, ker so mi povedali, da je prevajalka nežna osebeca, ki celo redno vodi psa na sprehod.

Vedite samo, da je šlo za pogovor med omikano in pa neomikano osebo, ki se je potem, ko so jo besede zadele v živo, nevljudno odzvala, namesto da bi sproščeno odgovorila.

A smisel tega sestavka ni v tem: povedati sem le hotel, kako zelo, zelo sem bil ponosen nad tem, da imam hčer, ki razume narečje, ki ga govorijo v Ažli.

Naj vam povem, da obstaja med furlanskimi očeti velik strah, da pošiljajo otroke v šolo *par dibant*, kar pomeni po nepotrebnem.

No, jaz, ki nikoli ne pohvalim svojih otrok, sem takrat Darii le moral priznati: "Oštja, nisem te poslal v šolo *par dibant*."

Dvojezičnost sama na sebi še ni dovolj

Da, za moje otroke sem izbral dvojezičnost, a lahko mi verjamete, da bi jih prepisal drugam, če bi jim na dvojezični šoli ne bilo lepo ali pa če bi kvaliteta pouka ne bila tako dobra, kot je. Torej dve muhi na en mah. Takoj sem ugotovil, že v vrtcu (govorim o Darii), da so učiteljice polne zagnanosti, volje do dela in zavzetosti. Skratka, verjamejo v delo, ki ga opravljajo. Poznam veliko vzgojiteljic in učiteljic in zagotavljam, da med njimi ni veliko takih, ki bi bile pri delu tako pridne in zagnane.

Naj postavimo spomenik tudi njim? Tudi tokrat se bosta bolje obnesla pršut in pletenka vina.

Vem, da tega ne bi smel razkriti, ker sem pač oče in vzgojitelj, uravnovešena umirjena oseba, cenjen učitelj (vsaj upam), član kulturnih ustanov itd., a je vendar to, kar vam bom sedaj na uho povedal, resnica; seveda pri tem že računam na vašo obzirnost.

Med učiteljicami na dvojezični šoli je kakšna tudi taka, da pred njo zbledi spomin na Brigitte Bardot, o kateri sem sanjal v mladostnih letih. Psst... tega nikomur ne povejte!

Edina pripomba

Ko sem prva leta zahajal v dvojezično šolo, sem včasih slišal, tudi na sejah staršev, čudno trditev: ti otroci se ne bodo poglobili v italijansko kulturo. Pri tem so z besedo "kultura" mislili na književnost (Dante, Manzoni, itn.). To misel je prav gotovo "navdihnila" kakšna učiteljica italijanščine (vsak je v nečem poklicno izprijen). Ravnateljica Živa je sicer razlagala, da imajo tudi

Slovenci svojo književnost in tudi nekega Ivana Cankarja, a vseeno je Manzoni le Manzoni.

Moje mnenje je diametralno nasprotno: ti otroci se še preveč poglobljajo v italijansko kulturo, a na žalost ne v pomenu književnosti. Televizija, jezik skoraj vseh ljudi, ki jih obkrožajo, mladostna zanimanja, igre, navijanje za nogometno ekipo, reklama za punčke: vse je italijansko. Tisto, kar otroke najbolj zanima, je vse v italijanščini. Posledica tega je, da jih ta jezik nezadržno privlači, s tem pa tvegamo, da postane slovenščina zanje navaden šolski predmet. Posledice tega so očitne.

Kaj naj naredimo?

Kar se mene tiče, bi dvojezično šolo spremenil v enojezično (slovenščina edini učni jezik!) ali pa bi se na šoli učili slovenščine in angleščine (za slednjo bi morali učitelji prihajati iz Avstralije ali Škotske). Saj se itak italijanščine, ki ti nič ne služi, če poznaš angleščino, naši otročki lahko naučijo z gledanjem bedastih televizijskih programov.

Razumem, da je to v kratkem času nemogoče, poleg tega pa so ustanovitelji dvojezične šole že doslej pokazali veliko poguma.

Gotovo bi mi pa bilo všeč, če bi v vsako učilnico obesili napis "prepovedano govoriti v italijanščini". Tudi zato, da bi se maščeval za vse prepovedi, kazni, globe, čepice z oslovskimi ušesi, ki jih je veliko število učencev moralo prenašati samo zato, ker so govorili v furlanščini. Skratka edina pripomba, ki jo imam na račun dvojezične šole je ta, da bi morala manj poučevati v italijanščini.

Nočem deliti nasvetov o tem, "kaj je treba narediti", tudi zato ne, ker se stvari od zunaj vedno zdijo lažje, kot so v resnici, in če bi bile res lažje, bi jih že uresničili, seveda brez mojih nasvetov.

Še ena ugotovitev: stiki s Slovenijo, pa naj bo to *poletna šola* ali pa Planinska

družina, ki vodi otroke na Krn skupaj z vrstniki iz Slovenije, so prav gotovo zelo koristni ali bolje: nepogrešljivi so. Z jezikovnega zornega kota zato, ker mora biti predvsem to jezik, v katerem se pogovarjajo v družinah, gostilnah, na vaških veselicah itn., in ne le tisti, ki ga govoriš v šoli. S človeškega zornega kota in z zornega kota bodočih odnosov med narodi je bistveno zavedati se dejstva, da pripadajo človeštvu tudi tisti, ki gledajo neko drugo televizijo. Všeč bi mi bilo, če bi občasno skupine kobariških in tolminskih otrok lahko obiskovale dvojezično šolo v Špetru. Zato, da bi s sabo prinesle nekaj slovenskosti. In tudi zato, da bi se naučili nekaj italijanščine, kar vedno prav pride, če sprejemaš turiste ali trguješ (ne, nikoli ne bodo postali taki kot Napoletani, ki so neprekosljivi v prodajanju ponaredkov in goljufanju; to so sanje, na katere mirne duše lahko pozabijo, to je umetnost, v kateri ne moreš improvizirati). Prav tako bi mi bilo všeč, če bi nekateri učenci dvojezične šole za krajša obdobja obiskovali šolo v Kobaridu ali Tolminu. Kot "pridni Italijani" se bodo pritoževali nad hrano, a nekaj bodo le morali žrtvovati za to, da bodo postali mali narod, ki bo tvoril stičišče med vzhodom in zahodom.

Mitični "izleti"

Nekeka večera, ko sem imel goste v hiši, smo vsi z odprimi usti poslušali mojo hčerko Gailo, ki je z znanstvenim izrazoslovjem predavala o paleontologiji (ravno kar je bila obiskala muzej fosilov).

Moja mama (strašna nona, o kateri sem že pripovedoval) se vedno spominja "izletov z nonoti", na katere je hodila, ko so bili vnuki še v vrtcu. Zelo ji je žal, da v vrtcu nima več vnukov. Tisti izleti so bili zanjo dogodek leta. Učiteljice, ki so si zamislile to pobudo, so res pridne. In poleg tega, ne zgodi se vsak dan, da iz prve roke izveš za vse babje čenče v dolinah.

Bivanje na Livških Ravnah: prisegam, pravim prisegam, da nisem še nikoli vi-

del tako srečnih otrok. Šola in učiteljice, ki jim uspe, da tako zelo razveselijo otroke, so res zelo redke in izjemne. Nimam besed, da bi jim z njimi za to čestital in se jim zahvalil.

Družina raste

Za Dario (prav gotovo veste, kdo je in katero šolo je obiskovala) sva z ženo dobila še dva otroke, od katerih ima vsak svoje dobre in slabe lastnosti (mi očetje bi radi imeli popolne otroke, a na žalost so to le pobožne želje). Seveda sem ju vpisal na dvojezično šolo.

Prva beseda, ki se jo je moj sin Miloš Lorenzo naučil prvega dne v vrtcu, je bila *bokanča* in pesem, ki jo je napisal ob zaključku petega razreda osnovne šole, nosi naslov *Šola konča*. Zdi se, da zares nima veliko skupnih točk s šolsko institucijo. Pritožb s strani otrok je bilo malo, pa še te niso omembe vredne. Hčerka Gaila je v prvih dneh šole takole stresala jezo pred mano: "V šoli moramo delati samo tisto, kar hočejo te presnete učiteljice."

Seveda pade včasih kakšna pritožba glede hrane, ker so stvari (npr. bučke), ki jih Gaila res nima rada, ne pa zaradi tega, ker bi kuharica Albina bila kaj manj spretna v kuhinji.

Pogovor med otrokoma:

Gaila: "Koliko še manjka do konca šolskega leta?"

Miloš (ki o tem skrbno vodi evidenco): "Trije meseci."

Gaila (z izrazom gnusa na obrazu): "Si predstavljaš, čakajo naju še trije meseci bučk."

In očetom sivijo lase

Sodelavka, ki je podobna plesnivi češplji (zdi se mi, da sem jo na to v svoji raztresenosti že enkrat opozoril), mi je mogoče iz maščevalne zavisti rekla:

"Tudi ti se se postaral, lase izgubljaš, siviš, pa tudi okrogel si postal..."

"Ja, že dobro," sem odgovoril, "toda moji otroci obiskujejo dvojezično šolo."

Ni treba, da je človek prefinjen psiholog, zato da razume, da tudi če leta tečejo (tudi Brigitte Bardot se temu ni mogla izogniti) ostaja v meni občutek ali bolje ponos, da sem v svojem življenju naredil nekaj dobrega: svoje otroke sem poslal na dvojezično šolo v Špeter.

5. razred (1999-2000).

STARE KMETUŠKE DIELA

DAVIDE TOMASETIG - DORTIH

Tata mi prave pogostu, de tle par Dortih so bli nimar *fuormani*, tuole pride reč, de so miel konjé doma an de z njin so dielal po njivah, tu host an vozil blaguo predajat du Laške.

Po njivah so oral zemjó, so jo *grepal*, so *razuorli* (runal lehé); kar je lepuo veliezu sierak, so ga *osapínal*, pried ku so ga *odkopal*, an potle so ga *osul*.

Za tele diela so nucal vic sort *arsnij*:

drevuo za zorat je bluo nareto uoz želieza, za kar se tiče *lemež* (tiste, ki orje), *ročice* (kjer se ga je daržalo) an *čartalò* (nuož, ki rieže na konác zemjó).

Vsi teli kosje so bli ustavjeni go na *redi*, ki je biu an kos jesenovega hloda.

Drevuo je bluo oparto an zapeto za *ójaca*, ki so imiele dvia kola hlodena an adnò kietno za jih zapet cja za konjé al pa go na *jarem*, kjer so vliekli par uolú.

Grepa je bla lesena, nareta na kuadar podugnjen an prestaknjena od puno želieznihi *civil*, ki so marvale zemjó.

Sapini je bluo no posebno drevuo, ki je nucalo za odmietat zemjó ta od liehe; tole drevuo je imielo doplih *lemeže*, zlo buj majhane ku tiste od dreves.

Varginon je bluo no drevuo, ki se je nucalo za runat lehé an za osuvat sierak al pa kompier.

Uoz so nucal za vozit blaguo, je biu naret uoz lesa an samuo *poduoz*, *žlajf* an *čerkloni* go na kolesah so bli želiezni.

Tisti kos, ki se ušafa ta na sred od koles an ki pride nasajen go na poduož, je biu *piesto*, vedielan uož bresta, ki je an vlačan an tard lies.

Špice od koles so ble narete uož akacije al nagnuoja. *Uož* je biu naret od dvieh kosů, ki jih je daržu kupe adān hlod, naret uož čarnega jesena, ki se ga je klicalo *cuora*.

Go na te parvin kosu je biu an kuadar jesenu, ki biu za žug an so ga klical *rejda*. Buj nizko je bluo *ojé*, an dug hlod jesenu, ki je imieu tu koncu dvie kietince, kamar se je zapenjalo konjé.

Ojé za uolé je bluo buj dugo, nie imielo kietni; imielo je samuo no jamo, skuoze an skuoze, kjer z no *cívilo* se je zapinkavalo *jarem*.

Ustavjen do pod ojan je biu *križ*: an hlod jesenu, ki je meu štier želiezne rem-pine, kjer se je zapinkovalo *kódál*, kjer so bli uklenjeni konji.

Od rejde do kosā ta zat sta bla dva jesenova al lipova hloda, ki so se klical *rante*; go na nje se je operjalo *ščelón* al pa *žajo*.

Darvā te duge so ble kupe daržane od štierih *ročic*: štier jesenovi hlodi, loženi na konāc. Kar je biu uož nabasan, so vezal darvā z dvieman posebnin kjetnan, ki so se klicale *póštórjé*. Tele so se zapinkovale go na varh *ročic*.

Žaja je bla spledenā z bekan, ku na velika koša; je imiela brestuovo dano an okuole, go na varh, je bla ustavjena z oušovin hlođan.

Žajo so nuczal za vozit gnuoj ta po njivah al pa uogje predajat du Vidan. Telo uogje so hodil basat venč part go po gorāh, kjer je bluo težkuo vedielat darvā tu host. So raj skuhal *kuoto* an znesli uogje (ki pezi zlo manj ku darvā) tu žakjah go na pot, kjer so rival z uożan.

Ščelon za vozit darvā je meu poduož iz topoluovih daskí, tist za senuo je biu zlo buj velik, naret ku na grajo, le uož topoluovih daski.

Go na ščelón so venč part basal senuo.

Nono mi je poviedu, de so vozil senuo za kažerme du Vidan an de pogostu

so ga hodil basat čez Dreko davjé cju Kombrieško, ki je vas v Idarski dolini. De tuole senuo je paršlo du Vidan, je korlo vic ku dva dni diela: iti od Kosce davjé v Kombrieške, ga nabasat an ga pejât, kjer je korlo. Za tuole dielo so nugal par konjú, an kjer je bla griva, so jin dopenjal še dva, zak so basal v *oplaz* do petandvajst kvintalu sena.

Oplaz, tuole pride rec, de plast od sena pridejo arzloženi gor na ščelón na tako vižo, ku de bi se runalo an zid okuole kraja. Notre se je zapeštalo senuo, de je daržalo kupe plaste an de se nie vse obarnilo, kar se je vozilo.

Plast je an kup sena, ki se ga prime z vilan zadost šarokò, ku de bi blau no platno, ku kar se runa zagrabke an potle se jih prime po no malo z vilan.

Tuole se je gajalo po parvi svetovni vojski, kier pried nie blau cieste an te star se zmislejo, de za hodit basat go h Pacuhu so muorli brodit rieko dvanajstkrat.

Tenčas go z Dreke so po vodl spejal darvâ, kar je bla pauodnja, an go par Pacuhu je bla na ograja napuošto nareta, kjer so se ustavjale, an potlè so jih nabasal. Venč part so hodil basat darvâ go na tapoluško nit, ki je bla zapeta blizu Zverinca.

Drugo važno dielo, kjer so nugal konjé an uoz, je blau, kar za vaht so hodil zamenjavat kostanj du Laške an se nieso mogli varnit damu, dokjer ga nieso vas zamenil za glih tkaj sierka.

Nono Guido mi je poviedu, de so hodil po Lašken an petnajst dni an de ankrat so bli rival davjé du Meštre, od kuod so se videle Benetke.

So spal ta par konjâh tu kajšnin hlieve an so jedli manj ku so mogli, za paršparat kajšan frank. Muora poviedat, de par starin je blau buj laško redit uolè ku konjé, zak so manj koštal, an kar so ratal velic, so jih predal an tu tist cajt so bli že druge navadli dielat.

Narvic sveta an žvine za tele diela so miel Prehuojani go s Prehoda.

Oni so oral ne samuo za se, pa an za druge, so nual dva para uolú, an kar so oral, so zapenjal te velike (ki so znal dielat) ravno ta za ojaca, ta pred nje so ložli dva mlada, de se bojo učil, an še ta spried pa dva konjá, zak je bluo buj lahkò jih gonit.

Moja družina je redila po dva konjá, sadà so že malomanj petdeset liet, ki jih niemamo. Pa tata mi je obecju, de kar zrasen še no malo, de mu bon poma-gu komadúvat, jih bomo nazaj redil.

Donašnji dan imamo liep trator, velik kamjon an vsako sort pomaganje, pa vsednò ist an tata bi tiel provát življenje od naših te starih fuormanu.

Zatuo mi je vse tele reči poviedu, kier bi se mu zlo zlo huduo zdielo, de bi paršle pozabjene (ku k že magar so). Pa ist san se jih navadu an se jih na pozaben!

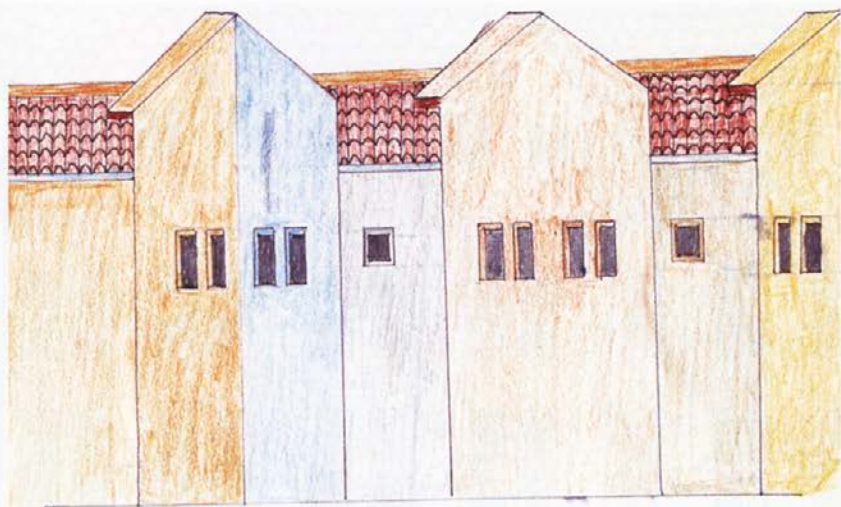

Lorach Seralino

SERAFINO LOSZACH

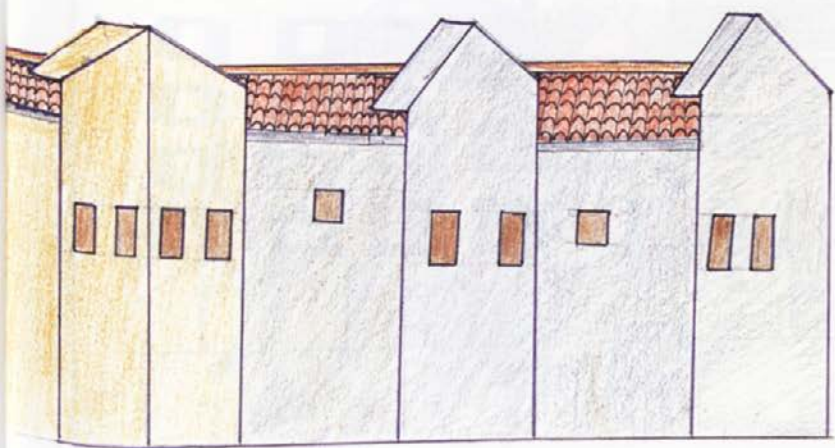
MORENO MIORELLI

Tu predstavljene risbe so izbrane med tistimi, ki so bile decembra 1999 in januarja 2000 razstavljene v prostorih kulturnega centra "ARTI ET AMICITIAE" v Amsterdamu, enem od najstarejših umetnostnih združenj na Nizozemskem. Urednik razstave JAN VAN DER PLOEG je izbral nekaj umetnikov iz različnih dežel, ki bolj ali manj zavestno obravnavajo idejo UTOPIJE kot kraja. Serafino Loszach je s svojim vsakodnevnim ukvarjanjem z listi in barvniki za umetnike, ki sodelujejo na Postaji Topolove, vir učenja in stalnega razmišljanja o umetnosti. S to objavo se želimo pokloniti umetniku iz Topolovega.

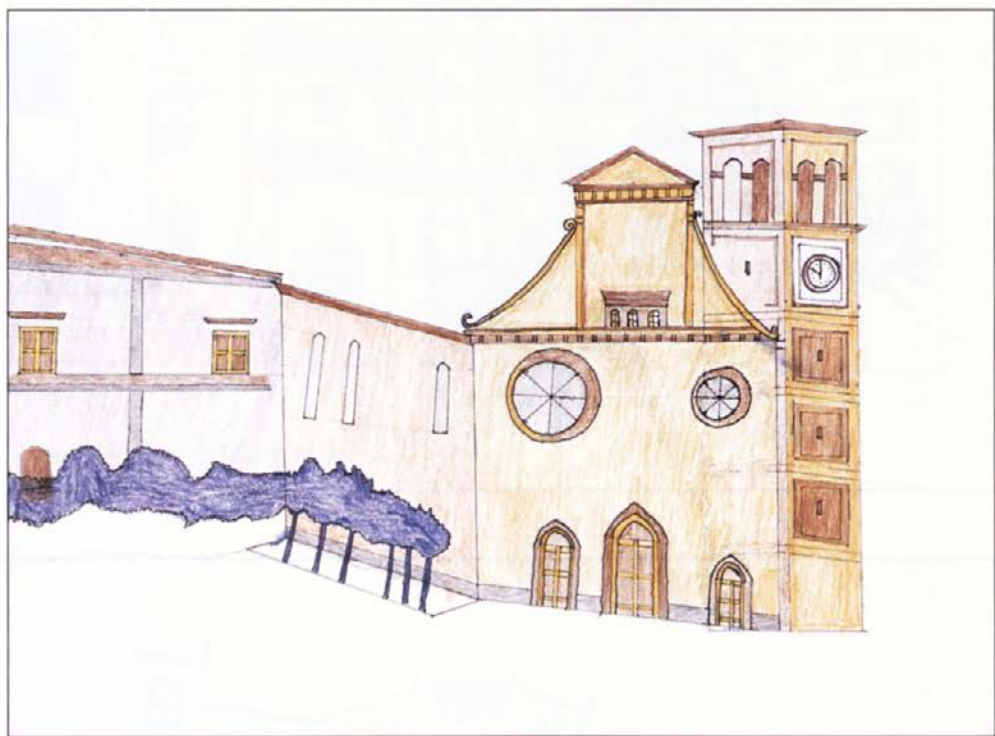
Serafino Loszach

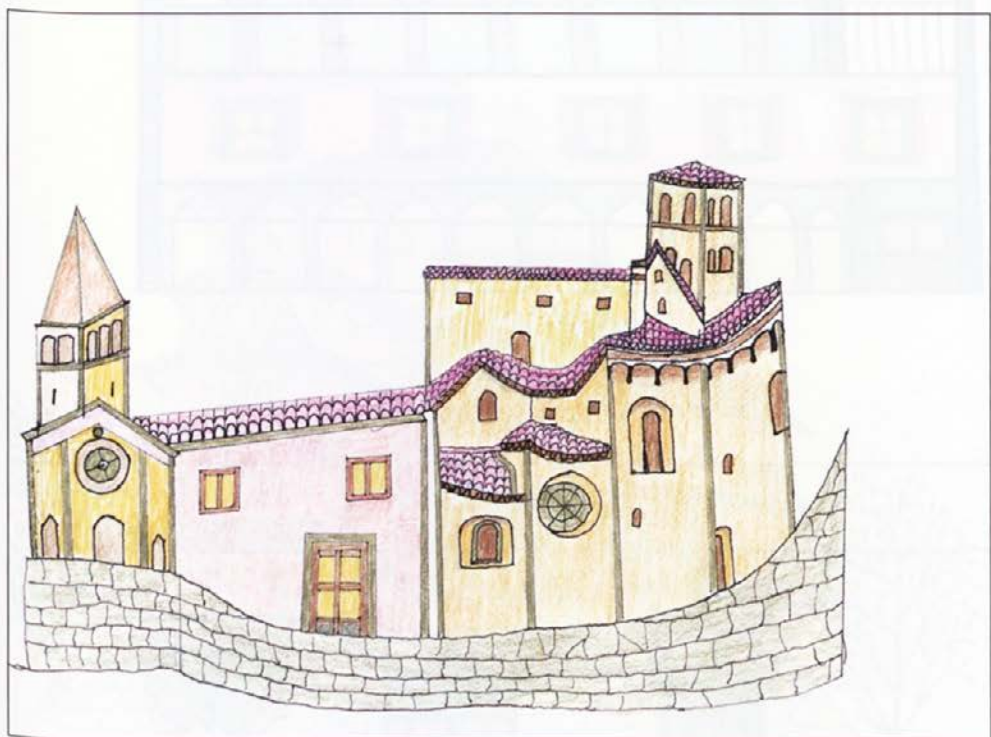

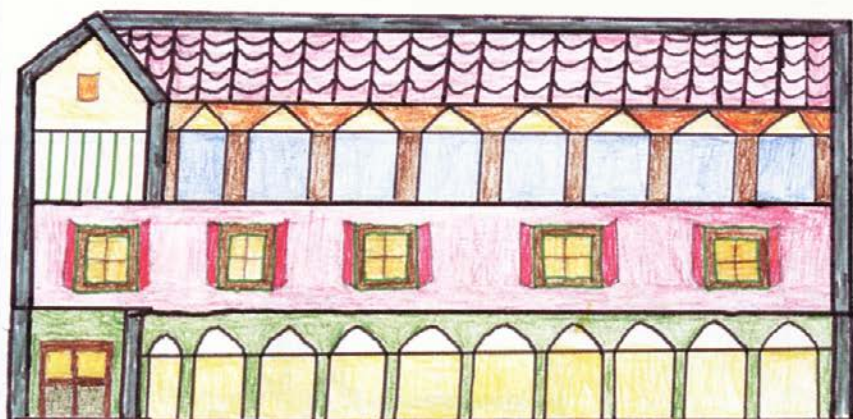

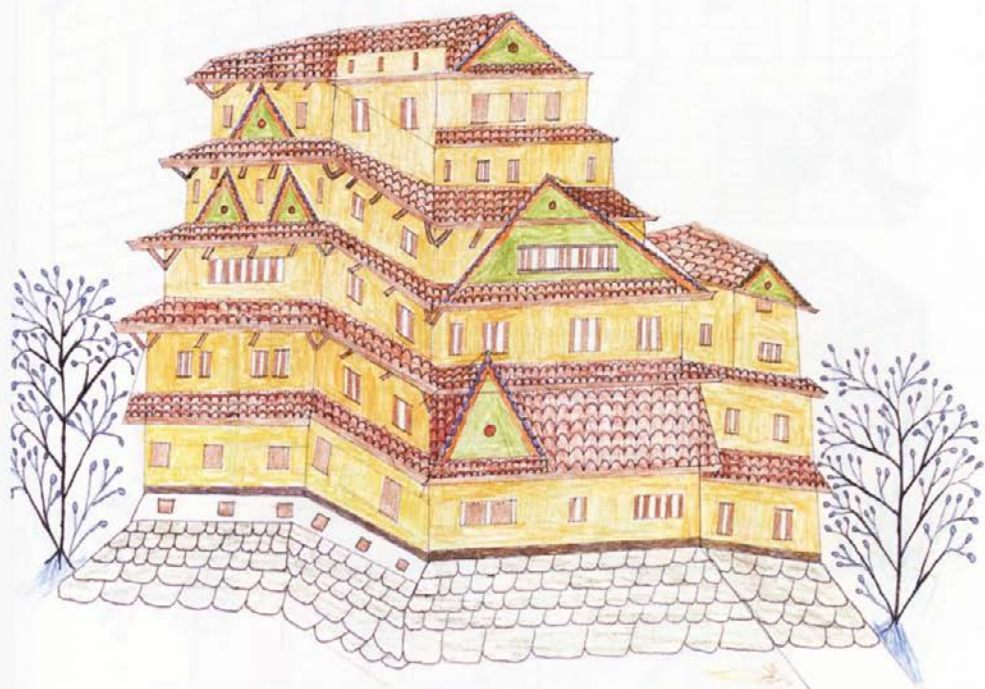

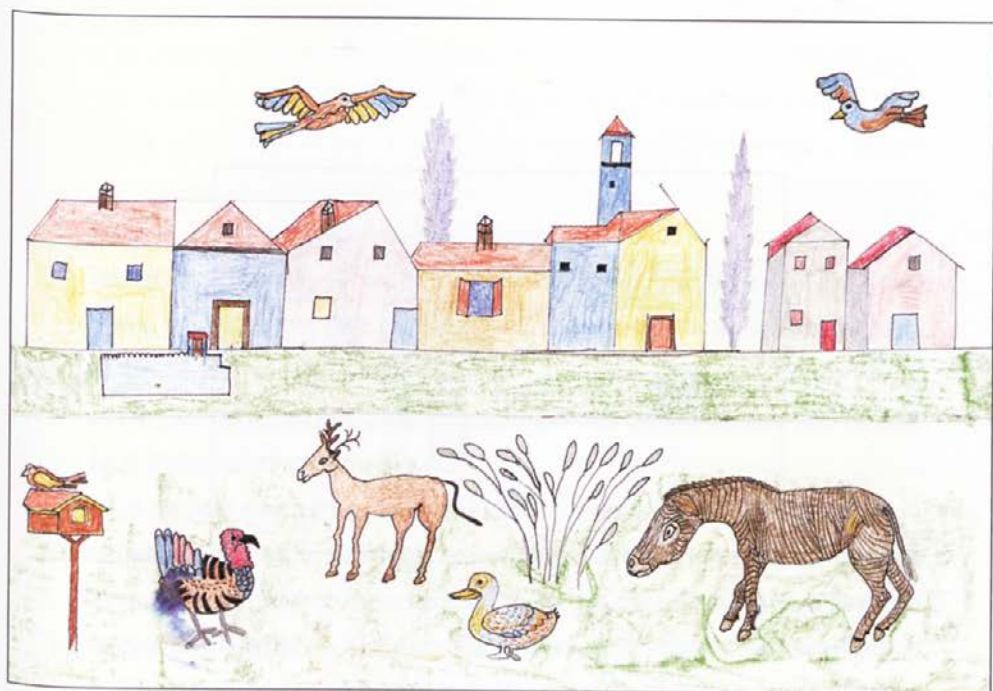

Lossach Linafina

VŠENICA

GIOVANNI COREN

Ka se je dielalo z všenico?

Tle nie bluo velikih reči z všenico, pa vsaka družina, ki je imiela an bob puoja, an bob žvine, ki je imiela družino veliko, se je nimar usadila no malo všenice.

Je nih trideset liet, ki jest puobnem, ki tle par nas nie bla vsajena vič. Tenkrat se je dielalo všenico za peč kruh.

Se je naredlu moko an se je naredlu kruh. Celuo polietje, posebno kar se je odparlo za sieč travó gu briege, smo pekli vsake dva tri dni kruh tan doma tu forne. Smo zamešal no malo serkove, za de ostane mahàn vič dni, za de se na posuši, za de se bo nosilo gor po brezieh gu senožeta. Telo všenico so jo sadile vse družine tu no njivco, je paršluo uon po ne tri-štier kvintale, narvič jo je bluo pet kvintalu.

An tolo všenico so jo lepuo pardielal, se jo je poželo na roke: ne s sarpam, s kosó; gor na kosišče, pried ku se je začelo sieč, ta par kosi, tu koncu, tuk pri-de notar kosier je an klin hlođu, atu se je nasadilo no palco, ki je imiela ne tri-štier riedke an duge zobe želiezne, je bila ku na vila velika an lahnà, zak je muorlo stat gor na kosi.

Kar je rivala kosà posieč, je bluo glih zadost za tist snopič mikan. Potadà se je vzelo dvie-tri slame, le od všenice, an se je nardilo zauojak.

Ženè so runale tele snopiče an mi otroc smo tuole nosil kupe za mikane lonce nardit: muoj oča an muoj stric so diel ne tri-štier snopé na nogah kupe an adàn al dva gor na varh, de se okuha, de se osuši. Tuole tle tu njiv.

Kar se je vse poželo, se je že videlo, de jo je bluo an vozič, nie koru vič ščelár, se je dielo proč spongo od ščelarja an gor se je natasalo snopiče všenice. Ti-sta všenica, ki je ostala dol po tleh, so jo ščinale družine, ki so ble buoge.

Všenico smo nesli v Špietar, ki so jo dolè tukli, dol par te starim malne od Gu-bane, tist blizu Barnasa, dol par Nediž. Tist dan, ki se je bluo prenotalo, je bi-la še nuoč, kar se je basalo uoz an smo se pejal.

Uoz je biu paračan tist dan pried. Zguoda smo vstal, ki je bila še tamà an ta-mavo, kar smo paršli dol.

Kar smo paršli dol h Svetemu Kvirinu, je bluo že nih deset voz' pred nam. Mi smò se diel ča za te zadnjega. Dol not se je šluo ta par Sv. Kvirine an gor uon go par muoste od Barnasa, za de se nieso uozi zapajal.

Menè so me pustil še gu všenic, de pospijem še no urco, zak tuole je šlo počaso naprej. Grede ki se je šluo naprej, se je čulo saldu buj močnuo rapo-tat makino an od delečà se je vidlo veliko želiezno rokó, z zobmi gu koncu, ki je partiskala slamo, ki je paršla uoz makine. Makina, ki je šla naprej z močjo od Nadiže, je bla hlodova, nafarbana zeleno, an šušte, ki so tresle sita, so ble uoz jesena te bielega; tu sretu, na velicim, je bluo po niemško napisano ime od tega, ki je biu tuole naredu.

Dol sta muorla bit na dva, zaki adan je muoru iti gor na uoz metat snopiče gor na pajuolič od makine, te drug pa na varh je s kjukacan odriezu tiste tri-štier klasince, ki so nucale za ga zavezat.

Antà je biu an tist od malna, de na rata kiek tu makin, de se na zagodi kajšna nasreča. On je metù dol notarka tu makino po an snop, de se na zagute, an je zabarlielo notarka.

Se je tresu tel prah povsierode, ki praha je bluo!

Smo paršli damu, ki smo bli taki, ki nam je korlo ku du Nedižo se nabasat za se oprat. An pun nuos tistega praha, an pune žeké smo imiel.

Kar smo šli dol zguoda, smo nesli za sabo kulcjon an kosilo, če je korlo, de smo se previdal. Se zmislem tenkrat, ki smo nesli dol te parve hruške al pa te parve jabke, ki so ble, an fjašk vina, tek je mu, tek ga je imeu, an bob sala-ma..., se je sniedlo suhuo, se nie moglo nosit dol tontu an tiste reči.

Antà dolè se je tuole gledalo, te mal so bli ta par žakje, so nam pravli: "Ti bod ta par žakjah, de na ukradejo kak žakij."

Se je gledalo tud dol za krajam, kjer velietajo bale, an se je štielo, ki dost bal od slame pride uon, zak potlè se je neslò damu slamo, ki se jo je nucalo za steju gor doma. Te star Gubana, z rokmi ta za harbatan, je gor an dol hodù an je imeu pod očjo uoze, ki so šli damu nabasani. Za dielo od makine se je plačalo z všenico, an tek je mu, s sudmi.

Kar se je paršlo damu z otučeno všenico, so jo nesli gor na salar an gor na salarje je bluo vse čedno, atu so stegnìl telo všenico.

Ne stare grabje so imiel gorè, vsak dan se je tuole tle pograblo an se je zgani-lo, za de se bo lepuo sušila, de se bo lepuo obračala.

Sadalè go na tarkaj liet, ki jest na videm vič tele všenice an jo na dielamo vič, čujem šele duh, ki je imiela: po kruhe je dišala, taka všenica fina je bila.

An kar je bla pront gorè na solarji, se je gledalo pobrat tisto ta par kraj, ki je bila buj suha, se je naredlo an mikan žakjac antà se je šlo par nogah tle s Petjaga do mez Uarbje naglih du malin du Bjarče, ki je biu malin dol na Nediž, an dolè je biu Uštin.

Kar je videu, de je biu mikan žakjac, je zastopu, de je bla ta parva, antà je poprašu, al smo jo posušil, al je šumiela, kar smo jo diel tu žaki.

Je odpru žaki, je vzeu uon bieu žakjac, ga je luožu s krajan za diet notarka

potadà mokó všenično an žaki všenice je nucu pa za otrobe za žvino.

Je vzeu no peščico všenice, jo je pogledu, de je liepa, de bo dobra, an je jau: "Boš videu, kajšan dobar kruh bota pekli!"

An je vesu tu skarło tel žakjac an atu smo gledal an čakal, de zmleje, de tel kaman bo lepuo pomleu an tela moka se je uon tresla biela.

Potadà smo parnesli damu mokó an otrobe.

Tu sieršče so luški, tu všenic so otrobi.

Mokó se jo je dielo tu vintulo an se je hitro ča an san pretreslo, de se bo sušila, antà se je naredlo kruh an tist kruh je biu pru fin.

Tisto mokó su nuczal za guode an sejmè, kar so pekli gubance an fujace, an za te velike tri noči štrukje te kuhane.

Z mokó so pekli an kruh za vaht.

Ist sam hodù, se zmislím, an kar sam biu že poberaj velik, ki me je bluo špot hodít, pa san vidu puno družin, puno judi, naj žené, naj možje, ki jest sam poznu, zak magari so bli goz Laz, taz Tarčeta, taz Landarja...

Mi za vaht smo hodil samuo tu našo vas.

Za vaht, ka je bluo? Je bluo se zmislit na te martve an te dušice. Tle par nas so puno daržal za nje, kar smo molil rožar zvičer, smo se nimar zmisinli na te dušice od družine, kjer se je molilo, an neviesta, ki je skladala rožar, je imiela v mislih tud dušice od nje družine. Za te martve se je skladalo rožar dvakrat na dan: zjutra pred kulcjonan, ki je bla šele tamà, an zvičer po vičerji se je zmolilo an grede tan v forne od špurgeta so se peklè burje. Od vsakega, ki se je mu zmisnit za te rence, se je zmolilo. Za vaht mi otročič smu hodil okuo-le, smu hodil brat. Taz drugih vasi, tisti buoz, so hodil po vsiem, tiste morem reč. So paršli taz druge vasi tle v Petjag, so hodil po vsiem: so se muorli opomat, zak nieso imiel nič. An za vaht, kar se je šlo okuole, so dajal panogle. Si muoru imiet žaki za not diet, kar so dal, dno al dvie panogle.

Tu vsaki vasi so ble tiste družine, ki so imiele foran za peč. Tle v Petjaze sta bla dva forna, smo ga miel mi, Markičovi an v sred vasi, go par Čelest.

Tist dan tela Čelesta je naredla kruh pu s serkovo, pu z všenično, mi pa smo ga naredli z mokó všenično.

Naša mat je runala mikane panjutace, pru za dat otročiču tu pest. Mikan panjut. Tist ga niesmo maj diel tu žaki, tist pried ku smo paršli tu drugo hišo, je biu že snieden. An tuole smo hodil brat cieu dan.

Po pot pa smo se lovil, du hiš smo molil.

Smo molil po slovensko tu vsaki hiš. An ist se zmislem, de smo jo zapiel pa po taljansko, kajšno piesmo od cierkve. Smo pa molil po sloviensko, ki potà smo pozabil, sadà na znamo nič vič.

Tiste hiše, ki nieso imiele sveta, ki nieso spekli, so kupil kruh, pa je blau riedko, zakì so dajal sudič.

Tle v vas smo imiel adné družine, ki nieso imiel puoja, an kar smo paršli, so nas hitro pejal ču hišo, tam smo zmolil an smo muorli zahvalit za te dušice.

Tu hiš smo bli na nogah, se zmislem, de se niesmo dušpietu runal med nam.

Vičkrat gaspodinja al gaspodar so zmolil z nam antà so tiel, de zmoledo še no molitvo vič za te dušice, an potà so nam dal panjut al panoglo.

Kar je blau nih pet-šest panogli, se nie moglò vič prenašat, se je muorlo nest damu, zak je blau težkuo.

Smo hodil radí tu tiste hiše, kjer so nam dal sudič, so nam dal pet franku, dva franka, palankico; gaspodar je biu na prage, kar smo zmolil, antà smo hodil uon skuoze vrata po adàn, on je dajal an sudič vsakemu tu pest, de na osta-ne obedan brez.

Se zmislem, de te velic, ki so bli botáč, teli škrati so hodil, tuk je biu panjùt an tuk je biu sudič, panogle jih nieso tiel.

Se je naredlo celò vas an so nas čakal. Je blau mraz, pa kuo smo bli

obliečeni: tele škufo, tele jope čudne, prerunane an preobarnjene duovie ki
dost krat že.... Smo imiel bargeške te kratke an hlače. Pozime je bluo, an
smo imiel hlače gor, takuo se je bluo obliečeni, ma ne samuo ist, vsi.
Po vaht smo pa čakal, kada pride zadnji dan lieta za iti pa po koledu...

PAR STARIN POD HUMAN

GIUSEPPE FLOREANCIG - KOKOC

DREJA

Dreja je biu pru pridan stric: biu je kovač, šuolnar, maringon an je biu ročan an parložan za vsako drugo dielo.

Strašnuo rad je jagu, meu je doplarco na čibco, ki se jo je od spried basalo.

Dreja pa je biu nomalo nadložan tu očieh, zak nie lepueo vidu.

Par starin, za se posmejat an za cajt pasat, so se med sabo tu vas dan dru-zemu špodielal, takuo so ga po rit parjemal za jago.

Ankrat mladenč mu je nastavu no cunjo čarno gor na an drieb an ga je šu kli-cat, de dol na oriehu ga čaka na vrana.

Dreja je hitro popadu za doplarco, ki je bla saldu parpravjena za "dielo". Po-gledu je gu oreh, zagledu "vrano", pomieru an ...bum ...bum, dva žlaga... pa vrana je bla le atu; nabasu nazaj .. bum ...bum, še dva žlaga. Pa nie bluo ki. Vrana je bla le atu.

Kar je tuole strielu, so se mu okuole njega začel smejat an je zastopu, de je biu parjet po rit.

Jezno je začeu basat pušo an zarju pruot puobu, ki ga je poklicu strejat vra-no, de mu sada on pokaže vrano.

Puob jo je vidu že hudo an brez ne štier ne pet je uteku proč ku zajac vas ustrašen. Od tekrat so se mu njemu smejal.

Dreja je peju prez skarbi napri njega življenje an njega dielo. Le napri je jagu pa je le kje malega parnesu damu. Zmieran so ga prašal: "Dreja, a si uloviu zajca?"! On je klavarno odguorui, de nie nič ušafu.

Kajšan ga je podučiu, de mu muora pried diet nomalo soli gor na rep an potle ga ustrelit. Pa an takuo nie šlo buojš.

Potle pa je začeu hodit "na jago" s štrikan an pokladu povsierode lače.

An dan je vidu zajca, ki je šu glih po tisti pot tu lač, poskrivš se je parbližu an vidu ujetega zajca šele živega.

Sam sabo je jau: "Sada jin ist pokažen, kuo san parnesu zajca damu!"

Pomieru je s pušo tu zajca, pa namest ga ustrelit je ustreliu tu štrik, tu lač; zajac je uteku zdreu an veseu.

Drugkrat nie imeu balinu za nabasat pušo an je nabasu cveke. Šu je na jago an mu je paršla pod žlag vieverca. Ustrielu an parjeu jo je! Pa mu nie padla na tla, zak je ostala zabita gor na velikin kostanje, an brez liesenc jo nie mu snet. Takuo an telkrat je šu damu praznih rok.

Buog Dreja je ratu star pa nie ankul pokusu zajca, de bi ga on ujeu.

KAKA URA BO

V Hostnen, par starin jih je puno bluo takih, ki so znal zastopit go na vič reči, kaka ura bo. Kajšan se je parpomau z zuonmi, kajšan z žvino, kajšan z magli. Kar se je čulo te dejne zuonove, ponavad se je ura spreminjovala. Tisti do mez Lies so šigurno zagonal daž, tisti taz Tarčmuna veliko silo an tučo, tisti gor z Device Mariije na Krasu liepo uro an mraz, tisti dol s Svetega Pavla par Čarnejc velik vietar.

Velik vietar je biu, an kar se je čulo taflat an tulit vlak dol po Soški dolini.

Tekrat so judje pravli: "Sada nama kupe zažene listje," an so šli ga grabit an basat tu žbrinčo.

An žvine so parpomale za zviedet, kajšna ura bo. Kar so se kakuoša karpejale, petelin je pieu uoz ure an je genju piet v sodo, na dišpari, al pa duhuor je nizko do na Paji tulu, je biu šiguran daž.

Kar je duhuor začeu tulit gor buj pruoť na Jesenovik, ura je šla na buojš.

Kar se je vidlo modrase na soncu se parznajat ta pod kakin zidu, je bla šigurna sila.

Naši kmetje so lepuo merkal tele reči, sledil telin oznanilan ure, an so gledal spravť pod strieho vse, kar se nie smielo zmočit al zaledit.

Pogostu so se med sabo dopoviedal tele skazila, sa se je čulo vičkrat uekat dol po sanožetah: *Lonce, lonce, gula bo!*

Kar pozime so vidli Dol na kote črno maglo, so pravli: *Čarna krava stor bielo tele*, an zaries drug dan potle je padu snieg.

Kar se je začelo jasnit z Gorice pa: *Jasno od Gorice, kola pod klanice.*

Kar je pokukala piuramaura na dolenskin, so pravli: *Prim matiko an biež tazdol, kmalu pride daž*; kar je pa pokukala na gorenskin: *Prim matiko an biež kopat, daž na pride.*

Pogostu so gledal tudi na Matajur an kar so vidli, de magla ščipje njega varh, so pravli: *Matajur je luožu klabuk, pride daž!* An ries, v kratcin se je liu.

naša beseda

trinkov
koledar

POKAŽITE MI, BRATJE, ZEMLJICO NAŠO

VILJEM ČERNO

Govorimo jezik, ki ga je govorila naša mati od jutra do mraka, a nismo imeli svobode ohraniti ljubezni do materine besede, iskati našega življenja, veselja, kulture, vriska, dobrosrčnosti po dolinah Nadiže, Tera in Rezijanskega potoka. Morali bi žrtovati zaklade ljudstva in njegovo govorico.

Bratje, ko ste prehodili našo zemljo, niste smeli moliti Boga, ki vas je ustvaril po svoji podobi, ker ste bili jezikovno in kulturno izenačeni z Italijani in brezobzirno raznarodovani. Niste se smeli po uradih in šolah pozdravljati s prijazno besedo svoje zemlje.

Bratje, niso vam dopuščali spoznati domače besede. Zaglušili so vam vsak slovenski odmev, potujčiti bi se morali, ker tudi naše petje ni smelo rasti kot cvet na polju.

Odreči se svojemu jeziku je bil ukaz. Naš jezik je životaril v družinah, nismo se mu odrekli. Želeli so ga pahniti na smetišče, naš rod izbrisati med narodi, ukrasti nam ponos, toda nam ni umrla materina mladost v očeh in srcu.

Zakričali smo do nebes našo narodnost in podedovano dediščino.

Želeli so pokopati slovensko ime, izbrisati božjo zapoved: "Pojdite in učite vse narode v njihovem jeziku".

Vsak dan, bratje, ste bili prisiljeni se odpovedati resničnemu obrazu, previh-rati preiskušnje, izpričati željo, da postanete Italijani, da ne boste zašepetali ne pri molitvah ne v petju rodnega jezika.

Hoteli so vas zaslepljene, ki sami uničujete svoje ljudstvo.

In naša utrujena zemlja vam ni odpirala paradiža. Odšli ste po svetu, ker po-manjkanja je bilo veliko. Odpovedali ste se zvonjenju domačih zvonov in prave, ki vam jo je bila dala mati, da ste lahko živeli. Tuji kraji so vam popili mladost. Doma so vam dajali kamen za kruh in pripovedovali, da ljudstvo ne potrebuje slovenske kulture, da ljudstvo je tuje in sovražno slovenskemu življu. In vi ste gnojili tujo zemljo, povešali glavo, ko ste slišali zvok slovenske besede in slovenskega življenja po mestih, morali ste biti sebi kakor tujci. Nosili ste skrito boleost.

Vprašali ste se, z besedami, ki segajo v srce, kod hodi naše življenje, zakaj prijatelj sovraži svojo besedo, zakaj je ne smemo poznati? Niste se vdali. Odkrivali ste neponarejeno dušo.

Obetali ste si odkriti dih lepote domovine. Dobojevali ste borbo. Čutili ste svojo zemljo, odkrivali kulturo, znanje, izraze materinščine. Bratje, napočil je dan, ko na naši deželi nismo več grešniki, če govorimo materin jezik.

Naš jezik ne zaostaja več in je priznan. Naša duša in govorica je skupna z jezikom, s katerim izvira.

Naši neprijazni poznavalci jezika in ljudstva še naprej zaglušajo, ne popuščajo, zaničujejo. Iščejo razlike med narečji, podirajo pripadnost in samoza-vest, osvetlujejo tuje vplive, razlike, izposojenke, čeprav jih najdemo v vseh jezikih. A vi, bratje, vztrajni, trmasti, obubožani materinščine, ohranjate čiste literarne izraze. Beneški Slovenci naše zaklade poznamo. Še dvojino pozna-mo: "obedve sta bili mladi in belo oblečeni; umolknila sta oba!"

Skrunijo naše oživljanje in počasni preporod. Beneški Slovenci ne smemo biti Slovenci, temveč Italijani z drugim neitalijanskim narečjem.

Sprejeti moramo še preziranje in živeti umirajoč. Naša beseda bi morala toniti v senco zaklenjena in zastrašena, da bi je srce ne spoznalo. A mi iščemo

luči. Hočemo zaščititi materino besedo, da nam ne bodo sključili hrbta, da ne bodo drugi držali našega srca.

Nočemo več biti brezpravni in ponižani. Zdaj gledamo ogledalo svoje zemlje in si zapisujemo svoje spoznanje v kamnito slovensko zemljo pod Matajurjem in Kaninom.

Tujstvo ne more več izpiti in zasuti novega razmaha. Leta nazaj je bilo slabo, prepovedano s slovenskimi črkami zapisati besedo pozdrava, ime vasi ali kraja, odkriti slovensko dušo njiv ali senožeti.

Zasledili so te s klevetniško gonjo, s sovražnim preziranjem. Zakaj si izpregovoril? Kako si se vzdramil?

Ped svobode si dojel, ko bi se moral udati in darovati tvoj dan vstajenja za tujo kulturo, stopiti se, zavreči materin jezik.

Ti sam, brat, bi moral zastrepiti rodno zemljo, ne spoštovati svoje duše in govorice, si odvzeti svobodo, ki ti jo je dala mati.

Ohranil pa si svojo slovensko trdost, pridobil si novo prihodnost, novo življenje in se iznebil odtujitve.

V tebi zveni srce po zapuščini očetov. Zdaj oznanjaš svoje spoznanje, bogato preteklost, živ jezik, ki ga nisi znal ne brati ne pisati.

Spoznal si bolesti, ker so te zmerjali z izdajalcem, s prodancem, so te vključevali v zaostalo ljudstvo.

In ti bi moral vsakemu dnevu dati drugačen obraz. Tujec te je držal brez počitka in trdil, da je tvoja svoboda jezika privilegij. Kaj ti je potrebna tista govorica umirajoče vasi?

A ti, brat, nisi prodal zaklada, ki si ga pil od rojstva.

Ko so ti šepetali izdajstvo, izneverjenost domačiji, zvestobo italjanstvu, se ti je zasvetilo, da ti ne smejo drugi soditi in odmerjati misli in življenja. Čutil si, da je čas sreče v materinščini, in nisi oskrnil besede matere v očeh in srcu.

Nisi šel z roko v roki s tujcem, ki ti laga, zaničuje resnico, ki te ne pozna in pomiluje.

Danes naša slovenska njiva začuti dan vstajenja, postaja rodovitna, sveti na soncu, kaže svoj resnični obraz, hodi med brati, čeprav je včasih klasja malo. Kaže trenutek svetlobe in sreče. Kruh kulture sveti na soncu. Korak gre naprej. Iz dneva v dan smo posredniki med latinstvom in slovenstvom, ustvarjamo enoten slovenski kulturni prostor.

Narečne raznolikosti, arhaične prvine, slovensko besedišče, jezikovne oblike so priznana pravila slovenskega jezika in prisotni v književnosti.

Zakladi naše zemlje, zastareli izrazi, domače besede so zanimive, prijetne, žive, sprejete v knjižni jezik, povezane s slovenščino, čeprav bi morali ostati zaslužnjeni, ne izgrajeni, posekani s sekiro pri koreninah, ne poučeni v šoli v knjižnem jeziku.

Danes se lomi naša osamljenost, hrabrijo se vezi, riše nova duša.

Zaslepljenost se trebi. Jezik je utrpel škodo, a preživel je veliki petek. Razmahnile so se naše lepe knjige in jezik ni poniževan. Stoji šola, jezik živi.

Težaven je bil razvoj. Še smo pod senco prisilne asimilacije, ker zavojevalec še poudarja ločenost, raznolikost narečij od vasi do vasi, našo zamudo, ker ve, da Beneški Slovenec ni mogel izobraziti svojega jezika, se ga naučiti, ga uporabljati v šoli in uradu.

Še podira slovensko pripadnost, še hoče naš rod tuj slovenščini. A znanje jezika raste, ne ruši se več naša stavba. Najhujši vihar je prihrumel mimo.

V Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini je hotela jezikovna politika že v zibelki odvzeti svobodo jezika, odvzeti prihodnost, izpiti zavednost.

Vzdržali smo, čeprav nam ni bilo nič navrženo.

Naše obzorje je naprej vpleteno v temelje knjižnega jezika in mu je dano dalje živeti.

Od Kanalske doline do trde zemlje Krasa razumemo in rabimo jezik Ivana Cankarja, ki je v svojo literarno njivo vkopal besede, ukoreninjene v naši vsakdanji govorici.

So besede žive, ki se ne dajo izprati, so knjižni jezik, ki usklajuje vsa narečja in zveni vsak dan.

Ta naš jezik se zasledi po drobtinah v čustvih in mislih Ivana Cankarja in se ni izgubil.

Kdo pri nas ne razume ali ne izpregovori:

"Pokašljaj je vso noč do jutra; večerje ni bilo, dela ni bilo; ljudje bos, suhi, lačni; na mahu bom ležal, pa bom gledal nebesa; potok je šumel, belo kamenje se je svetilo iz dna; otrok je nabiral suhe veje in jih znašal na kup; listje je šumelo in padalo; zvonilo je sveto jutro, poldan, sveto noč; zasopati pod težkim bremenom, pod zgočim soncem; nositi breme na hrbtu; tiščati na ramo in pleča; posneti smetano; ležati pod senco; dišati po pečenem kruhu; pobrati krompir; odžejiti živino; brisati s travo koso; privezati breme z vrvmi; pojesti obed, južino; zgubiti se v svetu."

Ti izrazi so preprosti in živi po vsej slovenski domovini, so tudi besede knjižnega jezika. Kažejo naš obraz in so odeti z razvitim jezikom.

Izpričujejo, da imamo Slovenci teh krajev svojo kulturo in smo enoten narod vseh Slovencev.

Delili so nam krivico, ko nas niso priznali; polnili so nam srce s tujstvom, a mi si začrtujemo novo pot in se oglašamo z Ivanom Trinkom:

"Kje si, zemlja rodna,
zemlja bedna, mala,
ki te milost božja
meni v last je dala?"

NA VRTU LUČI

VILJEM ČERNO

Ko se nagne dan,
čuješ klic zvonov
kot izliti jok,
ki zažeji.

Je glas moje zemlje,
zakamenele na križu,
ki kliče potihno brate,
zbrane v temi trav.

Je ihtenje mater,
ki polnijo koš dišav
za zeleno ležišče sinovom,
ki jočejo na oltarju molčanja
leseni počitek.

Je žalostna molitev pokopanih,
ki so si vzeli semena,
prekrita v tihi zemlji,

ki oživilja v njihovih očeh
bolečino drugega brega.

Je slepa solza
kot kaplja izsrkana prijatelju,
ki je zapustil uro in dišavno jutro,
da nasiti stokanje,
ki je kremen.

Glej, moj Bog,
človeško skorjo v pepelu,
ki prosi, naj se odvrne kamen,
naj se napolni njiva
rose nad razmetanimi rožami,
ki tulijo besede bolesti:
Moj Bog,
zakaj si me zapustil?

SVIET OKUOLE NAS AN POLITIKA

HVALICA ADRIANO QUALIZZA - BARČANJ

Dva poglavja Trinkovega koledarja sta: *Naš svet* an *Naša beseda*! Ist sada po sloviensko (do donas šele naša sama materna beseda... najmanj za tiste, ki že so dopunli štierdeset liet...) bi teu opisat pru tele sviet. Van pokazat an guorit go mez breguove, potoke an doline, ki zelene, arjave an tarpe okuole nas.

Pa hitro muora parvo resnico poviedat, če se jo nie že zastopilo. Oba, tkaj slovienska beseda ku sviet tle v Benečiji, vsak dan, ki ugasne an gre mimo, ostaneta nimar buj rievna, zapuščena an pokvarjena, sta obsojena na smart! Za kar se jizika tiče, na glas povien, de smo par zadnji sapi, par zadnjen vzdihu, zanj je konac, je šu, se zgubja za nimar tle od tuod. Kjer šele malo preživja, at pride rec, de so judje star an venčkrat žive gor vesoko v briegu. Pa tud teli ubuogi, zapuščeni starci so sijeni nucat nimar vic talijanskih besied vmiez naše govorice, zak niemamo družega okna na sviet (tist buj ša-rok) ku talijansko slavo, televižijon... tisto sloviensko, lohne še buj slavo, zak so samuo papagali, jo imajo le tan v Ljubjan, Goric al Tarstè... za nas čakajo, de pried se zgubmo al de se poitalijančimo do dna, tentega nan pridgajo vsak dan o globalni zaščiti an še o zaščiti globalni, ki nam jo bo dala levica. Marija Devica!

Pa sviet okuole, sada me muorta vprašat... tist nam ga proč nosijo celuo s

kamionan, vsak dan, pred našim očmi an se zdi, de moremo samuo žalostno gledat za njin. De tletode imamo dobre kamane pod zemjo! Potle, ki povsie-rod je host zrasla, potle, ki brušjan, laza an arbida so pokril vse sanožeta, ronke, puoje an še njiva te buj ravne, drobne glavice naših laških gaspodarju so se zmisinle še nan začenjaj kopat uoz zemje tele "naš petrol", ki potle uozjo proč na močnih kamionah, za de drugod z njin vetiegajo sude.

Nama ostanejo jame. Gor z varha Matajurja al taz planinsko-slovienske kočē (ki bo, mislin, naš zadnji duom) se lepue vidijo: jih je že pet, pa preca jih bo vic, bieżta gledat! Spliezta se na našo vesoko Babo, dokjer je še atu... runajo nimar buj mocne an velike kamione!

Drugačno ciment an arjavina, se zdi, de sta narbuj vriedne rože današnjega sveta. Adno "anteno za telefonine" so mi nastavli ravno pred hišo, pried že no majhano "fabriko" an nje želiezni "silos" blizu tiste pitune šuolce (sada je zaparta pa takuo liepa še za jo slikat), kjer so nas samuo po talijansko učil, de: *smo Italijani an samuo talijansko je dovoljeno tle v Italiji guorit, zaki Slovienj – Źlavi, so pravli – saruove otroke jedo!!!*

Če imata no kravco al pa kakuoša, ku so nimar tle tode Slovienj redil an imiel, kupe z zajcan an s prasetan, van jih proč ponese zdravniška služba, zak v vašin hlieve sred vasi nieso spoštovane vse pravila. An na varh je še davek go na hišo, *ICI*, ki cje, de bo vaš duom stanovanjski, ne vic kumetuški.

Pa "lirete al lirine" na milijarde padajo tu gajufe kajšnega lesjaka za zidat tle v Benečiji take duge hrame, de notar v liepi varsti tu štijah stoji hnadu po 10, 20, 50 tavžint žvin.

An tist gnuoj, ki ga že vsi začenjamo imiet pod nuosan – lohne se ga bomo tud mi parvadli – na uonja ku ankrat, an še vic van povien, takuo fardamano smardi, glih ku tista politika, ki ga je tle parnesla. Takuo za do konca spoštuvat naslov mojga spisa, še go mez politiko muoran nieki poviedat an zaries

želin, de bo kajšnemu tuole napot, al taren v peti, de koga zaboli. Bi biu ist zatuo zaries rad, pa je malo trošta: politiki so ku gliste, na dva kraja jih presiečeš z lopato an dvie pred tabo boš imeu, ki se ti bojo valile an zvijale, de ti gre na metanje.

Lohne ankrat so bli politiki slaviš, so ti kar gor na šobe poviedal, de ti bojo za škodo; pa donas te še ližejo gor na varh, imajo sladke, medene jizike, pa reči se nieso obarnile an spremene se na vic... Kje so tiste dvojezične tabele po cieli Benečiji – za Božjo vojo – za katere za vas san ist dau muoj glas? Kje je veliko spoštovanje za naš naravni sviet, naš slovienski sviet okuole nas an okuole mene, ki zatuo san vas votù?

Skočnita dol, prosin, z vaših dugih birokratskih stolic. Dol, za dobruoto, dol nazaj med navadne judi, četud dost niesmo vriedni. Politiki, novinarji, vsakosort učeni gaspodarji an obogatieli kumet, ankrat vsi s košpi na nogah, ki sada se hvalta, de imata kompjuter tu hiš an z njim se uozta po "internetu" al igrata tu "borsi". Se zagriebata tu sude an živta na an kri an na te drug špotljive meje miez talijanske an slovienske dažele, pa za me sta le gnuoj! Ku sevide vsaka meja – je jau adan – je odparta rana na sviete.

Žihar srecjavajte se an si dajajte roko pred telekamero ljubljanske televizije al slovienske RAI Tarst A, ki tle na še vidmo, an pru nič se na troštita, nie tist nucni, uonjavi, kravji gnuoj, ampa tist drug, današnji, ki smardi ku vaše "antenne, fabrike, cave an alevamenti". Po takin gnuojan že smardi an vaša globalna zaščita, ki mene začenja mastit na pete, čeglih san biu šu an ist cje v Tarst piet an prosit ubogime... An če cjeta sada, biežta se pa vsi žihar klonavat!

ŠTOPIENJO ZA ŠTOPIENJO...

FRANCESCO BERGNACH - CHECCO

ŠTOPIENJO
ZA ŠTOPIENJO

Štopienjo za štopienjo

gor po dugi pot,
ostane zad za mano
moja hiša.

Štopienjo za štopienjo,
oku menè pogledam
an videm mojo zemjò,
se zgubja mirno.

Drevje, se mi zdi,
lietajo pruoť menè,
potlè jih videm majhane,
se zgubjajo.

O zemja, o vas, o bratri,
pustim vas an lohni
vič vas na bom videu,
muoram iti za ušafat
ki malega vič.

Štopienjo za štopienjo
napri hodim še,
sonce vesokò sieje,
se zdi pozdravjât.

Perja sada šumijo,
bi tiele rade reč,
pridi preca, parjateu,
tle med nas.

Se varnem, lepa vas,
se varnem, hribi zeleni,
bom poslušu še šum
od vodè, ki se stieka,
med travo an robieh
od moje vasi.

IST TE PROSIM,
O MUOJ BUOG

Ist te prosim, o muoj Buog,
kadar zjutra me zbudiš,
pokažaj mi zlo počaso
vse reči oku menè.

Pokažaj mi jih počaso,
de se sprime tu menè
vsa dobruost, ki more bit,
lepota an nadužnost.

Ist te prosim, o muoj Buog,
kar me varješ gor na diele
zlo delèč od moje hiše,
varvi tudi moje ljudi.

An kar trudan ist se ustavem,
obleci me ti počaso
z željami an s pridnostjo,
ist te prosim, o muoj Buog.

O muoj Buog, kar tu pastiejo
dol se varžem, prosim te,
pihi v pamet vsiem ljudem
rahlo an vietrič veselja.

NEDIŠKI ZVON

Moje sarce ostane tam,
kjer se gre tam miez bregí,
tam, kjer začne sonce sijat,
tam v lepi Benečiji.

Kjer vse oku je zeleno
an je mior za počivat.
Kjer ponoč luči od hiš
so zvezde, padle na tla.

O, sarce takuo delèč,
ti, ki čuješ tel naš zvon,
bod veseu an ti donàs,
ku veseu je tudi on.

Mierni glas, hišni glas
rahlo pride an do tebè,
bod veselo sarce mojè,
boš še z mano v Benečiji.

ČETARTI
LAMPJON

Tekla je pot,
kar jest sam šu,
od deleča veselo je svetiu
četarti lampjon.

Kjer sam se ustavu,
oglednu sam se oku,
ku de b' biu te zadnji,
migu mi je
četarti lampjon.

Puno tame znotra an uone,
puno diela za preživiet,
lice mokro od potu,
cajt je teku, ku tekla je pot,
saldu težkuo gledu sam
četarti lampjon.

Sada sam tle, gledam ča uon,
ne de sam star, sapam težkuo,
dol na pot, za zadnji krat
me čaka zadnji lampjon.

VIER MI

Vier mi,
kar si ti nardiu,
nanucno nie blo.

Vier mi,
kar si ti zgradiu,
nie padlo na tla.

Vier mi,
če vsi gredo po svoji pot,
vier mi,
če vsi živijo ku po navad,
vier mi, vse to
nanucno nie blo.

Gledi
v nebo ponoč,
videš,
kar padajo zvezde,
pustijo eno pot svetlobe,
ki ostane med nami.

Vier mi,
ostaneš tudi ti
kakor
vse zvezde, ki
v nebu nieso nič,
pa ostanejo.
Vier mi,
ostaneš ti med nami,

vier mi,
v nebu naj tvoj znak.
Vier mi,
obljubim pa tebe,
vier mi,
vse, kar smo se zmenil,
vier mi,
pa se ne zgubi,
med nas
ostalo bo.

ZA TE
ZAHVALIT

Pridejo za vse tisti časi,
kjer vse je buj grankó,
na vieš, kam se obarnít,
na vieš, kam luožt glavó.

Se na zmislem, ka s' mi jala,
dvie besiede, mi se zdi,
male, majhane besiede,
ki so me razveselile.

Za te zahvalit...
za ti reč...
kuo majhana besieda
zadarla me je taz tli,
za te zahvalit...
za ti reč...
kuo kuraža j' paršla v me.

Je bla majhana besieda,
veliko vesejé,
za me nebo se j' odparlo
an sonce razsvetiu.

Za te zahvalit...
za ti reč...
za tojé zlaté oči,
za tvoj veseu obraz,
za te zahvalit...
za ti reč...
v moji pamet šele boš.

IST ČEM ŽIVIET

Vetrič razpiha maglice
sonce parhaja uoz noči,
bliščijo ku male suzice
se kaplje, gor, od rose.

Obarnem se oku an zdaj čujem
parve tičke žvargolet,
skuoze drevi oku mene
gre sonce an nam greje tla.

Ist čem živiet,
ist čem živiet za vse tuole,
ist čem živiet za te, luna,
ist čem živiet za te, sonce,
ist čem živiet za te, nuoč.

Ist čem živiet za maglice,
ki vietar šele razpiha,
za moje lepe dolince,
ist čem živiet an za te.

Za te, ki saldu v pamet imam,
za te, ki nies nikdar žalostan,
za te, ki mier v sarce parneseš,
za te, ki s' tle par mene.

Sada daž kropi,
sonce skrilo se je,
v sarcu mojim je veselje,
ist čem živiet an za te.

PARVI ŽENAR

Čudno mi se zdi
tuole donàs pravt,
tako delèč si bla
an sada pa si tle.

Čudno se mi zdi,
kar s' se parkazala,
že od delečà poznalo se j',
de iz miesta si paršla.

Kuo j' tiste, de si tle paršla?
Vprašu sam te:
"Kuo j' tiste, de za tele doline
si glavó zgubila?"

Vprašu sam te, s' mi jala tako:
"Med vam dobila sam veselje,
dobila sam voljo iti napri,
dobila prijatelje an dobre ljudi.

Med vam sam ušafala puno ljubezni,
med vam ostane moje sarce,
za vas moje misli zdaj lietajo,
posebno nad te se ustavjajo."

Naše dve misli kupe se zbrale,
ku dva ognjã se povezale,
na našim ognjišču naš oginj gori:
novo ognjišče v Benečiji.

ZA TE

Za te piesam bom piela,
za te rože parnesèm,
ubrane miez trave
telo jutro za te.

So vse rože ardeče an biele,
so vse ubrane glih za te.
Ist t' jih šenkam vse tebè,
de se zmisleš na me.

Za te se ustavem po pot,
na te se zmislim zvičer,
kar doma trudna
an vesela počivam.

Sada j' nuoč, se zmislim na te,
sada j' nuoč an videm tebè,
tam, miez luči,
ki stojiš ta par menè.

V TVOJIH MISLIH
NAZAJ

Sam te pustu veselo,
muoru iti deleč,
v moji pamet sam mislu,
de b' se varnu h tebe.
Vsi veselo de b' živeli,
lepo družino nardil.

Zdaj pa vsako vičer sam s tabo,
v tvojih mislih nazaj,
za nas dva naša lepa družina
ostala samo j' sanja.

Sam s tabo vsako noč,
kot je blo tisti dan,
kar sam ti jau: boma kupe,
boma kupe vsak dan;
ti s' se samo posmejala
an mi vzela roko.

MISEU ZA TE

Dugi an zlati lasje
an angelski obraz;
dolè na ciest je onà.

Dvie liepe oči,
no malo špotljive;
nje usta so ku žida.
Gor po pot parleti,
liepa, z vietram;
sladko saldu guori.

TA STARI WUK TA NA SKALI

SILVANA PALETTI

Ta na ti vliki skali je stal dan stari, stari, pristareti wuk ka an mel uže vič ki stuw lit nu šče vič petkow gore po hartè.

Ano an mel no malo, malo, vliko, sridnjo hišico pukrito ziz sirčjon nu ziz mehon nu tu nu zdè landargalu no budičije. Anu bog wuk, usaki din an si vi-lažal wun pod stran sidit, ta na dan vliki čok brinini, za si sfajfat dan cigar nu za gledat wowčice, ki so se pasle do po rawnini, ma najvič za deržat w mero dno, ki bila karji, karji tulsta, za ko bo wora, za jo ġat wun na petar. Ma pastir, tej usi pastirji, an vedel da wuk je ta na ti vliki skali anu an si lopo warwal wowčice nu zvečara an si je klical nu si je diwal w rijo nu si je zglikuwal, pri ka je ugnat. Anu dan din taw jisini, megle so se lopo pasle po gora nu vitar, naganjal hudo wuro nu to bilo pa tej nu malo zmerzlo. Te stari wuk, ka an mel vliko ešperjincijo od slabaga timpa, an si pumislil, da to bujši si parvidinat, ka sa mej ni vi, to mori pa snih zabalanet. Tuw zvečara, počaso, počaso wuk jo dal nu po skali, nu do na rawnino, za ukrast wowco nu an vidi da ta za no pačò je no vliki bili ka lažalu nu si lopo spalu. Za folo, ki an se bal da pastir se udumej, nu mu pujubi kosti, an šal ta, popadal, stisnul nu ġal ta pod ramo nu šal tej vitar spe wun na skalo, tu ka an mel hišico.

Ko an dušal wun, je bila nuč anu si unitil lumin, da an ma si videt da kaki no lipo wowco an si parnesal nu an bil braf, da an će met za prignat zimo.

Didijo, didijo, bog wuk, to mu paršlo skore wudo, ko an vidil, da ko an parne-sal. Invece za jet wowco, an bil uzel no bilo kosmato ġupo, ki pastir bil zabil ta za pačò.

- Le tu lalè! - an rekal bog wuk - sa fis vidi, da gren star anu da lakata, zdila vidit doplet anu injen?! -

Sisa, to bilo uže skur, an se ġal spat, nu an si spravil lopo ġupo ta pod glawo nu an usanul.

Ma te stari wuk, an mara ščilè spat tawne na ti vliki skali, ka, to pur pur karji timpa, ka sa ga ni vidi nu pa tulit, sa ga ni čuji.

Anu itaku, pravica na je rivana.

MALE WIŽICE ZA OTROKE

SILVANA PALETTI

Liji, liji, daž,
gore se muwajo,
Pierinčič se skriwa,
wokul šije, wuši predjo:
s puvirkon nuw patok.

Klicow ti,
lačan ä,
kravica,
Mali dul,
bum, bum, bum
te valiki zwun.

Kuku, kuku, kukuvica,
od ta na skali, nuw potok,
na se prakucuwa, latè,
tuw den, moje moje focolet.

Didije, didoje,
mačika ma boboje,
flit, flit,
jiti se strest,
gore na brik.

Baba šla po wodo,
to kapji skuza bando,
woda dila rojo,
toč, toč, močico.

Piti, piti, pitol,
pujdi mi do na stol,
pujdi mi do na prah,
ka čon ti dat den grah.

Baši, baši, korbico,
nabaši lipa rožica,
rožica, gurofula,
ta zalena virica,
ma ta lipa ščaričica.

Puji, puji družg,
pleši, pleši kus,
lita, lita wran,
tuca čiga ta na bran.

Patalinčec lopo puje,
kokuše nisejo,
te babe plitejo,
Katarina se prikočuwa,
lopo na rit, spaduwā.

Toni, Toni krivac,
an wodi wokul mlina,
an nima muke,
an ji sirave barnjuke.

OKOL HIŠE

Okol, okol hiše
gremo za roko,
sunčace se smiji,
naša baba siji,
rožice žinejo,
owčice grejo,
utičacić puji,

tučica se buji,
mišica se skriwa,
kuka se pukriwa,
naša mama kuha,
kuha, kuha, suk
lala lila lela,
lala lila la.

EMIGRACIJA

RENZO GARIUP

Ko so začeli praznovati v Čedadu DAN EMIGRANTA, se je kakšno leto potem ustanovilo Beneško gledališče, ki je od takrat skoraj vsako leto igralo za ta dan kakšno predstavo.

Bila so leta, v katerih je živelo v tujini tisoče in tisoče naših ljudi iz Nediških dolin. Normalno je bilo zatorej, da so se tedaj več let predstave vrtele o emigraciji.

Leta so minila in ekonomski razvoj v Italiji je začel spreminjati življenje na bolje tudi ljudem po naših dolinah.

Mlajšim kot meni je postalo mogoče dobiti delo v državi ali prav blizu doma. Prisiljena emigracija za preživetje je zatorej hvala Bogu končala. Beneško gledališče je medtem predstavljalo nekaj iger, ki so še govorile o emigraciji, in slišal sem večkrat ljudi praviti, da se o tem preveč govori.

Jaz sem pa prepričan, da se je o tem problemu zelo, zelo premalo govorilo, emigranti so prestali in pretrpeli zelo velike in resničene drame. Danes je lahko govoriti, ko se vsak dan sliši po televizijskih oddajah ali bere po časopisih o pravicah in spoštovanju človeka.

Koga so pa brigale, kdo je branil ali zahteval te pravice in to spoštovanje človeka pred štiridesetimi ali petdesetimi leti za milijone italijanskih emigrantov in tisoče in tisoče Beneških Slovencev po svetu?

Nihče! Absolutno nihče. Največja in edina hvala italijanske vlade je bila, da je v Italiji takšna svoboda, da vsakdo lahko dobi potni list in gre svobodno, kamor hoče.

Koga so zanimale ali skrbele pravice človeka, ko so z organiziranimi prevozi pošiljali tisoče in tisoče ljudi čez oceane, ne da bi vedeli, kam, in brez nobenega zavarovanja in varstva, ne da bi se vprašali, kje in kako bojo živeli in ali jim bo sploh možno živeti.

Samo v Švici je bilo približno dvestopetdeset tisoč sezonskih delavcev, katerim je bilo ostro prepovedano imeti pri sebi ženo in družino. Osebnost sem jih poznal na desetine, ki so na skrito pripeljali s sabo družino; ti so pa morali živeti tiho in zaprti v stanovanju več kot sedem, osem mesecev na leto, ne iti niti na cesto, kar če so jih bili dobili, je bila izgnana čez mejo vsa družina.

Ti otroci niso hodili v šolo, niso se igrali z drugimi. Živel so izolirani od ljudi in sveta in prepričan sem, da so nekateri utrpeli poškodbe za vse življenje.

Ko sem šel prvič v tujino kot emigrant, nas je bilo za zdravstveni pregled v eni dvorani na meji okrog petdeset, vsi nagi kot gliste, eden za drugim smo šli pred zdravnika in potlej na radiografsko kontrolo.

Bili smo le malo drugačni kot žival, saj so sami tujci pozneje priznali in rekli: Vprašali smo roke in prišli so ljudje.

Kaj in koliko so pretrpeli emigranti na posebnih in nevarnih delih! Koliko težav so imeli, ker niso znali jezika, koliko so morali prenesti v državah, v katerih je bil razizem, v katerih na časopisih, po radijskih in televizijskih oddajah, na delu in po gostilnah nisi slišal govoriti drugega kot proti tujcem.

Kot sem že rekel danes, hvala Bogu, vse to se je spremenilo in izboljšalo, vse to pa ne pomeni, da ni po svetu še tisoče in tisoče ljudi, katerih največja želja bi bila živeti v svoji državi, na svoji zemlji doma.

To jim je pa največkrat nemogoče ali zaradi tega, ker so že postali stari, ali

ker tam, kjer so, imajo njih družino, sinove in hčera, ki imajo že sami otroke; zapustiti vse to res ni lahko, četudi njih želja, samo umreti in večno počivati v svoji zemlji, je velika.

Šlo je mimo že več kot trideset let, ko sva šla z ženo iz Švice obiskat strica, ki je živel z družino v Belgiji. V meni je pa šele živ spomin, ne samo na res gorak sprejem, ampak posebno na pogovor, ki smo imeli med nami. Ko smo prišli v hišo, po navadnih pozdravih seveda, je hotel biti z mano čimbolj ljubeznjiv. Peljal me je kar hitro obiskat majhno mesto, v katerem je živel že več kot trideset let, in res je, da sva obiskala tudi številne gostilne.

Vrnila sva se za kosilo (ki ga je njegova žena pripravila doma) čez dobro uro po poldne. Čakali so nas, pa četudi potrpežljiva zaradi zamude, mu je žena izrekla malo ostrih besed na katere ni odgovoril.

Popoldne pa so šle v mesto ženske in sva ostala doma sama.

Začela sva se pogovarjati med nama, ko mi je rekel: "Ali si jo slišal, prav veseli me vaš obisk. Uro časa smo zamudili za kosilo in sem jih slišal kot osel. Nisem ji odgovoril, kar nočem zmešnjave v družini; toda ali pozna kdo moje življenje? Šest bratrov in sester nas je bilo doma. Preživeli smo otroška in mlada leta kot živali, več na polju kot doma, naša hrana je bila skoraj samo sadje in zelenjava. Delali in nosili smo na hrbtu kot osli, spali smo po hlevih in senikih, dokler nisem star dvajset let, šel k vojakom. V vojni sem bil v Grčiji, Albaniji in naslednjič v Rusiji. Da bi si rešil življenje, sem naredil peš tisoč kilometrov v mrazu, s temperaturo minus dvajset, trideset stopinj, lačen, raztrgan, ampak vesel, da sem rešil življenje.

Vrnil sem se domov in tam preživel še kakšno leto v revščini. Ni bilo dela in zaslužka, dokler se niso odprla vrata v Belgijo, kamor sem prišel delat več kot dvajset let kot rudar, kot krt pod zemljo ali hudič v peklu.

Ko sem prišel v Belgijo, sem prvič v življenju spal v normalni postelji. Danes

slišim govoriti, da so se tudi pri nas stvari spremenile, da sedaj mladi ljudje lahko dobijo delo doma. Meni je prepozno, čutim se star in uničen od dela in garanja. Tukaj imam družino in tukaj bom moral umreti, četudi rojstne vasi ne pozabim nikdar.”

Približno dvajset let pozneje je po dolgi in trpeči bolezni umrl. Vprašali smo v njegovi rojstni fari, če bi za plačilo bilo možno, da bi mu domači zvon odzvonil Ave Marijo. Odgovorili so nam, da so tisti ljudje daleč že preveč časa in da zato nima pomena tukaj zvoniti.

Vsak človek je svoboden misliti in soditi po svoji občutljivosti. Če našim bratom, sorodnikom, prijateljem in vaščanom, ki so bili prisiljeni za preživetje zapustiti drago in ljubo rojstno zemljo in se ne vrniti več niti mrtvi počivati vanjo, odzvoniti ali ne Ave Marijo nima pomena niti za cerkev, ni prav nič čudnega, če nekateri ljudje pravijo, da se je o emigraciji že preveč govorilo.

Jaz pa mislim drugače.

EMIGRANTOVA ŽALOST

RENZO GARIUP

Ko močno mi je stisnil roko,
moj oče mi je rekel, naj srečno ti bo,
potem je nadaljeval:

"Nesrečna je zemlja, kjer njeni sinovi,
da preživijo morajo po svetu!"

Mati moja je tiho jokala,
ko me je srčno pozdravljala,
in mi je rekla:

"Morda so naši zadnji pozdravi,
saj ti tudi veš, mi smo že stari."

Mati je še nadaljevala:

"Naročim ti pa, sinček moj dragi,
tvoje domovine nikdar ne pozabi,
vrni se pozdravljat brate in sorode
in tudi nas, na naše grobove."

Tako sem šel, star dvajset let,
z žalostjo v srcu tudi jaz v svet,
na glas sem jokal
in na vse to sedaj premišlujem,
ko proti domu zopet potujem.

Pa ko pridem blizu vasi,
slišim, da zvon mrtvaško zvoni,
stopim v vas in rad bi hotel
zavriskat na glas,
pa komu bi vriskal, ne vidim, ne slišim ljudi,
skoraj vsa vas mrtvaško diši,
morda so v cerkvi in molijo Oče naš,
saj danes še eden se je ločil od nas.
Stopim v cerkvico; vsak moli in kleči,
pogledam okoli, so skoraj prazne klopi,
solzne so zopet moje oči,
na katafalku moj oče leži.
Cerkev treba je stisniti za tako malo ljudi
pa bitof razširiti, kjer prostora več ni.
Grem proti studencu iskat vodo,
da bi splaknil še enkrat grenko solzo,
studeneč je pa suh.
Pogledam okolje. Tam, kjer so bile lepe njive,
sedaj raste grmovje in pokrive,
kjer enkrat so bile zelene senožeta,
sedaj se sprehajajo divje praseta;
se torej vse tukaj suši, kot žile naših ljudi?
Se je skoraj zgubilo človeško življenje
iz naše lepe Beneške Slovenije,
zakaj in kako se je to zgodilo?
Ali je narava tak malo mila,
ali je morda roka človekova kriva?

NAŠI BREGUOVI - MATAJUR AN MIJA

REMO CHIABUDINI

Matajur an Mija sta ku mož an ženà; Nediža, ki teče miez njih kornin, jin brane, de se na moreta maj objet.

Matajur ga vsi lepuo poznamo, on prešerno oviduje vse naše doline dol do muorja, pa Mija milo an ponižno gleda zaljubljeno gu njega glavo.

Pa tudi Mija ima nje skrivnosti an nje zgodovino. Mija za Nedižuce je bila adnà majhana gjava, gor so ble darvà, hlodjé, košarji an cajnarji so imiel late lieskove, uón s katerih so vedielal like za plest cajne an koše. Gor na vrhu je bila planina, so redil krave an kozé; gor je bluo tudi puno duje žvine za jagarje.

Adnó saboto zvičer konàc polietja, par vičerji, tata je pogledu san v me an v muoje dva bratra te guorše an nan je oznanu: "Jutre gremo gor na Mijo, napravita vsak svoj taškapan, gor so zdrieli liešinki." Za nas otroké pregledat tolo Mijo je bla adnà velika rieč, so nan pravli strašné an čudne reči, gor pod čelàh so živiele torke an kočerinke, gu čelàh pa je biu gut, ki kadar se je vzdignu, je naredu veliko sienco an s parkji lahno zadeu kozlicja, ku de bi bila na panogla. Vsakintarkaj so krivapete pasale čez Nadižo za srecjat torke an kočerinke, an obedan nan nie znu poviedat, ka so uganjale.

Za napraviti taškapane je bluo lahko, uon s "turbe" smo veložli libro, kuader-no an aštučjo, pa je ratu taškapan, notre smo ložli an ugriznjak, an ku se je naredu dan, smo bli že na pot pruo Štupci, čez Nedižo an gor mez Prodou.

Tuole je bluo kajšno lieto pred to zadnjo uojškó, an za iti na Mijo se je muorlo iti skor do konca Predola an ovihnit na desno gor mez Presuojnco. Pot je bila buj duga ku sada, pa je bila buj plana an lepuo opeštana od žvine an judi. Smo paršli na varh Presuojnce, ki sonce je bluo že vesokó, so se odparle sanažeta, po katerih so pasle krave, koze an dva mula, ki so nual za prenašat, kar je bluo trieba.

Za govedarja od planine je biu Bepo gor od Štupce, je imeu dva puoberja, de so mu pomagal na diele.

Bepo nan je biu ponudu vse njegà pardielke od mlekarne, pa tata mu je biu nesu fiašk merikana an ga je vprašu za lišinke. Gor mez sanažeta je bluo pu-no garmu od lieske an Bepo nan je biu pokazu, tuk so bli buj debel, an nan je biu parporočiu za se varvat, ki tu garmah so ble nastavjene pasce za puhe lovit.

Taškapane smo bli napunli za cajtan, okuole garmú je bila še kajšna malinca, tata je biu napravo snop lat an smo se uarnil damu trudni, pa zlo veseli.

Začela je uojškà, Bepo je šu za sudada an od tekrat planina je ostala zapar-ta. V cajtu uojšké tam gor so imiel ustavo partigjani, pa Niemci so jih bli za-sledil an napadli an nazadnjo so bli dal oginj, strieha je bila nareta s hlodja an pokrita s plehàn, takuo de vsa strieha je zgučala notre.

Uojškà je bla končala, naši mladenči so se vračal damu, pa nie bluo zaslužka, so hodil sieč travó gor na Mijo an puščal po nit dol za kraj senuo an prodajal. Adni so siekli hostí an prodajal darvâ; adni so prenašal uogje tan od zad Mije, tan Arbisačanj an tisti iz Prusnida so kuhal kuote. Vse tuole je šluo finjavat dol na Štupco, dol je biu velik targ.

Gor od Čenavarha za pridit du Prodou je šele adnà stazà, tan na križišče Angelo ta s Štupce je biu naredu adnó strieho blizu počivala, ato je imeu bari-glo merikana, kos mortadele, ser an kruh za adnó previdingo.

Puno judi je bluo še prez zaslužka, Fanfani tan v Grime je niek vekuštu (Per la massima occupazione), Podbuniescu so dovolil sude za postrojiti planino gor na Miji. Tu malo cajta se jih je bluo vpisalo parbližno stuo dielucu. Za skarbiet za peját dielo napri so bli naročil foreštáljan, ki so imiel njih sedež du Špietre; za "kapolne" so ložli dva foreštálja, ki so bli že šli v penzjon.

Parvo dielo je bluo narest novo mulatjero za iti na Mijo ta s Prodola na varh, sa ta nova meja je presiekla mez Prodou.

Kadar se je mogluo priditi na varh po te novi stazi, pu telih dielucu so diel za luožt na mest planino, pa te drugi so kladli na mest to novo mulatjero.

Dol na Štupc so zdarli an frantojo an na koséh so ga znesli na Mijo, so ga zložli kupe an je začeu hrustat tiste biele kamanje, ki je bluo zloženo tu kupce po sanažetah, tele je udielu glerjo an piesak za te novo strieho.

Tek je nesu gor žaki cimenta, je imeu zaslužno zornado, takuo an tisti, ki so nesli gor daske an želiezje an kar je bluo potriebno.

Za zidarja sma bla jest an Guidac gor od Zapatoka, pa za karpentierja je biu Špelat ta z Brišč. Dielo je šluo dobrò naprej, kar je bluo vse napravjeno, smo

Diela na Miji

zalil strieho z mauto cimentovo (pitum), tu koncáh striehe smo vedielal žlieb tu ciment še mahán, tele speje vso daževno uodó tu an šteram zazidan miez hlieva an hiše-mlekarne. Tele šteram je biu že zazidan; s tisto uodó, ki je bla notre, smo runal mauto, notar so se utopile žvine, ki so notarka padle, nazadnjo štermu so nardil teraco an mauto novó, s tolo uodó se lahko operè roké an nogé.

Malo liet od tegà podbunieški jagri so nardil niešne dobré diela, so pregradil hlieu za napravít mest za spat, naredli nové nape an kar je bluo trieba za gor prebivat.

Sada okuole planine je vse host, za prídít na varh Mije ta od planine je trieba dobre pu ure hoje. Kadar se pride na varh, če je listje dol padlo, se videjo lepuo vasi unejske pod Stolan an dol miez Nadiške doline. Tudi glavo od Matajurja se jo vide parbližano, no malo zdol pa se vide adnó novó rieč, ki je zrastla tu malo cajta: dom beneških planinčarju "DOM NA MATAJURJE".

KOLEGJO

LIDIA ZABRIESZACH

Kolegjo je an prestor, de kar se guori ob anj, vsak, ki ga je provù, se no malo slavo podarži, nie zadovoljen, zakì notar vsak otrok se čuje zapart.

Posebno donašnji dan, kier malomanj vsak ima vse, kar se more zmislit: družino, ki ga jube an varje za ohraniti od vsegà. Skarbi za njega zdravje, za njega kulturo, za njega žvago, za vsake sorte norčije, za šport, za izlete po sviete, po miestah, na muorju, smučat po zime an še na vien ki.

Za tele otroké kolegjo je an prestor brez parglihe, zakì v takim kolegje, ku san bila ist, se na ku puno mol, se hode v šuolo, se diela kajšno dielo; je ri-kreacjon tiste dvie ure na dan; se je, kar je, se na sprebiera an se muora ni-mar vse sniest. Za glih poviedat, nan nie nikdar nič ostajalo.

Čen reč, de kar je narbuj bluo slavo, je, de se muora saldu mučat: kar greš h maš zguoda, po pot od nega prestora do družega, tuk ješ, gu kambri... zmieran tišina, an čene pa na koliena, na koliena ure an ure za pokuoro.

Tuole je biu kolegjo, kjer san bla ist, pruzapru je biu orfanatrofio: smo bli vsi brez oči an kajšan an brez matere, kuk san bla ist.

Tuole je bluo po uojski.

Ko je končala uojškà, kamun al pa duhovnik so zbral vse potriebne otroké an so jih ložli v kolegjo v Vidan. Tle z našega kamuna nas je bluo na pet.

Tu telin ištitude je bluo zadost dobrò. Mojé parjatelce od sparvič so se puno

jokale za mamò an sil'le damu. Ist pa san malo jokala, sa nìesan imela mame doma. Tu ištìtute san bla vesela, de me nìeso vič pravli, de san buoga saruota, san bla ku vse!

Tu kolegje smo imiel vsak sojò pastiejo an materaš. Gu Seuc smo ležal šele tu škušjah an po puno tu ni pastiej, dva al pa tri du glavje an dva du znuožju, glih ku sardine tu škatolet.

Kar san šla v parvo, je bluo miesca marca 1947 an san paršla nazaj v Seucè za polietne vacanze junija 1948, no lieto an tri miesce potlè!

Tist cajt misnin, de je narbuj dug mojgà življenja, muoran še poviedat, de vas tist cajt nìesan imela še ankrat nobedne vižite. Šele se spominjan, s kajšnin veseljan san paršlà damu. Potlè san hodila saldu za božič an poliete.

Šuola je bla not tu kolegje, takuo de nismo vidli nikdar ne judi ne miesta, zakì tud okuole an okuole dorà je biu an vesok zid.

Če si se cieu miesac dobrò obnašu, si bugu, trecjo nediejo miesca mundje so nas peljale no uro po Vidne, pa smo nimar paršli samuo cja h Mariji di Grazia, no malo pomolili an nazaj v kolegjo.

Nie bluo nič lieušega an zatuo ist san se nimar bala, de me na popejejo, san mislila, de san "buoga saruota", de me na bojo tiel. Tisto vičèr pried san tuo-le premišljovala tu pastiej an grede molila an se troštala, de me na pustjò notar, pa so me nimar pejal tud menè.

Te druge nedieje pa so ble za vižite, za tiste, ki so imele mamò, ki jih je hodi-la gledat. Mame so parneslè kakšne jabuke, a ja, ist nìesan imela mame an takuo tud jabuk ne!

Takuo san fajno podložlà rokó kajšni moji parjatelci an poprašala za dobruoto, al mi da objedak, an takuo san imiela an ist vič ku kajšankrat "jabuko"!

Kajšankrat pa san jo muorla zaslužìt.

Se zmisnin ankrat, de mojà parjatelca mi je jala, de za "torsolo" imet muoran

narest vas gir od kortilna. Ist san ga nardila, pa kar san jo prašala, kar mi je bla obečala, ga je bla že dala drugi an so se mi smejale. Takuo je bluo.

Tud druge so ble brez mame an brez jabuk.

Smo ble pa dobrò poštené an smo radé molile, smo živiele v čast Božji an če smo nardile kajšan grieh, ku guorit potiho po štengah, kar mundja je jala "silenzio!", smo samé štiele naše griehe, če mundja nas nie čula.

Kar vsakoantarkaj je paršla "Madre superiora" z nje "bastone di S. Rocco", nas je pejala cju an žgabucin po dno an je prašala, dost griehu smo miele. Smo ji poviedale an s tisto palco nas je tukla za vsak grieh an žlag, potlè smo šle hladne an vesele spat. Onà je pa molila: "Signore, accogli questa mia fatica..." V kolegje san nardila tud parvo obhajilo. Tist dan se ga nimar lepuo zmislen. Kar smo ble v cierkve z našin bielin kikljan, san zagledala, de je puno judi v cierkve, ki niemajo čarnih obliek.

San zamerkala, de so vižite, de so mame an druga žlahta, pa se niesmo smiele oglednít.

San bla takuo vesela an v glave san premišljuvala, duo me je paršu gledat. Vse me je veselilo an s sarcan san Boga zahvaljuvala za tako veselo zornado. Po maš so napravli kosilo za vse tiste, ki so ble par parvin obhajile, tu nin prestoru posebe. Nas je bluo osanantrideset, takuo tud žlahta je imiela kosilo ta par nas.

Kar smo paršli v tolo salo, san fino pogledala okuole mene, de ušafan kajšnega mojih. Na žalost vsi, pru vsi so imiel kajšnega, samuo ist ne.

San se začela jokat, mame od mojih parjatelc so me troštale, mama od Marčele go z Tapoluovega me je tiela pejat za njo, z Marčelo uon po mieste, pa niesan tiela.

Tist dan se je šlo žihar, pa ist san bla takuo žalostna, de niesan se mogla še potalažt ne.

San tiela miet kajšnega samuo za me! An takuo sama san ostala tu kolegje, samuo ist an mundje, an kar vsi so se pobral, mundja me je pejala v cierku. Tan san no malo pomolila an potlè me je pejala spat. Takuo san preskočila tudi južno an san spala do družega dneva. Donas mislen, de mi je šigurno dala kajšan kalmant.

Takuo na nikdar pozabin tist dan, zak je biu an dan, ki san se ga dugo cajta čakala an troštala. Na žalost tud muoj bieram nie biu buojš.

No jutro so me paršli klicat v šuolo. Mojà tetà je paršla po me, mi je parneslà to bielo kikjo an naglih me peljala cja h škofu, zak je imiela malo cajta, čene je bla zamudila koriero, ki je šla z Vidna že opudan.

Takuo tu no uro san bla obiermana.

Se vie, de tenčas za negà otrokà bieram je bla na velika rieč: fešta... nuna, ki ti šenka uro... takuo vse tuole mi je odletielo, takuo pravemo, kar se ki čakaš an na rata.

Pa tele so ble te fajne-garde zornade, ki se jih na nikdar pozabeš.

Na tud pozabin, kar je nono Žefcju padu; je vinjike runu an je biu nogo zlo-mù, kar je padu dol mez liesenca.

So paršli moji strici z Belgije an so me paršli vsi gledat, se vie, so paršli gledat nona, ma ist san bla takuo vesela, de san bla malomanj rada, de se je udaru. An so me pejal po mieste an so mi dal vsak po an tavžint lir, so bli štieri: štier tavžint!

Kuo san bla bogata an vesela! San kupila te uonjavo žajfo an dentrifričo an hlače te čarne, ki san jih miela saldu vse arztargane ta na petè, čelih san znala šivat an ramenduvat že majhana.

Tiste jame v hlačah jih iman saldu v glave, zaki so ratuvala saldu buj velike an san jih le pilila kupe, za de se na bojo videle uoz žek, kier če se je jama videla, je bluo klečanje zvičer pred kambro.

Še na druga an smiešna rieč me je nimar strašla: kazat gacje, mutande: zvičer, kar smo se napravle za iti spat, smo muorle pokleknjene par pastiej fino arztegnit tiste gacje z rokan tu jamah za nogé an gorje, če so ble ki uma-zane! Drug dan mundje so nan jih ložlè na glavó an z gacjan na glavi smo muorle iti na kosilo. Kajšan špot!

Šigurno, de mundje s tuolin so nas učile bit čedne, ma kar si takuo majhana, tuole je biu velik strah, velika skarb: če ti ki rata, kajšan kapelin boš drug dan nosila!

Vsedno mi je ratalo ne dvakrat, takuo de se šele zmisen.

Celó lieto smo se troštal svete Lucje, ki v Vidne nose ponoč šenke.

Vse smo viedele, de so mundje nam kladle tisto jabuko al pa marančo na mizo, takuo de kar smo šli kosit, je bla "šorpreža".

Pa vsedno smo puno dni pried se pogovarjale an troštale, de lohnò bo ki družega; pa je bla saldu le tista, spremenilo se je samuo, de kar san ratala buj poraščena, niesan imiela še tistega sodišfaciona za ušafat kjek zjutra, zakì zvičer, kar so šle te druge ležat, sma ist an na mundja ble sveta Lucja.

Pa vsaka škoda je za an nuc, sa kar smo vse naštimale, mundja mi je nimar dala tu pest no malo mlieka v prahu - kuo je biu neusmiljeno dobar! San počaso ga lizala, za de mi je vic cajta durù.

Punokrat san dobila tiste mlieko, zakì punokrat, kar so šli vsi spat, san hodila kompier lupit an nazadnjo... mlieko v prahu.

So me potiskale, kod so tiele, sa niesan imiela obednega, za de se oglasi za me. Za tiste mojé parjatelce, ki so ble no malo buj živé, kajšankrat, če so nardile kako buj debelo, ku guorit po štengah kar je bla tišina, so bli pa pru veliki "kaštigi"; sa tud ist san bla namest zluodja, pa tistega san se ga pru bala.

Če so ti trual, de boš strašnuo kaštigana, se je že viedelo, ka ti bo točalo: zvičer, pried ku smo šle ležat, kar smo se umile tu tistin dugin lavandine, ki je

imeu puno špin, so te do nazega sliikle, so te polegnile tu lavandin an od-parle vse rubinete uodè. Čen reč, de so ti tiele narest no dočo, ki jo niesmo imiel.

Na vien vič, al je bla al ne te gorka uodà, zak ist tistega kaštiga nisan ankul imiela. Na vien, če so an tenčas mundje molile: "Signore, accogli questa mia fatica" - ma al dobro al slavo, takuo je bluo.

Lieto je bluo tenčas dugo, ku deset liet sada, an na koncu je paršu junj, konàc šolskega lieta. Obrila miesca smo že narobe štiel dneve, ki so naš ločil od tistega dneva, ki smo se vračale vsaka na suoj duom.

Kajšan je paršu po nas an nas je parpejù damu vse kupe.

Kuo smo ble vesele! Kuo so ble lepé naše buoge vaščice, misnin, de gu ne-beseh se ne more bit buj veselo; an takuo san s sarcan pozdravjala naše ju-di, ko de bi bla paršla z družega sveta!

PIRAMAULA

MICHELINA BLASUTIG

Ne nimar je lahko napisat pisma, vesele al ne, za dat jasno zastopit, kar bi se tielo poviedat s troštanjan, tud, de vsak bi mu prebrat smehé, kar pamet šele misne an roka piše.

Moja batica upartila je na dva kraja moje spomine. An kup varje, kar bi tiela rada napisat, ma na smien, tel kup ga kličen MAGLÀ.

Drug obime pa vse, kar liepega MI PARI an moren napisat.

Tel kup ga kličen "PIRAMAULA"; po talijansko ga intindin *I colori della memoria*. On zberè močné spomine, kajšne bledé, druge buj ku biele... za na reč skor pozabjene, zubjené... pa at at za prit na varh, kar kiek takega menè, tebě... nas takne; tant za nas od sada pejât misnit kupe počas počas le vič reči, an potlè jih pravt.

Je bluio lietos ta poliete, san bla doma miez mojih judi, blizu mojih bregi! Tu nješni hiš MAESTRO TELEVISIONE je kazu an pravu... ki? Mi okuole njega smo bli lohni na tri, smo mučal, edukano gledal MEŠTRUNA, kar na liepin kajšan se je zbudu an oglosiu:

- Na naše cajte judje, kar so bli kupe, so se menal, ne mučal, ku mi sadalè.
- Imaš ražon, je bluio nimar kiek za reč, za vprašât; sada guori ON, ON VIE

VSE; mi mučmó, samí pinsamo an ostanemo buj samí, ku kar smo že.

- Ja, judje so se imiel buj radí, so bli tud buj veseli an kontent, tekrat.

- Tuole vičkrat, žalostno, se čuje reč par vič kraju sveta; jest se na čudin vič ku an tarkaj, tale je STORIA, sviet zad za njo se obrača.

- Ja, pa gard je sviet... judje pare ostrašeni, jin se nimar mudí, lete če an san anta pa se zaprejo tu hiša.

- Grejo an pridejo od diela, se na čuje vič piet uone, sam TELEVIŽJON guori an puoje, donàs!

- Po pot vidiš te mlade: škufe na uhah, glave na an krej, oči zaperjajo an od-perjajo, vas žuot pleše, noge grejo brez viedet kan, butnejo tu kakega; šobe vlačjo na vstran; takuo puojejo, muče an sami.

- Nie, nie ki, kar smo se midruz ušafal kje... al cajtu diela, al sede gor na zide, gor po štengah, ta pod driebah, tu sienc, je bluo lepua jo zapiet, magar so začel na dva, tri... potle se je zbrala na velika kompanija.

- Smo piel za se usapnít no malo, pozabít kiek, za imiet no malo frajnost. Bit kupe je bluo na posebno lepua, so se tolil tud tisti, ki so nas čul.

- Zahvalimo Boga, de se čuje mankul piet gu cierkvi tu nediejo; čast ženàn an čičatan.

- Puojejo lepua, kajšan jih uči, an harmonium pomaga puno. Škoda, ki vičkrat kajšan manjka.

- "Jest", močnuo an šigurno je jau kajšan, "puobnen vič reči, ki so se gajale že pred vojskó: kar možje, žené, otroc, puobi, čičé so gu cerkvi piel vsi kupe na vesok glas; se jih je čulo po celi vasi gelit."

- Ja, misnin, de cajtu precesije, kuo smo se preperjal an šije utiegal. Tekrat smo po latinsko piel an duo vie, kake zgrešené besiede so nan uoz ust skočnile.

- Ries jest san se vprašala, zaki smo piel: PIANGE LINGUA GLORIOSI. Zaki

jezik se joče? Za an cajt potlè san zaviedla, de tu glih je bluo trieba reč:
PANGE LINGUA...

- Sa po taljansko an kup starih žen so piele BENEDETO DIO namest NOI VO-
GLIAM DIO. Vič ku kajšan nie znu ne prebierat ne pisát; buoz judje, pa Buog
jih je uslišu vsedno.

- Ja, Buog je mahnù Svetemu Petru an pustiu pasat... v nebesa vse.

- Ho, ho... misnita, kuo so piel don Slobbe, Štiefan Brontu mežnar, Mihac
Uršin, Tinac stric an Zanut Korenin, kar so sveto mašo za te martve piel? So
bli vsi v čarnin obliečeni an tu rokah so obracjal gride tud an čarìn klabuk...
so takuo usta odperjal za na duzin noto vlačit, de je biu strah.

- Imaš ražon, je bluo pru strašnuo čut tisto žalostno molitvo: "Dies illa, Dies
irae, calamitatis..."

- Muč, muč, ki krat so me že pred dnem zbudil za kako sveto mašo piet, san
jih čula fin du mojo kambro, za strah san uha zataknila an glavó skrila, je bla
le tista: "Dies illa... Quando caeli movendi sunt et terra..." Oni so zabarbotal
kiek, ku "Quando celi vendi la terra..." San se vprašala: zaki luht muora
zemjò prodát?

Gor na tole vsi so se zasmejal na glas, takuo de druž so se parložli če h nan.

- Popinsajta vi, kake besiede smo mogli piet v cajtu "Tantum ergo", "O salu-
taris hostia", "Te Deum", "Magnificat"...

- Venč part te buj štonani so narbuj arjul, jin se je takuo gužon napeu, de žile
so ble at at za poknit.

Naše spomine le napri smo uoz glave kopal... je začela na "gara" al liep žug
za viedet, duo vič reči je daržu šele na pamet.

Na piramaula piesmi.

- Jest vien, de kar naše čičé "mondine" od rižajah so se uarnile: kajšan žakjac rajžu an puno puno novih piesmi tu glavi. Ta pred Jakopovo hišo, gor na štengah: Emma, Marija Jakopova, Irma, Nina Štefinova, Anita Bujina an Nadaljica Flipova ta z Blažina... so nas učile piesmi "Mamma della mia mamma"; "Monto sul cavallo e vado via"; "Mamma dammi cento lire che in America voglio andar"; "Sciur padron delle belle braghe bianche"; "Amor dammi quel fazzolettin"; "A soli 13 anni e i primi affanni già sento nel cuor"...

Takuo smo se bli zagriel, de kajšno smo an zapiel.

- Muoj tata je nimar pieu: "Nel 1919 vestita di..."; "Capinera"; "Creola"; "La Spagnola sa amar così"; "Profumi e balocchi".

- Tuoj tata je biu no malo štonán, je samuo lepuo zvižgu, vičkrat se je preperju, je pieu romanze, imitavu Beniamina Gigli: "Mamma son tanto felice..." Je pravu, de je biu sudat cajtu uojškè an tel velik tenor je biu tud gu Sauodnji niešan cajt.

- Ja, je pieu, le tud tuoj tata (takuo, ki je mu)... "Vorrei baciare i tuoi capelli neri"; "La porti un bacione a Firenze"; "Com'e' delizioso andar sulla carrozzella".... Se je hvalu, zaki je poznu imena. "Tele - je pravu - se kliče Edoardo Spadaro."

- Pa... van pride na pamet, kar do na Plate naš puobi, od vsega kamuna, so marčál napri an nazaj an piel "Giovinezza, giovinezza"; "Italia va".

- Jest san biu an majhan "Figlio della Lupa", "Balilla", "Piccola italiana" ... jest; smo piel "Fischia il sasso".

- Ja, pa kajšni skriti miez sierka so nan se špodielal an piel "Fischia il vento"; "Maramao perchè sei morto"; "Era alto così, era largo così, si chiamava bom-

bolo"; "Illusione dolce chimera... per vincere la guerra"; "Duce, Duce, dacci la luce"... So žené prosile po njivah, s tistin facuolan gor na glavi, vse kompanjane, gride so piele Lili Marlen.

- Puobneta, kar osarkani so se uarnil damu od oštarijah, okuole punoči, puobje an možje? At na vasi so takuo groznuo piel, de vsa vas jih je poslušala.

- Jest san vstala uoz pastieje an ta na oknè od kambre san jih poslušala se: kajšne glasí, kajšan kup na vič glasí. Ob tisti ur so nimar piel po slovensko. So bli Vigi Gomatu, Mario an Beput Tramontin, Mario an Beput ta z Podra, Marjac Niežkin, Toni Luhcu... Ernešto, Riko Pickin... an te narguorš bas cele Benečije: Zanut Korenin. Takuo jest san se navadla piet: "Joj plula, joj plula o berkica moja"; "Petelinčič jo j' zapuoju okuole..."; "Le pijmo, le jejmo..."; "Ta za goró"; "Oj božime"; "Rečanska, Sauonjska dolina"; "Sauonjski zuon".

Zanut takuo je basieru, de nazadnjo tud jest za vesejé san zarjula: Juhuhuj!!

- Le teli so znal tudi "opere", kajšan kos od Cavallerie rusticane. "Oh, che mestiere a fare il carrettiere, andar di qua e di là..." je pieu muoj stric Toni.

- Ja, pa le druž so poznal Traviato an piel kupe: "Brindiamo, brindiamo..."; "Amami Alfredo..."

- Jest puobnen mojó nono, tu krile me je varvala an zibala... gride mi je piela "Jest an muoj možac smo šla gu Ložac..."; "Čin, čin drojce, kje so kozice, ta pod dno štalico, biele nožice, kaštulca pleše, vse se potrese"; "Muš je umaru, ne kozà, jest jubin mojga otrokà"... an takuo napri.

- Subit po vojski, kar sviet se je potalažu, ramonike so se čule gost, čez dan an ponoč... Clelio (dragi Clelio, majdan te ni pozabul) je godu čikaton an pieu ta pod oknah od kambre: "Bella che vuoi dormire, io ti canto a bassa voce..."; "Affacciate alla finestra..."

- Mečanac za iti damu v Mečano je pasù mez Potok, Puoja an Barnas, gride,

ki je hodù, je godu an pieu: "Vieni c'è una strada nel bosco, il suo nome conosco..."; "Solo me ne vo per la città..."; "Portami tante rose fra le più spinose..."; "Violino zigano"; "Stella d'argento"; "Chitarra d'amor" an duo vie še ki družih.

- Ja, pa je godu tud Ranier Suoštarju, Vigjon go z Barc.

- Na pozabimo: "*Il grande maestro*": Miljo Šmonu do s Čedrona. On je poznu muziko, je godu na note, nas je učiu piet, navadu besiede an plesát. Smo hodile vsako saboto an nediejo popudan dol h njemù: jest, Nerina, Anna Ceniebukna an Ana Štefinova, Vilma, Marica, Giovana an Valentina Genina, smo atu naglo pisale an besiede, an šle ku busk z vižo. Malokajšan tekrat je meu radio tu hiš.

- Na maj pozabin no vičer. Po vičerji ta par nas se je zbrau an liep kup čeč, jest san bla tud no malo zrastle, san se parložlà miez njih. Tele čičé so ble tište naše buj velike pievke. Vse so imele lepé glasi, brez dištincjona.

Perinca Tapatičova, meštra, jih je bla navadla an podučila, kuo glas nucat naj gu cierkvi ku za druge piesmi. So ble: Maria an Anita Korenina, Clementina an Ines Gomatove, Giovana Luhcova, Anita Bujina, Nadaljica an Gina Fli-pove, Norina an Tilde Laškine, Sofia an Ana an jest. Smo piele: "Pino solitario"; "C'incontreremo a Napoli"; "C'è una chiesetta amor"; "La Molisanna"; "Torna a Sorriento"; "Qui sotto il cielo di Capri"; "Anima e core"; "Dove sta Zazà"; "I pompieri di Viggiù"; "La classe degli asini"; "Eulalia"; "Mia bella giuliana"; "Trieste mia"; "Le campane di Trieste". Druge buj stare od Rabagliati an Ernesto Bonino, za reč "Ba - ba - baciarmi sulla bocca". Smo zapiele vič ku kajšno sloviensko, laško "Al cjante il gjal"; "Oh! ce biel cisciel a Udin"; "Indu la vastu..."; "La domenica andando alla Messa". Smo piele an kako latinsko: "Christus vincit"...

- Za me je biu te parvi Festival di San Remo doma; judje tan uone so nan tukli roké.

- Misnita, kaka liepa navada je bla, tu nediejo po žegne iti gor na Kras an piet od varha dol, kar du dolin vsi so nas gledal gor pruoť? Tala navada se je bla arzšerila tant, de an čiće barnaške so piele at pod britofan; do pod vasjo tudi čiće barške so se zbierale.

- Smo se preperjale za duo lieuš je pieu. Potlè na zadnjo vsi trije kup. Kupe smo piel, vse glasí zbrale.

- Velika čuda je bla, zaki piet at na Krase, naš glas se je udievu do s Sv. Martina nazaj pruoť nas, naše piesmi so se varnile dol pruoť, du vso dolino.

Naše piesmi so našo zemljó veselile, drevesa... varhi an perja so se gibal, ku de b' plesal, travica je muhala zad za našin pihanjan... še uodica du rieki je pejala, dol pruoť, melodijo.

Luht je pobieru naše besiede an jasno smejau, zaki brez dištincjona smo piel po taljansko, po sloviensko, po laško an kiek po latinsko: NA PIRAMAULA BESIED AN VIČ JEZIKU.

Tekrat vsak je pobrau zvestuo an mernuo našo kulturo.

NA STARO ORO

ROMANO TOMASINO

Kolikšna sreča, kolikšen praznik, ko smo hodili na Staro Goro s svojo družino, s starimi starši, strici, tetami in bratranci! To srečo sem večkrat okusil v vsej njeni polnosti in ko se nanjo spomnim, začutim nekaj nedorekljivo dobrega, preprostega in čistega, kar mi daje utehe.

Na Staro oro smo hodil dan bot poliete ol prej ko počnet no dielo težko an douo ol kr a smo finil. Son bieu mikan, kr son šu or te prvi bot.

Se naordan, k' je blo tie u koncu maja ol prve dni junija. Čeriešnje se so lih obračale an ja son sprenjau dou uorhe an jeh se son nabieru tu sakete an tu usta.

Son mu šobe hrjave od njuh an šobe m' so mraščale š'nje tri dni potn.

Ja an naša mama smo se ložli na pot rauno po južne za biti tor prej ko nuojc. Tie u Čdade se smo muorli ustavt: će je biu marčat (an če ni biu), mama m' je nimar kupla tki: dno srakco s tem kratkem rokavmi, al por dne šandaletiče... dan klabučič t'h slamnast'h an ja son biu kontent an son sfiju tej lujarje.

Ou Čararje son počeu hodit na or z uojo. Hoduē smo spoznal še drue jud'.

Pr usake kapelce od "Via Crucis" se mo ustavl nomor. Na nouah smo spiel dan Patrnoštr, dno Avemarijo an dan Glorja. Ma za mieti viē mer'ta, smo muorli še preložt križiće, k' so bli pred kapelce: tuo zdol zuor, an tuo, ki je blo zuor, smo ložli zdol, an zat smo šli naprej...

Or po trojo nismo bili maj sam': pouno judi tej mi se so uzeli an so šli Sveto-
marijo obiskuuat .

So bl' Nedižuc, Lah, Taljanot an pouno Slovenj.

Otroci se so še matajal hoduć: t' velicjo se so kumrali te tea, se so pravl' njuh
reč ol so pravl' za afarje...

Kr jeh je blo pouno kop, so pieli Rožarjo ol so učeli kako liepo piesmo tej to,
k' se š'nje naordan ja:

Prva ura bila je an Jezuš kliče ruomarje...

Le puojta, le puojta, ruomarji,

oj san h Marije čez hore.

Le puojmo na las, Marije na čas,

Marija Devica, nebeška krajica,

le prosi za nas,

le prosi za nas.

Druua ura bila je...

Trejća ura bila je...

Liepo k' so čental t' judjo!

Malo prej ko prit or na oro, pr pot, je bla dna debela pejc an nad te pejci je
bla vepita uon na štampenja: štampenja Svete Marije.

So pravl', k' te je biu dan spomin za te jud', k' ni so tieli vieruat na njo.

Prej ko nuojć smo bli tor an tu cierkve. Ja son merku ustrašeno uoku an
uoku...

- P.G.R., kuo pride jat?

- So judje prnesli te lakuadniciče za lon Svete Marije, k' jen je pomala, jeh je ohranila tu kace d'žgracije... od onja, od striele, od uode, od pešte... vid's?

- Ja!

Te reči naposebne so ble napišene t' na dn'h lakuadnicijah: z njemi je bla usa cierku flodrana znuotri.

Pred Sveto Marijo son držu or rokce tej na mati, an son pieu z uojo Avemarijo an Glorja an use tuo, k' son znu...

Zat smo šli dou po n'h ščelinah, pod cierku.

Etu son reštu spe z ustami odprt'h, kr son vidu M'ha k' je držu zluodja pod nouam. Kr m' je pasu strah, son jau meje matere:

- *Miet ja to špado, liepa k' je!* - an son pokazu s paucan tu to, k' je držu Svet M'hu.

Son uoru nuotr, ta za grato, dan soudić an smo šli uon po ščelinah, tu "Refetorio".

Se naordan še za mantilnič, k' je zela uon s športe ma mat: a je poarnila na mizo an zuor je ložla ne štier kolačiče salama, dan klinčič siera an paj dan liep kos pince. Ta pinca je bla tako suha, k' me je tiela zadušit, če jo nisan bieu liepo udielu ou ustah. Ma dobra k' je bla!

Smo popili dan otič uode an včerja je šla dou pete.

Etu k' smo jedl', je blo pouno juda, k' se so smejal an jeh so pravl'. Tjen'kada je pršu dan frat'n an je jau močno, za a ni usi čujejo:

- *Donne da una parte, uomini dall'altra, in fila per uno!*

Ja son pomerku mo mat an jo son popadu za roko: - *Se ne buoj, se ne buoj* - je jala.

Son bieu mikan, tako son šu z njo.

Tu tn' kamerone, k' smo šli spat, so ble use žene, hčer an čičice. Te frat'n je hodu dou an or po kamerone: naš je štu..., jupan.

Kr je pasu pred nami, se je ustau an je jau:

- *Ma questo è un bambino!* -

- *Ma che, che bambino: non vede che capelli lunghi che ha!* - me je branila
ma mat.

Je blo ries, san mu lase doue tej čičice.

Fratn' je šu naprej, je uasu luč an zat je blo use tiho.

Malo pot'n ja son spau tej dan anjučič.

Druu dan, tezjo k' ni so bli pr spuoved zvečer, se so spoviedal an kumunjal
zjutra, so jeli vič ko no Sveto Mašo... an so spieli litanije prej ko iti uon po ura-
tah od cierkve:

- *Sveta Marija,*

- *Prosi Boa za nas!*

- *Sveta Mati Božja,*

- *Prosi Boa za nas!...*

Sveta Marija nas je merkala an mi jo smo merkali...

Prej ko iti nazaj, judje so ložli use njuh težave tu nje roke an zat, lahni tej
tičjači, se so šli dou po trojah damou.

So kupli pr fratnah kako medajco an so prnesli žean še ten, k' ni so moli iti z
njemi.

ZELENO MUORJE

LUIA BATTISTIG

No šibkuo sonce, ki ne more arzstajit
zameta snega pred mojo hišo
me prave, kuo je duga zima.
Želin pomlad...
Pa ne vič takuo, ku ankrat.

Ankrat san jo čakala
po vartah an po puoji
za pobrat vijole an piskalce,
za pojest te duje jagodce,
de z mamó smo šle sijat,
grabit, kjer trava je bla posiečena.

Donas pa jo uživan
samuo tist cajt,
kar ona se napravja.
Pride na naglin
z dažan, ki rosi ponoč,
zjutra se zbudin

tu družin sviete,
kjer vse je zrastlo
an vse je zeleno.

Tle par nas pomlad
se je preobliekla.

Ostanejo samuo adne farbe:

biela farba muoje hiše,
sivasta farba muoje vasi
an farba plavega luhta.

Gledan gor v magle

ku človek, ki se utopi v muorju,
naše zelene doline me dušijo.

Host je zapuščena, je sniedla puoja, sanožeta...

Bliža se do muoje hiše, do muoje vasi, do menè.

Gledan gor v luht...

Samuo on, ki nad mano

takuo velik an drugač od sveta,

mi pomaga se oddahnit

an pobuojša muoje težave.

SPET V ČIŠNJE

MICHELE OBIT

Spet tam, kjer se niesam rodiu, pa je, ku če se bi biu. Lietos, parvi krat, sem se zaviedu, de tista vas je pru na sred poti med Kosco, od kjer je biu muoj ocja, an Kravarjam, od kjer je moja mat. Tam, tu sred, sem šu spet no saboto jutro. Biu sem kupe z Ludwigam Hartingerjem, ki je Avstrijec, prevajalec, kulturni dielovac, "potepuh besede", ku se on sam opiše, navsezadnje ries do-bar parjateu. Biu je gost Postaje Topolove, an ker je biu prebrau tisto mojô pesem, ki ima naslov "Čišnje", me je že pried, ku je paršu v Tapoluove, stuoru obljubit, de boma šla kupe v tisto vas.

Pa zaries telkrat muoram reč: tiste vasi jo nie vic.

Je bla sabota zjutra. Paršla sva dol s Tapoluovega, se ustavla v Škrutovem, kjer sma kupila an panin an no malo uodè, potle pa sma šla v Kravar an tam, blizu cierkve, pustila avto. Zadnji krat, ki sem šu v Čišnje, je blau puno cajta od tegà, an ne po tisti pot, takuo de sma vprašala no staro ženo, kod se gre. Tela je odguarjala, malo po beneško an malo po talijansko: "Tam, là, per quella strada e poi a sinistra, potlè nimar ravno." Takuo nam je jala. Sma vze-la tisto pot, pa sma se zgubila. More ratat, če adàn te porčè, de muoraš iti na čeparno stran, pa prava pot je tista, ki gre na desno. An takuo se je zgodilo.

Pu ure potlè sma ušafala pravo pot. Ni bluó dvomu. Ludwig me je pokazu no drevo an jau: "Poglej, kaj ni češnja?" Brez dvoma, tista je bla prava pot. Še no malo buj napri an drugo drevuo od čariešnje je bluó zlomjeno, na sred poti, an sma ga muorla preskočit za iti napri. An drug signal.

Nebuó je bluó oblačno, kazalo je, de bo daž. Sma bla že na drugi strani doline, sma vidla, taz varha, Kosco an Dolienjane. Hodila sma, še an še, an ist sam že mislu: "Pa zaries, tele vasi jo nie vic, bi muorlo bit tle tod, pa jo nie," an pogledu sam okuole, če vidim kiek, ki mi dokaže, de tam so ble nieke hiše, de tam je bluó življenje.

* * *

Takuo je ratalo, de ist an Ludwig sma se ušafala pod adnó hišo, al pod tistim, kar je ostalo od nje, brez viedet. Sam se ogledu no malo oku, an zaries, je bluó, ku se niesam čaku, ku sam se nimar troštu, de ne bo mai takuo. Tiste, kar ostane od Čišnjega, je no malo ziduovu an puno puno garbide, takuo puno, de ti na rata iti notar, v vas. Ustavila sma se tam, par parvi hiši. Ist sam pa ču potrebo dihati, dihati vas tist ajar, ki je biu tam, tisti ajar, ki mi je pravu od življenja od puno otruo, puno ljudi, od vesejâ starih družin, od diela tu sanožetah. Tist ajar je bluó vse tiste, kar je ostalo od Čišnjega.

Ist an Ludwig sma mučala. Čula sma kiek, ki se je zganilo tu garbidi, more bit kakšna lesica. Nič družega. Pojedla sma panin, v tišini.

* * *

Ankrat sam napisu tisto piesam, ki je guorila od nieke vasi, kjer nie živeu vic nobedan. Šli smo tja, liepa skupina, ku če bi imiel za počastit an spomenik. Guoril smo, pru tam, na sredi vasi, kjer sada se na smie vic iti, zak je vse zaraščeno, guoril smo, kuo bi bluó fajno prit tle, očedit vse an oživet vas. Pa je

bluo že no malo liet od tega. Potlè sam paršu gor še ankrat, malo liet potlè, an se mi je zdíelo, de reči se nieso ble puno spremenile. Pa sada ne, sada muoram rec: Čišnje je an spomin, samuo an spomin.

Drug tiedan otuberja sam šu v Avstrijo an Ludwig mi je pokazu fotografijo, ki jo je biu naredu pru tam, v Čišnjem. Sam ist, majhan, at tu sred, an oku vse zeleno, an de so ble tam hiše, adan težkuo zastope, če pogleda tisto fotografijo. Ludwig bo napisu gor mez menè an mojó poezijo v niekih bukvah, ki bojo izšle drugo lieto po niemško, an tud on, sigurno, bo napisu gor mez Čišnje.

IZ VASI V VAS PO BENEČIJI

ANTONIO QUALIZZA

Brez obedne opušore an brez šulanja, naši judje od VII.-VIII. stuoletja san so obogatiel vso Beneško Slovenijo s posebno arhitekturo, ki donàs nie bila še zadost spoznana an cenjena.

So zazidál lepé vasi an velike, prijazne hiše, umetniške cirkve; so gradil ziduove, runál korita, štenge, stiskalnice za hruške al jabuke mastit al sierak (dugo korito an mlinski kaman) an druge parprave kamanove al lesene, take de še dandonàs bi jih na znu obedan takuo lepuo zazidát al nardit.

Za no parmiero, naše stare hiše, kjer so šele pokonc, imajo zaries kiek posebnega, gosponjskega an le s potjo domačega.

Miez vsieh vaseh adne so mi že od majhanega napunle sarce vesejá, čude an ponosa, jih videt takuo lepé an zanimive: Ažla, Topoluove, Prehod, Stara Gora, Dolenj Tarbi, Barnas, Landar, Sarženta, Čarni Varh, Podutana...

Tle rojen, pa puno liet deléč od duoma, sada se varnen nazaj na naše kraje, kakor ruomar, ki obiskava duhovna svetišča in obnavja stare podobe an spomine.

Pa moji narlieuši spomini grede nazaj, posebno v 60.-70. lieta, pred potresan, kier buj poznò vse se je spremenilo.

Potres je vič al manj prepuno škodvu vsien vasen, ki so znamunje duše našega judstva.

Se zmisleta, kaka je bla Ažla lieta nazaj?

Tek je parhaju do s Čidada gor pruo Svetemu Lienartu, je lepuo vidu že od delečà čudovitno lepoto naših dolin, ki so se odperjale pred očmi od Matajurja an Kolovrata do Huma an Svetega Pavla nad Sriednjen. Zatuo potle, ki je že pustu odzad stari muost na dva obloka dol pod Ažlo an se je najdu na naplavljenin planu pred Cemurjan, nie biu mu se na oglednit nazaj pruo veliki vasi, položeni na vesoki polic nad Alborno.

Ažla mu se je parkazala z vso nje lepoto. Stara vas, imenovana v dvieh dokumentah v lietih 1175 in 1192 z latinskin imenan Algida, leži podugnjena na vesoki griv. S svojimi hišami, zazidanimi s kamanan – adne buj vesoke, te druge buj nizke, zložene adna par adni čez vso dugavo od sriednje cieste – je imiela podobo od negà gradu sriednjega veka, parbližno ku an "rimski grad".

Gor nad hišami je stala sama cierku z nje kamanovin turman na konico.

Donas od zuna tala vas niema vič kamanu; stoji gor ku an podugnjen glonjik od grabij brez marskajšnega zoba: rekonstrukcija nie marala, al nie mogla, ohranit stari liep pogled.

V Ažli ankrat so runal an predajal grabje, so obdeloval kaman an so imiel znan kamnolom...

Od Ažle nie težkuo se parpejat gu Rečansko dolino. An dan, v mojih mladih liete, ist an muoj parjateu sma hodila s Hlocja gor pruo dreški vasi Trušnje.

Na pu pot sma se odpočila an oglednila okuole za ujet lepote od tistih kraju. Pred nan, tan gor v briegu pod Kolovratan, se je parkazala ku an čudež na velika stara vas, ki mi se je zdiela ukradena kajšni sliki od sriednjega veka.

Sma zaviedla buj pozno, de tista vas je bla Topoluove. Ist man šele pred očmi tisto podobo.

Hiše so imiele le tist koluor od skal, ki se videjo gor po skor golin briegu. Stale so dna par drugi v podobi negà božičnega drevà; cierku jin je stala glih gor na varh za zvezdo.

Od Hlocja napri, po desni ciesti pruoť Dreki, tu pu ure se pride v vaščino Petarnel. Lieta 1980 zadnji gospodar od hiše, ki se je imenovala "Tih bogatih" go s Petarniela, Giovanni Bucovaz, zlo jubeznjiv an fin mož, mi je pokazu nieke zlo vriedne freske, adna od telih je bla zanimiva maltra Jezušā Kristušā.

Sada tele stare vasi majo hiše omautane, ofarbane an zlo parjetne, pa kier so spremenile njih obliče, so zgubile tud staro lepoto.

Gor, vesoko v dolini Kozce nad Černico, je Prehod. Tuole je ime adnē samē, pa čudovitne hiše. Okuole nje, malo na strane, so hlievi, kapanon, studenac, h kateremu se gre dol nizko po nih posebno liepih an obdielanih štengah.

Hiša kaže bogatijo, ki jo je imiela stara družina Lauretig pod katero, ankrat, je spadala velika kmetija, takuo de družina je imiela sama doma vse, kar je bluo potriebno za preživiet. Je redila žnidarco, maringona, kravarja, kovača, brusarja, brivca...

Hiša je zlo velika an monumentalna: taspried ima dvie lobje zlo šaroke an duge z dviema pajuolama, ki sta lesena an lepua vedielana. Za podpuoro hiše so, mimo kantonu, še dva močna steberja odzdol an dva odzgor. Od strane, na desnin kraju, hram ima manjku štier pajuole; na čenparnin je mogočan purton z lokan za pristopit na hodnik, an drug, tan v koncu, za uon iti. Okna an vrata, ne prevelike, kažejo lepē kamanove lante.

Pru lepē stare hiše je lahko dobit v Hrastovijen, Ošnjien, Škrutovin, Jagnjede, Utani, Sevc, pa narvič v Podutani.

V teli zadnji vasi se splača zaries zamudit kajšan minut vič za lepua pogledat hišo, ki se nan pokaže na koncu vasi, tan kjer začne starma ciesta pruoť cierkvi sv. Lienarta.

Po šarokin an lahnin stopišču s kamanovo ograjo je liep vstop v duom. Par lanti od urateh je vzdiana srednjeveška kamanova kropievinca. Buj nizko, par strani so kleti, hlievi, skedin an lobje, kjer ohraniti uozé, ulake, parprave za orat, traktor...

Naše beneške hiše imajo včasih, kakor tala, tan spried an velik dor, na ker težijo hram z duzimi pajuoli an z majhanimi oknami. Puno krat blizu vasi se najdejo tud male gotične cierkve slovienskih mojstru.

Če se gre gor pruoť Sriednjemu, se stopi v preliepo dolino Erbečne uodě, kjer je Bajar (na hiša an tri družine), ki ankrat se je moglo doseč samuo skuoze luštno barv (luštan mostič) nad vieran blizu starega malna, an potlě Zamier. Na ovoutu za iti v Podsriednje lieta nazaj je kraljeval velik lesen križ, ki so ga nastavili sudatje v cajtu parve uojské. Na njem je bila podoba Božja umetno stno slikana. Zaries an pravi spomenik!

Pried ku se pobrat gor v Dolenj Tarbj skuoze Sriednje, bi se teu ustaviti tan na Kobilcah; ta kraj je tih narbuj luštñih tele doline, potopjen tu zelenini, miez dvieh uodah, ki ankrat sta margoliele od rib. Tan na strane se šele videjo pregraje an rob negā malna za posebno mlenje ušenice an činkuantina.

V Dolenjem Tarbjū, vas je oparta na šarokin na "Planine", nas razveseli adān tih narlieuših razgledu ciele videnske pokrajine.

Hiše tarbijške so vesoké, prestorne an zlo lepuo zazidane. Njih kamanovi kantoni so popunoma na plomb. Tuole vaja an za veliko an preliepo Kaučicjovo hišo. Od zuna ima tla polaštane z lepo poravnjeno skalo, nad katero se spregnejo duge korca; dol par kraj so šaroké štenge, ki pejejo na varh, kjer se arzstegava an dug paju uoz obdielanega lesu.

Od znotra so ble ankrat tla pokrite z uglajenin obdielelanin kamanan. Na debe-la stopnica (z lepua oglajenin roban) je pejala an peje gor za ognjišče.

Strop je biu podpart z nin dugin kamanovin traman. Skuoze okna se vidijo lepí ziduovi an korca od hiš cielega Tarbjà.

Tale vas je posebna zavuojo štermu, ki stoje par vič hišah za zadaržat dažno uodó za nuc juden an žvine, posebno tekrat, kar je partisinla suš.

An du Preserji je šele pokoncu an zlo liep duom. Njegà gospodarji so bli "Kravarščaki" an druge družine. Za stopit čez prag se je muorlo hodit gor po kamanovin stopnišču. Tu teli hiš so imiel, san ga še ist vidu, an zlo zanimiv stari prenesljivi malin na ruoke za mliet sierak z "mini" mlinskin kamnan; donàs taki malin hrani društvo Stellini iz Hlocja.

Mi se zdi, de le tle par teli hiš san vidu dugo kamanovo korito, ki je imelo ve-liko kamanovo kolo za sadje mastit zavojo moštà.

Povredomac Kravarščakove hiše je stalo korito s korcán pokrito za žvino na-pajat: adno tih narbuj liepih, kar san jih vidu.

Zaključin tele kratki excursus dol v Sriednjin.

Sriednje je majhana vas, položena na sred brega Svetega Pavla na 405 me-tru nad muorjan na zlo liepin prestoru. Je zlo stara vas. Parve hiše so ble za-zidane zavišno že v X.-XI. stuoletju. Parvi krat, ki jo ušafamo imenovano v bukvah, je lieta 1275. Tekrat je bila štietà kakor fevd Enrika Birbiza iz Čidada. Narbuj stare an-lepé hiše od tele vasi so ble: Lieskarjova, v kateri – zad za ognjiščan – se šele najde an čarín zid, vedubnjen na šarocin an na vesokin, kakor de bi biu an dobarčan lok, an zlo lepua obdielelan velik želiezni panj.

Potle je bla hiša Turkuova ta stara; buj nizko dol v dolenjín koncu hiša Len'nih

ta stara, Kariolinova an Močiunjakova z veliko kletjo an štalo. Močiunjakova hiša je spuod imiela velik an šarok kamanu lok, skuoze katerega se je moglò prit do kleti.

Vse tele stare hiše so ble kamanove. Od začetka so imiele majhane okanca z žliezno mriežo, kamanove lante, tla so ble narete uoz kamanovih plask, glih gor na njih, ta na sred hiše, je bluo ognjišče brez cemina. Kadiž se je šieru skuoze jamo zgornjega podá davje pod strieho ali korca.

Na solarje se je sušiu kostanj, ki je biu vas čarin od kadiža.

Hiša Močiunjakova.

Dvie srienjske hiše so imiele v zidu izdielano plasko, na kateri je biu vepikan zapis v latinskin jeziku; na eni "Hinc elevavit Joannes Qualizza - anno 1866", na drugi "Hinc elevavit P. Joannes Qualizza pro Lazzaro et amico - anno 1866".

V telih hišah so stanuvale lieta nazaj dva srjenska duhovnika.

Adnà od telih hiš je miela namalane notranje ziduove s podobo Jezusa na križe in raznih svečeniku.

An stara plesna dvorana v gostilni je bla namalana s posvetnimi podobami.

Sriednje je imiela an velik, star vodnjak pokrit z gladkimi plaskami, samuo korito je bluo odkrito. Klanci od vasi so bli usi polaštani.

V zgodovini srienjske vasi se zmislemo, de vsi judje so muorli lieta 1943 zapustit njih hiše an preživiet vič miescu po kazonah, v hostieh, delèč od vasi. Tuole se je zgodilo, kier so Niemci za reprezalijo – tarje Niemci so bli ubiti v naši vasi od partizanu – tiel bombardát vas, pa kier so se zgrehšil, so bombardál vas Podsriednje.

Tuole mojè iskanje po rodnih vaseh naših Benečanu, za spoznat živé priče tegà, kar so vekuštal te stari an nan zapustil, san stuoru, ne zak se daržin zmožen takega diela, pa zatuò, de tek je v tin parmieran, naj prime gor na sé tako pobudo zaries dužno pruot našemu judstvu.

NEDIŠKA CIERKUCA

RICCARDO RUTTAR

Je šlo mimo 508 liet, od kar Krištofor Colombo je odkriu Ameriko. Od tekrat Amerika je ratala dežela bogatije, pravic, svobode... Se kaže ku poseban sviet, ki vsi gledajo ku te narbuojši, te narbuj razvit an modernast, kjer tehnologija, informatika, marketing napravjajo juden pot do nebes na zemji. Tja naj gleda tist, ki se če navast živiet na sviete – pravejo; tan se blešči luč, ki bo svetila pot človeštvu, za de doseže Luno, Marte, de pride do zvezd... do telesnega zveličanja. Čja utiekajo naši buj modri an pridni znanstveniki – scienziati –, zak tle doma, v Italiji, muorajo pustit prestore rakomandanin.

Tala je Amerika. Mene pa pride na pamet, de Colombo je šele kobacù z nago ričico po domačin podu v Genovi an se je ritu s kako leseno barčico, ki mu je oča veriezu, v lietah, kar moji bis-bis-bis nonuni so že zidal cierku sv. Lucije, v Kravarju, v Nediških dolinah.

Tu telih obiunih 500 lietih Amerika je ratala Amerika, an... Kravar je ostu Kravar: na pu prazna vasica, zaspana na pu med neban an muorjan, tan nekje pod Alpah, v sredi Mitteleurope. V cierkuci svete Lucije, ki varje vas ku kločja soje cibeta, san biu karščen. Okuole nje san se loviu s tin drugin otruočin, ku šuolar v otroških lietah... gor h nji se vračan pogostu za pošpegat skuoze okna liep zlati utar, ki napune cieu koro cierkvice.

Od cierkvice, od klancu, od doru po vasi poznan vsak pič, takuo ki poznan

uoznice, staze, patoke, hosti, njive an senažeta, skrite jame, studence an patuočne, kjer uoda šumi an klopota, kar pada od kamana do počaliča.

Poznan tudi kajšan majhan koščič Amerike, sa san jo preplu na ravno an počariesan, kar san imeu srečo iti na obisk h našin emigrantan, ki so se čja tode razparšil.

Velika razvita, bogata Amerika... Mikená, zapuščena vasica, Kravar, s sojo cierkuco... Kaj je buj moje? Kaj je buj vriedno za me? Kaj je buj globoko usajenò v mojin sarcu, v moji pamet? Kaj je buj blizu moji duš, moji zavesti? Nie težkuo odguorit an nie samuo stvar kilometru. Amerika je sanja... cierkuca je resničnost. Že od mladih liet san zapustu vas an mikeno cierkuco. Taki cajti so dozoriel, de donas mi je lažè videt od duoma (vsak dan!) Ameriko ku cierkuco sv. Lucje. Po televižjonu, v internetu, po giornaleh ušafan, kar čen, kadar čen, ne samuo Ameriko. Sviet vesok an širok se sile v hišo an glavó an veganja, kar našega ostaja.

Amerika, sviet ku sanja, nas kliče deleč, nas vabe, nan nude soje lepote an soje skrivnuosti... Dobró, de imamo šele an prestor, naš, skrit, majhan, našo gniezdo, kamar se vračat ku otroc, ki se uarnejo v naruočja matere. So tele naruočja, ki so nas zredile, ki so nan utardile kosti, ki so muškulne nategnile, de lahko stojimo pokoncu; so naruočja rojstnih kraju, ki so nan razvile pamet, ki so orisale, diženjale našo osebno človeško podobo.

Je pru, de živi kaka "Amerika" v naših željah... de je kiek, ki nas kliče uon z našega skrivala, de nan arzšarokieje pamet, de, na kajšno vižo, nas kliče po poteh Krištofora Colomba gledat, iskat kiek novega, kar je skritega, kar daje hrano mužgenju, ki če saldu vič poznat an viedet.

Amerika, ta prava, je zrasla, se je razvila, an za tuole so pomagali z dielan an pametjo tudi naši, kravarski emigranti (kravarski za reč vse naše emigrante)... Kravar pa (za reč vse naše doline) mimogrede, se je spraznu... je ostu

vič al manj tajšan, kakega so ga pustil tisti naši predniki, ki so cierkuco sv. Lucije zidal. Beh, Kravarc, od tekrat, imajo kako dobruoto vič: uodó v hiš, telefone, televižjon, internet, makinje; ma če gremo gledat vrednote, valuorje an moči družbe, tisto mlado kri, tist proget življenja, ki so naši judje znal zbrat kupe za cierku zazidat... zamerkamo, de smo, ne samuo Kravarc, zaries v slaušín stanu. Donašnji dan je težkuo zbrat judi za an veseu trešiet, za no briškulo... zak že parva rieč, ki manjka, je oštarija, kjer se usednit za mizo an kuazat an litro te čarnega.

Kar so naši predniki, tekrat, cierkuco zidal, je pihu vietar pomladi naroda; na vse težave, ki so imiel, so se uamal cierkuco zidat, vsi kupe,... je bluo ku pokazat trošt an upanje... Tekrat! Donas zvižge zimski vietar, cierkuca je prazna, zaklenjena... juden, ki so ostal je že pretežkuo jo takuo obdaržat, de se na zasuje.

So šli ti mladi, ku perje z dreves, ki vietar odnaša. Drugan so šle gniezdo runat domače lastuce... an drugje ležejo. Kaj takuo čudnega al slavega se je zgodilo? Kan pa naj bi šle runat gniezdo lastuce, če nie vič žvine v štalah, v hlievih, če nie vič gnojnice an gnojaku, kjer so se muhe an mašice redile. Nie življenja brez hrane! Še studenci so se posušil, potle ki tla, zemjà, po hostieh an senožetah na nabierajo vič uode, takuo odiete ki so s travo, ki nobedan ne sieče, takuo pokrite s perjan, ki drevesa trosejo v jesen? Uteka vse proč od Nediških dolin... uoda, judje, mladuost, upanje... življenje.

Sama, stara cierkuca svete Lucije je atu, na gorici vasice. At blizu nje je zaklenjen faruž an okuole nje, ku imbalšamane cibeta, se kumrajo šprangan ne hiše. Stari vasnjani an riedki judje, ki se šele h nji vračajo, pošpegajo čez okno an se užegnejo pred marzlin zlatin utarjan. Viera al stara navada? Upanje na kako nebeško pomuoč... al škaramancija pruot strahu kake dodatne štrafinge?

Amerika... bogata Italija, kje sta? Kje je trošt an upanje, kje je medežina pruoť
neusmiljeni boliezni, ki počaso potiska v jamo judi an narod?

Bis-bis-bis-nonuni so zazidal cierkuco, de pokažejo sojo dušno an telesno
bogatiyo, sojo viero an muoč. Za nje glih cierkuca je bla antena, s katero so
daržal povezane zemjó an nebesa.

Zuonuovi so klical kupe judi za moliteu, za karst, za poroko an za pogreb, za
medsebojno pomuoć an za senjan. Ma tisti so bli drugi cajiť!

Donàs so zrasle, tle an tan, druge cierkuce z želiezniimi turmi... simboli komu-
nikacija an globalizacija. Tle an tan klimpajo, pouserode, "telefonini".
Vsak ima par roki vse kar če. Amerika mu pride v hišo, na kor ku telefonin
takát, paržgat kompjuter al televižjon. An, na zadnjo, človek nie biu maj takuo
sam an ustrašen.

SLOVENSKA BIBLIOGRAFIJA VIDEMSKÉ POKRAJINE

UREDILA KSENIJA MAJOVSKI

NARODNA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA, TRST

Slovenska bibliografija Videmske pokrajine upošteva serijske in monografske publikacije, ki govorijo o Slovencih s tega območja, dela slovenskih avtorjev ter založnikov iz Videmske pokrajine ter dela v slovenščini ali v slovenskem narečju, ki so nastala na obravnavanem ozemlju. Kriterij izbora gradiva za bibliografijo je dokaj širok, saj smo k monografijam prišteli tudi stenske kalendarje, kartografsko gradivo, glasbene tiske ter gradivo razmnoženo kot tipkopis oz. računalniški izpis (npr. besedila uprizoritev Beneškega gledališča).

Popis je urejen po strokah univerzalne decimalne klasifikacije z dodatkom naslovnega, imenskega in predmetnega kazala. V letošnjo bibliografijo smo vključili tudi starejše tiske (do 5 let nazaj), ki so izostali iz prejšnjih bibliografij zaradi težav pri pridobivanju gradiva. Odločili smo se, da objavimo njihov popis, saj bi sicer te enote izpadle. Označene so z zvezdico (*).

Bibliografija je izdelana z računalniškim programom COBISS, ki povezuje v omrežje preko 220 slovenskih knjižnic. *Narodna in študijska knjižnica* je vključena v to omrežje, njen katalog pa je dosegljiv tudi preko interneta na naslovu <http://izum.izum.si/cobiss>. Za vpogled v to bazo podatkov je treba izbrati *Narodno in študijsko knjižnico* med lokalnimi bazami podatkov.

1. **All'ombra** del Canin = Ta pod Čanynowo sinco : bollettino parrocchiale di Resia. - Anno 1, n. 7 (1928)- . - Resia : Parrocchia di S. Maria Assunta
72 (1999), n. 1-4. - 35 cm
Četrletnik. - Dir. resp. Duilio Corgnali. - Besedilo pretežno v it. s posameznimi članki v rezijanskem narečju

2. **Dom** : kulturno-verski list. - Anno 1, n. 1 (1983)- . - Cividale : Società cooperativa editrice Dom
34 (1999), št. 1-22. - 43 cm
Petnajstdnevnik. - Odg. ur. Marino Qualizza. - Besedilo v slov., it. in beneškem narečju. - Pril. k št. 15: I 50 anni di sacerdozio di don Emilio; pril. k št. 21: Beneški kolendar 2000 / besedilo Emil Cencig

3. **Emigrant** : periodico bimestrale dell'Unione emigranti sloveni del Friuli-Venezia Giulia = Časnik Zveze izseljencev iz Furlanije-Juljske krajine. - 1981, n. = št. 0- . - Cividale : [Zveza slovenskih izseljencev]
16 (1999), n. 1/2-2/3 [i. e. 3], 4-5/6. - 28 cm
Dvomesечnik. - Odg. ur. Ferruccio Clavara. - Besedilo v slov., it. in beneškem narečju ter priložnostno v drugih jezikih. - Slovenski podnasl. se spreminja. - Pril. k št. 1/2: Kolendar za leto 2000 / ilustracije Mariola Rech

4. **Galeb** : mladinska revija. - Let. 1, št. 1 (1954)- . - Čedad : Soc. Coop. Novi Matajur
45 (1998/1999), št. 5-10. - 24 cm
46 (1999/2000), št. 1-4. - 24 cm
Mesečnik. - Gl. ur. Majda Železnik, odg. ur. Dušan Udovič

5. **Galebov šolski dnevnik ...** . - 1983/84- . - [Čedad] : Zadruga Novi Matajur
1998/99. - 23 cm
1999/2000. - 23 cm
Letnik. - Odg. ur. Dušan Udovič. - Do l. 1992/93 izd. Založništvo tržaškega tiska. - L. 1998/99 izšel z nasl.: Galebov naj dnevnik

6. **Med nami** : pod lipo : s križem : foglio interparrocchiale. - 1981, št. 1- . - Prosnid ; Ple-
tišča ; Brezje ; Tipana ; Viskorša ; Vizont ; Zavarh ; Bardo ; Ter ; Podbardo : [župnije]
1999, [šest št.]. - 30 cm
Občasno. - Z oznako: Supplemento a "La vita cattolica"

7. **Mlada lipa.** - 1997- . - Subit : [s. n.]
1999, [št.] 3. - 30 cm
Letnik. - Z oznako: Supplemento a Trinkov koledar za leto 2000

8. **Novi Matajur** : tednik Slovencev Videmske pokrajine. - Let. 1, št.1 (1974)- . - Čedad =
Cividale ; Soc. Coop. Novi Matajur
1999, št. 1-49. - 43 cm
Tednik. - Odg. ur. Jole Namor

9. **Planika** : informacijski bilten Slovenskega kulturnega društva Planika v Kanalski dolini =
Stella alpina : bollettino - pubblicazione d'informazione del Centro culturale sloveno
Stella alpina Valcanale. - 1995, enkratna št. = n. unico- . - Ugovizza = Ukve [SKD Pla-
nika]
1 (1999), n. = št. 1. - 30 cm
Občasno. - Odg. ur. Rafko Dolhar. - Med letoma 1996 in 1998 ni izhajal

10. **Slovit** : Sloveni in Italia : bollettino di informazione = informacijski bilten Slovencev v Ita-
liji. - Anno 1, n. 1 (1999)- . -
1 (1999), n. 1-13. - 30 cm
Štirinajstdnevnik. - Odg. ur. Giorgio Banchig

11. **Šolski Matajur** : kulturno zabavni list. - [19]99, okt./nov- . - [Špeter : dvojezična osnovna
šola]
[19]99, okt./nov. - 30 cm
Občasno

12. **Trinkov koledar za leto...** / [izdalo] Kulturno društvo Ivan Trinko, Čedad. - 1953- . - Špe-
ter : Zadruga Lipa
'999. - 21 cm
Letnik. - Uredili Živa Gruden, Jole Namor, Lucia Trusgnach, Marino Vertovec

13. **Vartac** : slovenska narečna besedila in risbe otrok iz Videmske pokrajine = testi dialettali e disegni dei ragazzi della Provincia di Udine. - 1974- . - Špeter : Beneški študijski center Nediža
1999. - 24 cm
Letnik. - Ob natečaju Moja vas

MONOGRAFIJE

(dodatki 1999)

2 Verstvo. Bogoslovje

CENCIG, Emil

Beneški kolendar [Slikovno gradivo] : iubilaeum a.d. 2000 / besedilo Emil Cencig. - Cividale del Friuli : Dom, cop. 1999 (Maniago : I.P.F.), - 1 koledar (7 listov) : barve ; 39 x 28 cm
Besedila v beneškoslovenskem narečju. - Z oznako: Supplemento del quindicinale Dom, n. 24 [i. e. 21] del 15.12.1999
COBISS-ID 1726444

1

37 Vzgoja. Šolstvo. Izobraževanje. Pouk. Prosti čas

ŠOLSKE čenče. - [Špeter : Dvojezična osnovna šola, 1999]. - [44] str. : ilustr. ; 30 cm
Besedilo v slov. in it.
COBISS-ID 1736940

2

39 Etnologija. Etnografija. Folklor

ČENIEBOLA [Slikovno gradivo] = Canebola : kalendar lieto 1999 anno / il calendario è stato realizzato dall'Associazione "Lipa" di Canebola. - Cividale del Friuli : Dom, cop. 1998 ([s. l. : s. n.]). - 1 koledar (8 listov) : č-b ; 31 x 23 cm

Besedilo v it. in beneškem narečju. - Koledar s fotografijami iz življenja Beneških Slovencev in zgodbami iz preteklosti

COBISS-ID 1725420

*3

I NONNI raccontano --- [Slikovno gradivo] : 1999 : i segreti e le virtù delle piante. - Savogna : Scuola materna ed elementare, [1998] ([s. l. : s. n.]). - 1 koledar (13 listov) : č-b ; 35 x 20 cm

Besedilo v it. s posameznimi izrazi v beneškoslovenskem narečju. - Koledar z otroškimi risbami ter opisi zdravih rastlin ter njihove uporabe

COBISS-ID 1725932

*4

TOMASETIG, Moreno

Čeniebola [Slikovno gradivo] = Canebola : kalendar lieto 2000 anno / foto Associazione "Lipa" Canebola ; illustrazioni Moreno Tomasetig. - Canebola = Čeniebola : Associazione "Lipa" ; Čedad : Združenje don E. Blanchini = Cividale del Friuli : Associazione [don E. Blanchini], [1999] (Salt di Povoletto (UD) : Grafiche Civaschi). - 1 koledar (8 listov) : barve ; 34 x 24 cm

Besedilo v it. in beneškem narečju. - Koledar s fotografijami iz življenja Beneških Slovencev, z ilustracijami in opisi beneškoslovenskih bajeslovnihih bitij ter z besedili slovenskih ljudskih pesmi

COBISS-ID 107874304

5

78 Glasba

ZANETTOVICH, Daniele

Nediški zvon [Glasbeni tisk] : pesmi Nadiških dolin = canti del Natisone / Daniele Zanettovich ; [uredil Silvan Kerševan]. - Gorica : Slovenski center za glasbeno vzgojo Emil Komel, 1999 (Gorica : Grafica Goriziana). - 1 partitura (85 str.) + 7 partov. - ([Slovenski center za glasbeno vzgojo Emil Komel] ; 4)

Del besedila z vzpor. prevodom v it. - Z avtorjevo biografijo in sliko. - Nediški zvon / Nino Specogna: str. 7. - Vsebuje: 1: Nediški zvon : pesmi Nadiških dolin za ženski ali moški zbor = canti del Natisone per coro a voci pari ; 2: Nediški zvon : pesmi Nadiških dolin za godalni orkester in tolkala = canti del Natisone per orchestra d'archi e percussioni

COBISS-ID 1730028

6

81 Jezikoslovje

GENTE e paesi [Slikovno gradivo] : nonni e bambini insieme nel nuovo millennio / [a cura della] Scuola materna ed elementare di Savogna. - Savogna : Amm. comunale : Gruppo A.N.A. : Pro loco Vartacia, [1999] ([s. l. : s. n.]). - 1 koledar (13 listov) : barve ; 35 x 20 cm

Besedilo v it. s posameznimi izrazi v beneškoslovenskem narečju. - Koledar za leto 2000 s portreti in razlagami toponimov iz sovodenjske občine

COBISS-ID 1726188

7

RIGONI, Simona

Vocabolario italiano-natisoniano / Simona Rigoni, Stefania Salvino ; [premessa e cura di Anton Maria Raffo]. - 1a ed. - San Leonardo (UD) : Comitato "Pro Clastra", 1999 ([s. n.] : Grafiche Manzanesi). - XV, 184 str. ; 24 cm + Introduzione

A mo' di premessa / Anton Maria Raffo: str. V-XV. - Opombe z bibliografijo v predgovoru

COBISS-ID 1684716

8

SCAUNICH, Egidio

Saggio sulla lingua nadisca : fonologia / Egidio Scaunich. - [S. l. : E. Scaunich], 1999. - VIII, 90 str. ; 24 cm

Del besedila v beneškoslovenskem narečju

COBISS-ID 1678828

9

82 (100) Književnost raznih narodov

L'ALBERO dello Skratek / illustrazioni dei bambini della Scuola elementare bilingue di San Pietro al Natisone/Špeter ; testo a cura di Aldo Colonnello [sulla base delle illustrazioni e dell'originale scritto dai bambini "L'unione fa l'amore"]. - Bordano : Pavees, cop. 1999 (Pasian di Prato (UD) : Litho stampa). - [24] str. : barvne ilustr. ; 21 cm

Z oznako: 1° premio al II concorso nazionale per la fiaba illustrata (sezione scuole elementari) "Sulle ali delle farfalle", Bordano 1998

COBISS-ID 1693164

10

L'ARBUL del Skratek / ilustrazioni dei bambini della Scuola elementare bilingue di San Pietro al Natisone/Špeter ; testo e traduzione a cura di Aldo Colonnello e Rosanna Paroni Bertoja sulla base delle illustrazioni e dell'originale scritto dai bambini "L'unione fa l'amore". - Montereale Valcellina (PN) : Circolo culturale Menocchio, cop. 1999 (Pasian di Prato (UD) : Litho stampa). - [24] str. : barvne ilustr. ; 21 cm

Z oznako: 1° premio al II concorso nazionale per la fiaba illustrata (sezione scuole elementari) "Sulle ali delle farfalle", Bordano 1998. - Izv. stv. nasl.: L'albero dello Skratek

COBISS-ID 1693420

11

BARBARINO, Gilberto

Mlakizze : racconti resiani / Gilberto Barbarino ; [fotografie interne Giampiero Giusti]. - Udine : Circolo culturale resiano "Rosjanska dolina", 1999 ([s. l.] : Arti Grafiche Fulvio). - 94 str. : ilustr. ; 24 cm

Vsebinska na nasl. str.: Akos ; Byla

COBISS-ID 1687788

12

FIRMANI, Roman

Gli sradicati : odissea di un emigrante / Roman Firmani. - Padova : Edizioni Messaggero ; Camposampiero : Edizioni del noce, 1998 (Villa del Conte : Bertato). - 269 str. ; 21 cm. - (Letteratura dell'altra Italia. Narrativa)

COBISS-ID 6809421

*13

SREČANJE med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci (1999 ; Hlocje)

"V nebu luna plava" : serata di poesia, Clodig-Grimacco, 12.11.1999 = literarni večer, Hlocje-Garmak, [12.11.1999] / [Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci ; [pesmi so prispevali]] Marina Cernetig, Maurizio Mattiuzza, Božidar Stanšič. - Liessa : Kulturno društvo "Rečan" = Circolo culturale [Rečan], 1999 ([s. l. : s. n.]). - [25] str. ; 21 cm

Besedilo v furlanščini, nadiškem narečju in it.

COBISS-ID 1687020

14

ŠKRATKOVO drevo / ilustracije učencev Dvojezične osnovne šole v Špetru (San Pietro al Natisone) ; priredba besedila Aldo Colonnello [na osnovi ilustracij in izvirnega besedila otrok "V slogi je ljubezen" ; prevod Živa Gruden]. - Špeter : Zavod za slovensko izobraževanje ; San Pietro al Natisone : Istituto per l'istruzione slovena, cop. 1999 (Pasian di Prato (UD) : Litho stampa). - [24] str. : barvne ilustr. ; 21 cm

Z oznako: 1. nagrada za osnovne šole na II. Vsedržavnem natečaju za ilustrirano pravljico

"Na krilih metuljev", Bordano 1998. - Izv. stv. nasl. : *L'albero dello Skratek*

COBISS-ID 1673708

15

TOMASETIG, Cesare

Topolò e retorica su: Cividale, un festival, la congiunzione e, l'interiezione ma e qualche sentimento / Cesare Tomasetig. - [S. l. : s. n.], 1998 (Cividale del Friuli : Ideagrafica). - 131 str. ; 16 cm

COBISS-ID 107217920

*16

821.163.6 Slovenska književnost

CLODIG, Aldo

Aldo Clodig : "V nebu luna plava" : serata di poesia = literarni večer / [[v okviru prireditve] Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci], Hlocje-Garmak 27.11.1999 = Clodig-Grimacco [27.11.1999]. - Liessa : Kulturno društvo "Rečan" = Circolo culturale [Rečan], 1999 (s. l. : s. n.). - [44] str. ; 21 cm

Nadiško narečje

COBISS-ID 1687276

17

KOSOVEL, Srečko, 1904-1926

Deček in sonce / Srečko Kosovel ; ilustrirala Mojca Cerjak ; [izdala] revija Galeb. - Čedad : Novi Matajur, 1999 (Trst : Graphart). - [26] str. : ilustr. ; 27 cm

Ilustr. na spojinih listih

COBISS-ID 1662444

18

KOSOVEL, Srečko, 1904-1926

Il frut e il soreli / Srečko Kosovel ; voltât dal sloven di Stiefin Morat ; pipins di Mojca Cerjak ; [a le stât publicât de] riviste Galeb. - Cividât : Novi Matajur, 1999 (Triest : Graphart). - [26] str. : ilustr. ; 27 cm

Izv. stv. nasl. : Deček in sonce. - Ilustr. na spojinih listih

COBISS-ID 1662700

19

KOSOVEL, Srečko, 1904-1926

Il ragazzino e il sole / Srečko Kosovel ; traduzione dallo sloveno di Michele Obit ; illu-

strazioni di Mojca Cerjak ; [pubblicato dalla] rivista Galeb. - Cividale : Novi Matajur, 1999 (Trieste : Graphart). - [26] str. : ilustr. ; 27 cm
Izv. stv. nasl.: Deček in sonce. - Ilustr. na spojinih listih
 COBISS-ID 1662956 20

908 Domožnanstvo

LJETO 2000 [Slikovno gradivo]. - Bardo : Fara od Barda : Center za kulturne raziskave ; Čedad : Združenje don E. Blanchini = Lusevera : Parrocchia : Centro di ricerche culturali ; Cividale del Friuli : Associazione [don E. Blanchini], 1999 (Salt di Povoletto : Grafiche Civa-schi). - 1 koledar (8 listov) : barve ; 24 x 34 cm
Tersko narečje. - Koledar s pokrajinskimi in portretnimi fotografijami Terske doline ter njenih prebivalcev
 COBISS-ID 107886336 21

NOACCO, Adriano

Calendario del 2000 [Slikovno gradivo] : vecchi lavori = Lunare od [2000] : stare djela / autore Noacco Adriano. - [Taipana : Comune, 1999] (Mortegliano : Zaninotti). - 1 koledar (7 listov) : barve ; 21 x 31 cm
Besedilo v it. ter deloma v terskem narečju. - Koledar s fotografijami iz življenja terskih Slo-vengev ter opisom nekaterih ljudskih običajev
 COBISS-ID 107884288 22

OTROŠKI raziskovalni tabor (2 ; 1999 ; Kanalska dolina)

Hišna imena v Žabnicah : otroški raziskovalni tabor Kanalska dolina 1999 = Nomi in vul-go delle case di Camporosso = stage di ricerca dei bambini Val Canale [1999] / [uredila, a cura di Irena Šumi ; prevodi, traduzioni Kris K. Killer, Anton Sivec, Piero Vereni]. - Ukve : Slovensko kulturno središče Planika = Ugovizza : Centro culturale sloveno Stella alpina, 1999 ([s. l. : s. n.]). - 114 str. : ilustr. ; 21 cm
Vzpor. besedilo v slov. in it. - Bibliografija: str. 114
 COBISS-ID 7467341 23

REZIJA 2000 [Slikovno gradivo] : naš kolindrin / i testi sono a cura di Luigia Negro. - [Resia] : Circolo culturale resiano Rozajanski dum, [1999] (Monfalcone : S.G. Informatica). -

1 koledar (14 listov) : barve ; 31 x 21 cm

Stenski koledar v rezijanščini s portreti iz Rezije in spremnim besedilom v ital. in delno v rezijanščini

COBISS-ID 107866112

24

RUTAR, Simon

Beneška Slovenija : prirodoznanski in zgodovinski opis : (15 podob) / Simon Rutar. - Faksimile s spremno besedo. - Čedad : Združenje Evgen Blankin = Cividale del Friuli : Associazione [Evgen Blankin], 1998 (Salt di Povoletto (Ud) : Grafiche Civaschi). - 13, III, 188 str. : ilustr. ; 23 cm

Predgovor / Giorgio Banchig: str. 1-2. - Ob ponatisu Rutarjeve Beneške Slovenije / Branko Marušič: str. 3-13. - Bibliografija: str. I-III. - Kazalo. - Faks. izd.: Ljubljana : Matica Slovenska, 1899

COBISS-ID 10483245

*25

91 Zemljepis

VALLI del Natisone, Cividale del Friuli [Kartografsko gradivo] : M. Mataiur-M. Nero/Krn-Stol-M. Mia-M. Joanaz-Colovrat-Castelmonte-Caporetto/Kobarid-Torreano-Valle dello Iudrio : carta topografica 1:25.000. - 1:25.000. - Tavagnacco : Tabacco ; S. Pietro al Natisone : Comunità Montana Valli del Natisone, 1999. - 1 zvd : barve ; 101 x 126 cm, zložen na 13 x 21 cm

Nasl. na zloženki. - Na plastičnem ov. koordinatomer in grafično merilo

COBISS-ID 104778496

26

929 Biografske in sorodne študije

DON Eugenio Blanchini : atti del convegno, San Pietro al Natisone 5 ottobre 1996. - Cividale del Friuli : Associazione don E. Blanchini, 1998 (Povoletto (UD) : Grafiche Civaschi). - 95 str. : ilustr. ; 19 cm

Besedilo v ital., en prispevek v slov.

COBISS-ID 7289677

*27

GARIUP, Mario

Lambert Ehrlich : Camporosso 1878-Ljubljana 1942 / Mario Gariup ; [a cura dell'Associazione D. Mario Cernet - Camporosso = Združenje D. Mario Cernet - Žabnice]. - Cividale del Friuli : Società Cooperativa Editrice Dom, 1999 (Basaldella-Campoformido : Designgraf-Artestampa). - 126 str. : illustr. ; 21 cm

Spremna beseda / Saša Martelanc: str. 7-8. - Bibliografija: str. 124-125

COBISS-ID 1683180

28

NASLOVNO KAZALO - MONOGRAFIJE

(dodatki 1999)

L'albero dello Skratek 10	Mlakizze 12
Aldo Clodig 17	
L'arbul del Skratek 11	Nediški zvon 6
	Nomi in vulgo delle case di Camporosso
Beneška Slovenija 25	23
Beneški kolendar 1	I nonni raccontano --- 4
Calendario del 2000 22	Il ragazzino e il sole 20
Canebola 3, 5	Rezija 2000 24
Čeniebola 3, 5	Saggio sulla lingua nadisca 9
	Gli sradicati 13
Deček in sonce 18	
Don Eugenio Blanchini 27	Škratko drevo 15
	Šolske čenče 2
Il frut e il soreli 19	
	Topolò e retorica su: Cividale, un festival, la
Gente e paesi 7	congiunzione e, l'interiezione ma e
	qualche sentimento 16
Hišna imena v Žabnicah 23	
	"V nebu luna plava" 14
Lambert Ehrlich 28	Valli del Natisone, Cividale del Friuli 26
Ljeto 2000 21	Vocabolario italiano-natisoniano 8
Lunare od [2000] 22	

IMENSKO KAZALO - MONOGRAFIJE

(dodatki 1999)

Associazione D. Mario Cernet (Camporosso) glej Združenje D. Mario Cernet (Žabnice)	Klodič, Aldo glej Clodig, Aldo Kosovel, Srečko (1904-1926) 18, 19, 20
Associazione "Lipa" (Canebola) glej Associazione "Lipa" (Čeniebola)	Lipa (Čeniebola) glej Associazione "Lipa" (Čeniebola)
Associazione "Lipa" (Čeniebola) 5	
Banchig, Giorgio (avtor dodatnega besedila) 25	Martelanc, Saša (avtor dodatnega besedila) 28
Barbarino, Gilberto 12	Marušič, Branko (avtor dodatnega besedila) 25
Bertoja, Rosanna Paroni glej Paroni Bertoja, Rosanna	Mattiuzza, Maurizio (avtor) 14
Blanchini, Eugenio (oseba ali ustanova, ki ji je knjiga (rokopis) posvečena) 27	Morat, Stiefin (prevajalec) 19
	Negro, Luigia (urednik) 24
Cencig, Emil 1	Noacco, Adriano 22
Cerjak, Mojca (ilustrator) 18, 19, 20	
Cernetig, Marina (avtor) 14	Obit, Michele (prevajalec) 20
Clodig, Aldo 17	Otroški raziskovalni tabor (2 ; 1999 ; Kanalska dolina) 23
Colonnello, Aldo (priređitelj) 10, 11, 15	
Čenčič, Emil glej Cencig, Emil	Paroni Bertoja, Rosanna (prevajalec) 11
Firmani, Roman 13	Raffo, Anton Maria (avtor dodatnega besedila) 8
Galeb (Cividale) glej Galeb (Čedad)	Rigoni, Simona 8
Galeb (Čedad) 18, 19, 20	Rutar, Simon 25
Gariup, Mario 28	
Giusti, Giampiero (fotograf) 12	Salvino, Stefania (avtor) 8
Gruden, Živa (prevajalec) 15	Scaunich, Egidio 9
	Scuola materna ed elementare (Savogna) 7
Kerševan, Silvan (urednik) 6	Sivec, Anton (prevajalec) 23
Killer, Kris K. (prevajalec) 23	

Specogna, Nino (avtor dodatnega besedila)	Stanišić, Božidar (avtor)	14
6		
Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci (1999 ; Clodig) glej Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ust- varjalci (1999 ; Hlocje)	Šumi, Irena (urednik)	23
Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci (1999 ; Hlocje)	Tomasetig, Cesare	16
Stage di ricerca dei bambini (2 ; 1999 ; Val Canale) glej Otroški raziskovalni tabor (2 ; 1999 ; Kanalska dolina)	Tomasetig, Moreno	5
	Vereni, Piero (prevajalec)	23
	Zanettovich, Daniele	6
	Združenje D. Mario Cernet (Žabnice)	28

PREDMETNO KAZALO - MONOGRAFIJE

(dodatki 1999)

Beneška Slovenija 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 25, 27	narečja 9
biografije 13, 28	onomastika 23
Blanchini, Eugenio 27	pevski zbori 6
dialektologija 8	reprodukcije 24
domoznanstvo 25	Rezija 24
duhovščina 27	Rutar, Simon 25
Dvojezična osnovna šola Špeter 2	
Ehrlich, Lambert 28	slovarji 8
emigranti 13	slovenska narečja 8, 9
etimologija 23	slovenščina 9
etnografija 5	Sovodnje 7
etnologija 5, 22	stenski koledarji 1, 3, 4, 5, 7, 21, 22, 24
fonologija 9	šolska glasila 2
hišna imena 23	Terska dolina 21, 22
Kanalska dolina 23	toponimi 7
kulturna dediščina 23	turistični zemljevidi 27
lingvistika 8	zamejski Slovenci 1, 2, 3, 4, 5, 7, 23, 27
ljudska kultura 23	zdravilne rastline 4
ljudski običaji 22	zelišča 4
moški pevski zbori 6	zgodovina 25
Nadiške doline 26	zgodovinopisje 25
nadiško narečje 8	Žabnice 23
	ženski pevski zbori 6

MONOGRAFIJE
(do septembra 2000)

2 Verstvo. Bogoslovje

BOAVA besieda : mašna berila za cirkve Terskih dolin. - Od Barda : fara ; Bardo : Center za kulturne raziskave ; Čedad : Združenje don E. Blanchini = Lusevera : parrocchia : Centro di ricerche culturali ; Cividale del Friuli : Associazione [don E. Blanchini], 2000 (Salt di Povoletto : Grafiche Civaschi). - 120 str. : ilustr. ; 31 cm
Tersko narečje. - Introduzione = Uvod / Renzo Calligaro: str. 7. - Illustracije iz Missale Romanum, 1902
COBISS-ID 1701612 1

37 Vzgoja. Šolstvo. Izobraževanje. Pouk. Prosti čas

RUTTAR, Riccardo

Beneški maturanti : demografsko stanje : raziskava o maturantih / Riccardo Ruttar ; prevod Aldo Rupel. - Čedad : Združenje don Evgen Blankin : Slovenski raziskovalni inštitut, 2000 (Basaldella di Campoformido : La Tipografica). - 174 str. : graf. prikazi ; 24 cm
Predstavitev / F. Marinig: str. 3-4
COBISS-ID 292307 2

39 Etnologija. Etnografija. Folklor

BAUDOUIN de Courtenay, Jan

Resia e i resiani = Rez'ja i Rez'jane. / Jan I.N. Baudouin de Courtenay ; a cura di Aldo Madotto e Luigi Paletti ; in lingua italiana dalla traduzione manoscritta dal prof. Giuseppe Loschi, conservata presso la Biblioteca Civica "V. Joppi" di Udine (posizione MS 2634/16). - 1a ed. - Resia : Comune, 2000 (Padova : C.L.E.U.P.). - XXIV, 162 str. : ilustr. ; 24 cm
Z oznako: Pietroburgo 1876. - Introduzione / Gian Paolo Gri: str. XIX-XXIV
COBISS-ID 1740268 3

CARNEVALE di confine : Savogna, Luico : dal Natisone all'Isonzo --- per emozioni senza confini = Pust na meji : Sovodnje, Livek : od Nadiže do Soče --- za doživetja brez meja : 27 febbraio 2000. - [S. l.] : Comunità montana Valli del Natisone = Gorska skupnost Nediških dolin ... [etc.], [2000] ([s. l. : s. n.]). - [20] str. : ilustr. ; 22 cm

Ov. nasl. - Besedilo v slov. in it.

COBISS-ID 1688044

4

73/77 Kiparstvo. Risanje. Slikarstvo. Grafika. Fotografija

MELISSA, Martino

Martino Melissa : [(1958-1983)] / [[spremna beseda] Moreno Miorelli]. - [Čedad : Kulturno društvo "Ivan Trinko", 2000]. - [16] str. : ilustr. ; 21 cm

Likovni vložek Trinkovega koledarja za leto 2000

COBISS-ID 107218432

5

POSTAJA (7 ; 2000 ; Topolove)

Stazione di Topolò = Postaja Topolove : [settima edizione] 1 - 16 luglio 2000 / [[a cura dell'] Associazione artisti della Benecia = Društvo beneških umetnikov, con la collaborazione [dell']Associazione Culturale Topolò - Topolove, Pro loco Grmak]. - [S. l. : s. n., 2000] (Cormons : Poligrafiche San Marco). - 79 str. : ilustr. ; 21 cm

Vzpor. besedilo v slov. in it.

COBISS-ID 1730284

6

81 Jezikoslovje

WÄRTAC : raccolta di testi e disegni dei ragazzi della Val Resia dal 1975 al 1999 = pisanja anu dizinjavi od tih rozajanskih utruk od leta 1975 dardu leta 1999 / [a cura di Luigia Negro e Catia Quaglia ; i testi sono stati trascritti, secondo l'ortografia resiana nelle varianti dei singoli paesi, a cura del prof. Han Steenwijk e Matej Šekli]. - [Rezija : občina, 2000] ([s. l. : s. n.]). - [40] str. : ilustr. ; 24 cm

Besedilo v rezijanščini

COBISS-ID 1729772

7

82 (100) Književnost raznih narodov

RUZANTE

Lakot / Ruzante. - [Čedad : Beneško gledališče, 2000]. - [9] f. ; 30 cm
Čelni nasl. - Beneško narečje. - Računalniški izpis. - Uprizorjeno za Dan emigranta 2000
COBISS-ID 1696492 8

RUZANTE

Ljubezan / Ruzante. - [Čedad : Beneško gledališče, 2000]. - 9 f. ; 30 cm
Čelni nasl. - Beneško narečje. - Računalniški izpis. - Uprizorjeno za Dan emigranta 2000
COBISS-ID 1696236 9

RUZANTE

Ujsoja / Ruzante. - [Čedad : Beneško gledališče, 2000]. - 7 f. ; 30 cm
Čelni nasl. - Beneško narečje. - Računalniški izpis. - Uprizorjeno za Dan emigranta 2000
COBISS-ID 1696748 10

821.163.6 Slovenska književnost

BEVK, Marjan

Kronika žalostnega dogodka v Topolovem / Marjan Bevk ; prevod po beneško Marina Cernetig. - [S. l. : Beneško gledališče, 2000]. - 19 f. ; 30 cm
Ov. nasl. - Beneško narečje. - Igrano za 8. marec 2000 v Špetru
COBISS-ID 1687532 11

KOSOVEL, Srečko, 1904-1926

Deček in sonce = Der Knabe und die Sonne / Srečko Kosovel ; iz slovenščine prevedla, aus dem Slowenischen von Maja Haderlap ; ilustrirala, illustriert von Mojca Cerjak. - Cividale = Čedad : Zadruga Novi Matajur ; Klagenfurt = Celovec : Drava, cop. 2000 (Triest = Trst : Graphart). - [26] str. : ilustr. ; 27 cm
Vzporedno slov. besedilo in nem. prevod. - Ilustr. na spojinih listih
COBISS-ID 361684 12

PUSTITA nam rože po našim sadit. [Knj. 2], Senjam beneške piesmi XI-XX, 1984-1995 / [uredili Lucia Trusgnach, Aldo Clodig, Živa Gruden]. - Lese = Liessa : Kulturno društvo = Circolo culturale "Rečan"; Čedad = Cividale del Friuli : Kulturno društvo = Circolo di cultura "Ivan Trinko", [2000] (Premariacco : Juliagraf). - 223 str. ; 21 cm

Predgovor / Jože Štucin: str. 5-6. - Šele cvedejo / Aldo Klodič: str. 7-8. - Kazali

COBISS-ID 1678060

13

SENJAM beneške piesmi (25 ; 2000 ; Lese)

[Petindvajseti]

XXV senjam beneške piesmi, Lesa, Garmak, 28. - 29. - 30. julija 2000. - [Lese] : Kulturno društvo Rečan = Circolo culturale Rečan, 2000 (Premariacco : Juliagraf). - [16] str. ; 21 cm

Beneško narečje

COBISS-ID 1735916

14

908 Domožnanstvo

CLENIA, Correda, Tarpezzo, Cocevaro = Klenje, Koreda, Tarpeč, Kočebar : storia, cultura, tradizioni, economia. - [S. l.] : ProClenia, 2000 (Premariacco : Ideagrafica). - 121 str. : ilustr. ; 30 cm + errata corrige

Bibliografija: str. 41, 119

COBISS-ID 1685484

15

NASLOVNO KAZALO - MONOGRAFIJE

(do septembra 2000)

Beneški maturanti 2	XXV senjam beneške piesmi, Lesa, Gar-
Boava besieda 1	mak, 28. - 29. - 30. julija 2000 14
	Postaja Topolove 6
Carnevale di confine 4	Pust na meji 4
Clenia, Correda, Tarpezzo, Cocevaro 15	Pustita nam rože po našim sadit. [Knj. 2],
	Senjam beneške piesmi XI-XX, 1984-
Deček in sonce 12	1995 13
Klenje, Koreda, Tarpeč, Kočebar 15	Resia e i resiani 3
Der Knabe und die Sonne 12	Rez'ja i Rez'jane 3
Kronika žalostnega dogodka v Topolovem	
11	Stazione di Topolò 6
Lakot 8	Uojška 10
Ljubezan 9	
	Wärtac 7
Martino Melissa 5	

IMENSKO KAZALO - MONOGRAFIJE

(do septembra 2000)

Associazione artisti della Benecia glej Društvo beneških umetnikov	Melissa, Martino 5 Miorelli, Moreno (avtor dodatnega besedila)
Associazione culturale (Topolò - Topolove) 6	5
Baudouin de Courtenay, Jan 3	Negro, Luigia (urednik) 7
Beolco, Angelo glej Ruzante	Paletti, Luigi (urednik) 3
Bevk, Marjan 11	Postaja (7 ; 2000 ; Topolò) glej Postaja (7 ; 2000 ; Topolove)
Calligaro, Renzo (avtor dodatnega besedi- la) 1	Postaja (7 ; 2000 ; Topolove) 6
Cerjak, Mojca (ilustrator) 12	Pro loco (Grmak) 6
Cernetig, Marina (prevajalec) 11	Quaglia, Catia (urednik) 7
Clodig, Aldo (urednik, avtor dodatnega be- sedila) 13	Rupel, Aldo (prevajalec) 2
Courtenay, Jan Baudouin de glej Baudouin de Courtenay, Jan	Ruttar, Riccardo 2
Društvo beneških umetnikov 6	Ruzante 8, 9, 10
Gruden, Živa (urednik) 13	Senjam beneške piesmi (25 ; 2000 ; Lese) 14
Haderlap, Maja (prevajalec) 12	Senjam beneške piesmi (25 ; 2000 ; Liessa) glej Senjam beneške piesmi (25 ; 2000 ; Lese)
Klodič, Aldo glej Clodig, Aldo	Stazione (7 ; 2000 ; Topolò) glej Postaja (7 ; 2000 ; Topolove)
Kosovel, Srečko (1904-1926) 12	Steenwijk, Han (drugo) 7
Loschi, Giuseppe (prevajalec) 3	Šekli, Matej (drugo) 7
Madotto, Aldo (urednik) 3	Štucin, Jože (avtor dodatnega besedila) 13
Marinig, Firmino (avtor dodatnega besedila) 2	Trusgnach, Lucia (urednik) 13

PREDMETNO KAZALO - MONOGRAFIJE

(do septembra 2000)

Beneška Slovenija 2, 4, 6, 13, 15

demografija 2

dijaki 2

domoznanstvo 15

etnologija 3

Italija 2

italijansko slikarstvo 5

lekcionar 1

likovna umetnost 6

likovne kolonije 6

liturgične knjige 1

liturgija 1

matura 2

maturanti 2

mednarodne razstave 6

Melissa, Martino

Moja vas 7

Nadiške doline 4

narečna književnost 13

narodna identiteta 2

narodne manjšine 2

natečaji 7

pust 4

pustne maske 4

pustni običaji 4

razstavni katalogi 5

Rezija 3, 13

Rezijani 3

rezijansščina 7

slikanice 12

slovenska narečja 7

slovenska narečna književnost 13

slovenska poezija 13

srednje šole 2

statistični podatki 2

šolstvo 2

Ter 1

Terske doline 1, 13

tersko narečje 1

Tolminska 4

Topolove 6

Vartac 7

zamejski Slovenci 1, 2

kazalo

koledarju na pot

BOJAN BREZIGAR

7 - Zakon štev. 482: njegova pot se je začela v Furlaniji

GIORGIO BRANDOLIN

10 - Pozitiven odgovor tudi na probleme slovenske manjšine

SERGIO CECOTTI

12 - La leç n. 482/1999, un piçul pas indenat

14 - Zakon štev. 482/1999, majhen korak naprej

JOLE NAMOR

17 - Z večjo aktivnostjo v novo leto

koledar - leto 2001 - ljudska modrost

EMIL CENCIG

24 - Koledar

36 - Leto 2001

38 - Ljudska modrost

ADRIANO NOACCO

42 - Efemeride

naša zgodovina

PETER PODREKA (ČLANEK PREDSTAVLJA TARCISIO VENUTI)

53 - Stara Beneška Republika in Slovani Špeterskega okraja

MARIO GARIUP - LIUKIN IZ TOPOLOVEGA

58 - Procesije v Kanalski dolini

FEDJA KLAVORA

85 - Kaj je novega v Bovcu - o Rimljanih, Rožacu in Bovškem gradu?

naši ljudje

FRANCO FORNASARO

105 - Neizbrisni spomini na gospoda Angela Cracino

JOŽKO KRAGELJ

108 - Profesor Rado Bednařik

VERA TUTA BAN

111 - Beneške pesmi Ljubke Šorli

FRANC RUPNIK

118 - Gospod Alojzij Olivo

JOŽEK ŠTUCIN

125 - Ciril Kosmač (1910 - 1980)

naš svet

MOJCA RAVNIK

131 - Raziskovanje družine in sorodstva v Benečiji

JANEZ DOLENC - ANA ZUZZI

136 - Rezijanska strašljiva povedka o revnem tlačanu in bogatem grofu

ROBERTO DAPIT

139 - Katere rože uspevajo danes v Reziji?

MATEJ ŠEKLI

143 - Rezijansko, tersko in nadiško narečje:
slovanska ali tudi slovenska narečja?

MARJAN BEVK

158 - Gledališče, živa priča jezika

MARIJA PIRJEVEC (UNIVERZA V TRSTU)

164 - Odprimo neznano poglavje narečne poezije!

ENOS COSTANTINI

170 - Dvojezična šola? Sì, grazie (da, hvala)

Sproščeno izražena mnenja nekega očeta

DAVIDE TOMASETIG - DORTIH

189 - Stare kmetuške diela

GIOVANNI COREN

193 - Všenica

GIUSEPPE FLOREANCIG - KOKOC

199 - Par starin pod Human

naša beseda

VILJEM ČERNO

205 - Pokažite mi, bratje, zemljico našo

210 - Na vrtu luči

HVALICA ADRIANO QUALIZZA - BARČANJ

212 - Sviet okuole nas an politika

FRANCESCO BERGNACH - CHECCO

215 - Štopienjo za štopienjo...

SILVANA PALETTI

228 - Te stari wuk ta na skali

230 - Male wižice za otroke

RENZO GARIUP

232 - Emigracija

236 - Emigrantova žalost

REMO CHIABUDINI

238 - Naši breguovi - Matajur an Mija

LIDIA ZABRIESZACH

243 - Kolegjo

MICHELINA BLASUTIG

249 - Piramaula

ROMANO TOMASINO

256 - Na Staro oro

LUISA BATTISTIG

260 - Zeleno muorje

MICHELE OBIT

262 - Spet v Čišnje

ANTONIO QUALIZZA

265 - Iz vasi v vas po Benečiji

RICCARDO RUTTA

272 - Nediška cierkuca

KSENIJA MAJOVSKI - NARODNA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA, TRST

276 - Slovenska bibliografija Videmske pokrajine

likovni vložek

SERAFINO LOSZACH

MORENO MIORELLI: Serafino Loszach

5. om. 1. pol

TRINKOV KOLEDAR 2001

Inv.št.: 5774

